

ČETVRTI DIO

*Dejstva brigade od Ključa
do Bosanskog Novog*

OSLOBOĐENJE KLJUČA

Pošto se reorganizovala i odmorila u selu Maloj Rujiškoj brigada je po odluci Operativnog štaba za Bosansku krajinu, poslije napornog trodnevnog marša, 23. jula 1942. godine stigla u selo Crkveno (planipa Siša). Maršujući kroz šumu nedaleko od ustaškog garnizona u Sanici, posmatrali smo ustaše postrojene u dvorištu zgrade u kojoj su bili smješteni. To je bila veoma povoljna prilika za napad i postizanje punog iznenađenja, jer su se ustaše pripremale za ručak. Međutim, o napadu nije moglo biti ni riječi, jer bismo time prekršili odluku i naredenje Operativnog štaba da se izbjegne svaki susret i sudar sa neprijateljem i brigada u najvećoj tajnosti dovode na određenu prostoriju. Nije nam bilo lako da se u tako povoljnom trenutku odrekemo napada koji ne samo da je obećavao već i sigurno obezbjeđivao brz uspjeh. Ali, naredenje pretpostavljene komande bilo je zakon koji se nije smio prekršiti i mi smo produžili marš, a ustaše smo za nekoliko narednih dana ostavili na miru.

U Crkvenom, odmah poslije razmještaja i noćnog odmora, počele su intenzivne partijsko-političke i vojno-stručne pripreme jedinica brigade za predstojeća dejstva, a 26. jula, u jutarnjim časovima, štab brigade i komandanti bataljona sa komandantom Operativnog štaba Kostom Nadem na čelu otpočeli su izvidanje neprijateljskih snaga i položaja u Ključu i okolini. Izvidanje sa primanjem zapovijesti komandanta Operativnog štaba završeno je pred mrak.

Sutradan, pod komandom komandanta brigade Ivica Marušića Ratka, komandanti bataljona izvršili su izvidanje sa komandirima četa, a ovi sa komandirima vodova. U toku ranog popodneva dovedene su jedinice brigade u neposrednu blizinu Ključa da bi posjete svaka svoj napadni pravac u duhu zapovijesti komandanta brigade i komandanta bataljona. Time su pripreme za ovu napadnu akciju uspješno završene. Čitav komandni kadar uočio je konfiguraciju zemljišta, položaje i njihovo fortifikacijsko utvrđenje, približne snage i sredstva neprijatelja na pravcima dejstva svojih jedinica. Osim loga, sve jedinice su se dovoljno odmorile, vojnički i idejno-politički dobro pripremile, pa je sve to skupa obećavalo siguran uspjeh.

U napadu na Ključ i neprijateljska uporišta oko njega, osim Prve krajiške NOU brigade, učestvovali su: bataljon »Soko« iz Trećeg krajiškog partizanskog odreda, Prvi bataljon Petog odreda i jedna četa iz bataljona »Petar Škondrić«.

U skladu sa zapovijesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Prva krajiška NOU brigada, ojačana četom bataljona »Petar Škondrić«, imala je zadatak da napadne i likvidira neprijatelja u Ključu i uporištima u selima Brezovici, Hadžici i Pudin Han. dok su bataljon »Soko« Trećeg odreda i Prvi bataljon Petog odreda napadali neprijatelja u uporištu Tomašević grad.

Odlukom štaba brigade Prvi bataljon, ojačan četom i/ bataljona »Petar Škondrić«, napadao je neprijateljski garnizon u Ključu, a Drugi bataljon uporišta u Brezovićima, Hadžici i Puclinom Hanu. Napad je počeo u 23 časa 27. jula na sva navedena uporišta neprijatelja.

Poštu je jedan broj do lada izvedenih napadnih akcija na naseljena mjesta davao i najbolje rezultate ubacivanjem dijela snaga u uporišta neprijatelja i jednovremenim napadom spolja i iznutra (primjer napada i oslobodenja Prijedora maja 1942. godine) brigada je to prvi put primijenila u napadu na Ključ. Tako je Prvi vod Prve čete Prvog bataljona sa svojim komandiro mikanom Majanovićem na čelu prije početka napada neopaženo ušao u centar grada, posjeo zgradu sreskog suda i mirno sačekao opšti napad naših snaga.

Dobi o organizovan i jednovremeno izveden napad snaga brigade spolja i iznutra obezbijedio je puno iznenađenje po vremenu i prostoru, vrlo brzo potiskivanje, uništavanje i zarobljavanje ustaško-domobranskih snaga, kako na spoljnim odbrambenim položajima, tako i u samom gradu. Partizansko »ura« i borbeni poklič omiljenog političkog komesara Drugog bataljona Jusufa Imamovića »razbrucaj, rajo« cijepali su tišinu noci, a dolinom Sane zvonko su odjekiv ali palali mitraljeza i eksplozije ručnih bombi, uivajuć strah u kosti ustaša i domobrana, koji se nisu mogli čudom načuditi kako su partizani kroz njihove položaje, utvrđene mnoštvom rovova i bunkera gusto posjednutih vojnicima, neopaženo mogli ući u grad i tako ih iznenadili i brzo porazili. Međutim, morali su se pomiriti sa činjenicom da je te julske noći pala još jedna njihova tvrđava, za koju su, samo nekoliko dana prije našeg napada, tvrdili da je neosvojiva. Tako je Ključ, okupan rijekom Sanom i obasjan jutarnjim suncem, osvanuo slobodan.

Rano ujutro, 28. jula, iznenada je naletjela eskadrila od 7-8 njemačkih aviona i izvršila snažan udar po jedinicama Prvog bataljona i četi bataljona »Petar Škondrić«, nanijevši im osjetne gubitke. Ovim bombardovanjem izazvan je opšti požar koji je, osim nekoliko zgrada u centru, uništio grad. Početkom našeg napada, stanovništvo Ključa napuštalo je svoje domove i pokušavalo da se domogne Sanice i Sanskog Mosta. Pošto su sva ustaška uporišta oko Ključa bila istovremeno napadnuta našim snagama, svuda je pucalo, pa se uplašeno stanovništvo sklonilo u prve šumarke i potoke oko grada, odakle su ga naše jedinice vratile u grad i sva lica sposobna za rad angažovale na gašenju požara. Požar je lokalizovan oko 16 časova, ali je malo šta spašeno.

Uništenjem i zarobljavanjem ustaško-domobranskih snaga u Ključu i poslije pretrpljenog bombardovanja Prvi bataljon i četa bataljona »Petar Škondrić« prišli su u pomoć bataljonima Trećeg i Petog odreda koji su vodili tešku borbu za tvrđavu Tomaševića grad. Uz velike napore i osjetne gubitke tek oko podne slomljen je otpor neprijatelja i tvrđava zauzeta.

Drugi bataljon brigade brzo je razbio ustaško-domobranske snage u uporištima Brezovici, Hadžici i Pudin Han i, nastavljajući nastupanje, gonio neprijatelja u pravcu Vrhpolja i Sanskog Mosta.

U ovim borbama brigada je ubila 50 ustaša i veći broj ranila, zarobila 40 ustaških vojnika i jednog oficira, zaplijenila: dva minobacača, 200 minobacačkih mina, jedan teški mitraljez, jedan puškomitraljez, 60 pušaka, 20.000 puščanih i mitraljeskih metaka i velike količine druge ratne opreme.

Gubici brigade su bili: 13 poginulih i 27 ranjenih boraca. Najveći broj poginulih i ranjenih je od iznenadnog i jakog udara avijacije.

Uz neposrednu pomoć štaba brigade u Ključu je formirana komanda mjesta koja je pod zaštitom jedinica brigade otpočela okupljanje omladine, žetvu i vršidbu pšenice, ubiranje voća i povrća.

Oslobodenje Ključa, a zatim i Sanice i čitave žitorodne ključko-saničke doline, imalo je veliki vojno-politički i ekonomski značaj. Ovim je: uništeno još jedno opasno ustaško gnijezdo u Bosanskoj krajini; oslobođena prostrana teritorija i omogućeno ubiranje bogatog roda žitarica, voća i povrća; uplašeni narod se na djelu uvjerio ko su partizani, za koga i protiv koga se bore. čime je lažna i zlonamjerna ustaško-četnička propaganda izgubila osnovu na kojoj je građana i razvijana; neprijatelju su naneseni veliki ljudski i materijalni gubici i ozbiljno

narušena njegova moralna i borbena snaga; jedinice brigade i/ ovih okršaja izašle su obogaćene novim iskustvom, čvršće i borbeno spremnije za naredna dejstva.

To je, najkraće rečeno, bilans borbi i uspjeha Prve krajiške proleterske brigade u oslobođenju Ključa, Saniee i ključkosaničke doline.

*Stevo Rauš
Pero Džirić*

U ZAPALJENOM KLJUČU

U borbama za Ključ bio sam bombaš.

Bilo je to u noći između 27. i 28. jula 1942. godine. Nešto prije 2.1 časa, kada je trebalo da počne opšti napad, naša Prva četa Prvog bataljona našla se u voćnjaku. stolinak metara od bunkera na ulazu u Ključ. Komandir čete Mile Tubić priđe grupi bombaša u kojoj smo bili Ljubo Sredić. Dušan Zlokapa i ja t ob- jasni zadatak. Trebalo je da se privučemo bunkerima i da ih, na ugovoreni znak za napad, zaspemo bombama.

Noć je bila tamna, rominjala je kiša i to nam je uveliko pomoglo da se neopaženo privučemo. Pritajeno smo čekali i slušali razgovor strazara koji su šetali ispred bunkera. Ništa, očigledno, nisu slutili Pucanj iz našeg topa i bljesak raketke presjekoše njihov žamor. To je bio ugovoreni znak za naš napad. Ustaše smjesta otvoriše vatru, a iz voćnjaka u kome je bila naša četa zaoriše se povici:

- Naprijed! Hvataj žive!

I meni se činilo da to kliče na stotine ljudi, čitav bataljon! Taj poklič kao da mi dade krila i zasuh bunkei bombama. Bacio sam jednu za drugom sve četiri svoje bombe. To je zbulilo neprijateljske vojnike i ja, sav radostan, već mislim kako će sada Srediceve i Zlokapine bombe dokrajčiti ustaško utvrđenje. Ali, od njih ni glasa. Srećom, već stiže naš jurišni stroj i probi se u utvrđene linije, a neprijateljski vojnici se dadoše u bjekstvo. Tek tada primijetili da je Zlokapa mrtav, a Sredić ranjen u obje noge.

Pridružili se Četi ujurišu i poslije ponoći grupa boraca u kojoj suin bio nađe se pred jednom povećom, masivnom zgradom. U hodniku u prizemlju smo naišli na nekoliko civila, koji nam rekoše da gore, na spratu, ima ustaša Oprezno smo pošli gore. U prvoj sobi ugledamo na stolu nekoliko flaša pića i kutiju cigareta. U uglu, na čiviluku, visila je ustaška oficirska kapa. Tu je bio i krevet. Pridoh mu. opipah posteljenu i zaključili: toplaje, neko se tek izvukao iz nje.

- Neko mora biti ovdje, u blizini - rekoh naglas.

I zaista, bio sam u pravu: u uglu iza kreveta orzo nadosno šćucurenog ustaškog oficira. Uspio je da se na brzinu obuće, da stavi opasać i pištolj i - mi smo naišli. Uхватili ga za prsa i povikah:

- Uđrite zlikovca!

Pritrća još nekoliko boraca, dohvatiše ga i kao vreću izbaciše kroz prozor, na ulieu.

Nastavili smo dalje. Pred zoru Ključ je bio oslobođen Naše jedinice su. čim se razdanilo, zauzele položaje izvan grada. Prva četa je bila kod džamije, iznad Kule. U obližnjem voćnjaku bilo je puno žena i djece. Tu su se sklonili od mogućnog napada neprijateljskih aviona. Oni, odista, naiđoše već oko osam časova.

Bukvalno su bombama i mitraljezima zapalili sav Ključ. Stradalo je došla nedužnog stanovništva.

Kraj jednog mostića, koji je pogodila avionska bomba, nalazio se Dorde Kondić, borac naše čete. Eksplozija ga je svog zatrpala zemljom. Dok se izvlačio, primijetili da mu je jedno oko iskočilo iz duplje i visi kao okačeno za neku nit. Nije vidio ni na drugo, teško povrijeđeno oko. Izvukoh ga odatle i ubrzo je bio prebačen u bolnicu.

U borbama za Ključ neprijatelj je imao 5f poginulih, a 40 njegovih vojnika smo zarobili. Pretežno su to bile ustaše. Mi smo izgubili 13 drugova, a 27 ih je ranjeno.

Gojko Drenić

BORBA ZA ZITO U SANIČKOJ DOLINI

Da bi se sredila i pripremila za dalje udare po neprijatelju. Prva krajiška brigada, poslije teških borbi na Piskavici i Kozari, polovinom jula 1942. godine reorganizovala je svoje jedinice i dala nova imena svojim bataljonima. Raniji Treći bataljon dobio je naziv Prvog bataljona, a Četvrti je postao Drugi bataljon.

Pošto je Petar Mečava ostao u Kozari, za komandanta Drugog bataljuna postavljeno je njegov zamjenik Dragutin Stanić, a za Stanićevog zamjenika došao je Borko Arsenić. Za političkog komesara bataljona postavljen je Svetko Kačar, a za njegovog zamjenika Jusuf Imamović. Komandiri i politički komesari bili su: Prve čete Sava Kesić i Joco Stefanović, Druge čete Boško Pašagić i Gojko Kusanjić. Treće čete Dušan Karan i Petar Lazarević. Štab brigade i njegove prištapske jedinice ostali su istog sastava kao i ranije.

Ubrzo zatim formiran je i Treći bataljon Prve krajiške brigade.

Poslije kraćeg odmora u Rujiškoj brigada je krenula na nove zadatke i prvi cilj bio joj je uništenje neprijatelja u Ključu, oslobođenje Saničke doline i ubiranje žita sa tog prostora.

Neprijateljski garnizon u Ključu bio je dobro utvrđen bunkerima i bodljivom žicom, a lako islo i njegova spoljna odbrana.

Napad na Ključ i okolinu otpočeo je noću između 27. i 28. jula u 23 časa. Drugi bataljon do zore je likvidirao sva neprijateljska uporišta, razbio neprijatelja, naneo mu teže gubitke i zarobio oko 40 njegovih vojnika. Pi vi i bataljon i Ribnički odred vodili su i dalje borbu u gradu i odbijali protivnapade neprijatelja iz pravca Tomaševića tvrđave.

Kad je oslobodio Pudin Han i Velagiće. Drugi bataljon je, u sadejstvu s Prvim bataljonom, protjerao neprijatelja iz Sasine i Sanice, a zatim je dobio zadatak da ovlada grebenom između Saničke doline i Vrhpolja i, po mogućnosti, da zauzme i samo Vrhpolje. Iznadnim napadom mi smo bacili neprijateljske snage sa grebena, a naši pokušaji da zauzmemo i Vrhpolje ostali su bez uspjeha.

Bataljon je ostao na grebenu da bi no svaku cijenu odbijao sve pokušaje neprijatelja da prodre prema Saničkoj dolini u koju su već pristizale omladinske brigade radi žetve zrelog žita. U toku sedam dana, koliko smo držali te položaje, bataljon je svakog dana vraćao u Vrhpolje neprijateljske, snage koje su se zalijetale u Saničku dolinu.

Sa grebena smo gledali omladince, svrstane u brigade, kako uz pjesmu žanju žito, iako ili uznemiruju neprijateljski avioni. Jedni su želi, a drugi vrlji. Radili

su i nocu. Žito je konjskim i volovskim zapregama odvoženo u slobodni Grmeč i stavljano u skloništa za našu vojsku, za ranjene u bolnicama.

Mi u bataljuni imali smo problema sa borcima koji su se noću iskradali i odlazili među žeteoce. Tamo su igrali u kolu sa djevojkama i dobijali od njih marame kao uspomenu sa te žetve.

Na jednoj strani grebena gledali smo našu omladinu kako žanje žito za našu vojsku, a na drugoj pucali smo na ustaše.

Po izvršenom zadatku predali smo položaje drugim četama Prvog krajiškog odreda, a naš Drugi bataljon krenuo je za svojom brigadom i stigao je u Prekaji. U svim mjestima kroz koja smo prošli bili smo svečano dočekani, a na Ošuelju svaka četa dobila je od omladine zastavu sa izvezenom petokrakom.

Dragutin Stanić

DISAO JE NA TRSKU

Zauzimanjem Ključa, 28. jula 1942. godine, ustaše su praktično izgubile čitavu Saničku dolinu. Bilo je samo pitanje trenutka kada ćemo im zadati definitivni udarac. On je uslijedio još istog dana popodne i bio je za ustaše katastrofalan.

Taj posljednji, uništavajući udarac zadala im je Prva četa Drugog bataljona. Naš komandir Savan Kesić nije se dvoumio. Čim mu je saopšten zadatak, hitro je poveo četu niz liticu, kojom su se dotle verale jedino koze. Tu, u rejonu sela Ramića, Sanica se probija kroz ljuti kamen. Sa obje strane se uzdižu urvine, bez staze i bogaze, obrasle zakržljanim zibunjeni. I najmanja nepažnja pri spuštanju može stajati glave. Da se neko okliznuo, strmoglavio bi se u ambis dubok stotinama metara. Sisli smo niz urvinu i našli se na dnu klisure, kraj rijeke, iznad koje je u kamen usječena željeznička pruga uzanog kojosjeka. koja povezuje Sanski Most i Drvar, preko Čirmeča i Srnetice.

Zauzimanjem položaja iznad rijeke i pruge zatvorili smo jedini prolaz kojim su se ustaše mogle povući iz Saniee. Nije im ostalo druge: ili da pokušaju da se ovom klisurom povuku u Sanski Most, ili da se predaju našim snagama, koje su sa svih strana Saničke doline stezale obruč oko njih.

Znali smo da su, sagnani u Sanie u, ustaše odbile ponudu da se predaju. Nije ni čudo: bilo je među njima najokorjelijih zločinaca, koji su počinili bezbroj nedjeja po okolnim selima. Jedva smo, zato, čekali da naidu.

Nije dugo to potrajalo. Jasno je bilo da joj drugog izlaza nema, pa ustašija krenu ovim pravcem. Načelu su išli mitraljesci i bombaši. Sačeka ih naša prva zasjeda i otpoče dvoboj mitraljezima i bombama. Bombe i mitraljezi su i riješili o\ u bitku. Znajući da im nema spasa, zlikovci su jurišali preko svojih mrtvih i ranjenih. S leđa im je već prisli/ala jedinica koja ih je potisnula iz Saniee, a ovdje su naišli na bedem. Naši mitraljezi i bombe su sijali smrt, ali su ustaše jurišale kao bez glave. Jedan pada, drugi načini nekoliko koraka pa i Oll posrne, treći ide dalje, dok i njega ne pokose naši rafali .. .

Odjednom je sve utihnulo. Poprište je bilo prekriveno lješevima. Samo je nekoliko ustaša uspjelo da se nekako izvuce ka Sanskom Mostu. Imali su lamo šta da ispričaju družini!

Poslije ukisuja krenuli smo bojištem da prikupimo ra/.bacano oružje i municiju. Jedna patrola pri tom spazi u rijeci čovjeka. »Ama, živ je!« - tvrdio je jedan borac. Primate se i jos se više u to uvjeri. Zagledaše i ostali i više nisu u to sumnjali. Čovjek je bio živ, ali je htio da se maskira kat» mrtvac. Iz vode mu je virio samo dio glave, a u ustima je držao trsku, na koju je uzimao vazduh. Naredišć mu da izade, ali on se pravio da ne čuje. Ali, voda ga je prinosila obali i druge mu nije bilo: pred uperenim puškama se uhvati za najbližu granu i izade na obalu. Ubrzo se ustanovi da je to neki zloglasni ustaša, pa ga patrola sprovede u komandu.

Samo nekoliko minuta kasnije patrola je ispod jedne vrbe, na samoj obali Sanice, začula dječji plač. Prišli su bliže i našli djetence u pelenama. U ustaškoj koloni je bilo i nekoliko žena, pa je \jerovatno neka od njih. da bi sačuvala goli život, bacila dijete, da joj ne bi smetalo u bježanju. Ovi neljudi nisu žalili lude ži-vote, čak ni živote svoje rodene djece, samo da bi oni ostali živi.

Dijete smo ponijeli i predali na čuvanje u prvom oslobođenom mjestu.

Živko Dajčitiovic

KROJAČKA RADIONICA

U Prvu krajišku brigadu stupila sam nakon proboja iz neprijateljskog obru-ča na Kozari. Odmah poslije toga brigada je osnovala svoju krojačku radionicu. Bilo je to krajem jula 1^42. godine na oslobođenoj teritoriji Grmeča, u Majkic-Japri.

Budući da sam imala završen krojački zanat, odmah sam dobila raspored u lu radionicu. I početku nas je bilo desetoro, uglav noni svi sa krojačkim zana-tom: Milorad Piplovič. Albin Lev i, Mitar Kralj, Ljuba Škara, Zivka, Đurda, još tri djevojke, čijih se imena više ne sjećam, i ja. Počeli smo u veoma skromnim uv-jetima. ali i sa oduševljenjem koje je v ladalo među partizanima Smjestili smo se u dv ije prostorije jedne napuštene kuće i počeli da šiv amo rublje i odijela za partizansku vojsku. Pod rukovodstvom Milorada Piplovića radili smo po cijeli dan. Zapravo, naš radni dan je počinjao sa svanućem, a završavao se s mrakom. Imali smo samo kratke pauze za objede. Radeći smo pričali i pjevali pjesme o narOдноoslobodilačkoj borbi, Partiji, Titu,

Nošeni vizijom slobode, radili smo bez predaha, složno kao jedna obitelj. Sedinol o je radilo za prilično istrošenim šivaćim strojevima, a dvoje je krojilo na krojačkom stolu, zapravo povećem kuhinjskom stolu. Materijal za šivanje do-bijali smo od brigadne intendanture. Ona je preuzimala i sašivenu robu i otp-remala je gdje treba. Siv ali smo uglavnom od materijala što su ga partizani odu-zimali otl neprijatelja. Nastojali smo da iskoristimo svaki komadić. Nije smjelo biti otpadaka, a i otl njih smo znali siti hlače, košulje i drugo.

Noću smo držali stražu ispred radionice i održavali partijske sastanke (u Partiju sam primljena 28. avgusta 1942. godine). Nedjeljom smo išli na narodne zborove. Narod nas je volio. Žene su nam u radionicu donosile pite, a nedjeljom, na zborovima, bilo je u izobilju svakojakih jela. Narod je i pjesmom iskazivao svoju ljubav prema partizanima. Tako smo se na zborovima znali uhvatiti za ruke, zaigrati i zapjevati ono kozaračko, partizansko, narodno kolo, koje nas je nosilo i hrabrilo.

Nakon šest mjeseci ostavismo ist.ošenu, staru kuću u Majkić-Japri. Si i/e naređenje tla radionica krene ka Bihaću. Natovarili smo na konje šivaće strojeve i pribor i krenuli na put dug dvije godine. S nama nisu pošli Milorad Piplović i Ljuba Škara.

Naša prva stanica bila je selo Lohovo u blizini Bihaća. Tu smo se zadržali nepun mjesec dana i krajem decembra nastavili put preko Petrovca ka Sanskom Mostu. Tu su nam se pridružile Milka Bubalo i Dara Novaković, omladinke iz Pritoke. Početkom 1943. godine, u blizini Kljuca, pridružio nam se i Sadija Hamedovic. Sada je naša radionica brojila 11 članova. S nama su obično išle brigadna intendantura i partizanska bolnica. Kada bi se kolona zaustavila, rastovarali smo konje, skidali šivaće strojeve i pribor i radili svoj posao. Za lijepa vremena šivali smo na otvorenom - u šumi, pod drvećem, ili na livadi. U mjestima u kojima bismo se zadržavali koji dan radionicu smo smještali u neku kuću. Poslaje uvijek bilo. Šivali smo novo rublje i odijela, prepravljali zaplijenjene neprijateljske uniforme, krpali dotrajalu odjeću.

Nešto kasnije dobili smo još tri nova lana. Pridružili MI nam se Marko Katlija i Duja (ne sjećam mu se prezimena), oba iz Prijedora, te Stanko iz Ribnika.

Tako je naša radionica radila i rasla u jednu veću porodicu. I što je ona više rasla, rasla je i naša nada u konačnu pobjedu naše oslobodilačke vojske.

Marija Kralj

NAJMLAĐA ČETA BRIGADE MLADIH

Prva krajiška brigada bila je 11 stvari brigada omladine Bosanske krajine. Omladinci su činili oko 80 odsio njenog sastava.

Početkom avgusta 1942. godine u njen sastav je ušla i Petrovačka omladinska četa. Od oko 110 njenih boraca, samo neki su bili zašli u treću deceniju, a ostali su imali 20 i manje godina. To je bila ona poznata Prva četa Trećeg bataljona, kojoj pripada časno mjesto u slavnoj isioriji naše brigade. U toku cijelog rata bila je među najboljim četama u brigadi, a u pojedinim periodima je prednjačila i svima služila za primjer. Ni jedan jedini put za cijelo vrijeme rata nije zapala u krizu, nikada nije pokazala nesigurnost u izvršavanju zadataka. Stavov i brigade i bataljona su uvijek na nju računali i ona te uvijek opravdala 10 povieenje.

Do kraja 1942. godine ovom četom su komandovali Bogdan Vukša i Todor Kecman Toša. Već njene prve borbe protiv četničkih bandi oko Glamoča i Janja bile su vrlo uspješne. U napadu na zloglasno ustaško uporište Kupres potpuno je izvršila postavljeni zadatak i već se tada naslućivalo da će to biti četa za primjer u brigadi. A do napada na Mrkonjić-Grad već je bila na glasu. Tada je dobila jedan od najtežih zadataka: da se probije u grad i iznutra vodi borbu sa neprijateljskim snagama. Zadatak je izvršila, i to bez gubitaka!

U avgustu 1942. godine neprijatelj je jakim snagama vršio napadna dejstva prema Manjači. Po izbijanju na liniju Krupa na Vrbasu - Dobrnja - Šljivno utvrdio se radi predaha. Treći bataljon je tada dobio zadatak da ga u toku noći napadne. Prvoj čeli je zapao odsjek koji je branilo 600 neprijateljskih vojnika. U sam sumrak komandir Vukša postrojio je četvu i rekao:

- Sinovci! Pred nama se nalaze jake neprijateljske snage. Moramo ih proterati i nanijeti im što veće gubitke. Švi ćemo skinuti obuću, bez šuma im se priučići i prije nego što nas osjete poskakati u njihove rovove. A dalje crno vidjeti!

Sve je tako i bilo. Četa je na svom odsjeku uništila neprijateljske snage i onda krenula rovovima ulijevo, nastavljajući njihovo čišćenje. U roku od jednog sata u duzini od četiri kilometra nije bilo živog neprijateljskog vojnika! Ko nije uspio da pobjegne, bio je mrtav. Stotinu krajiških omladinaca pobijedilo je 600 dobro izvježbanih, bolje naoružanih i ušančenih neprijateljskih vojnika. Pri lom je zaplijenjeno dosta oružja i municije. Četa je zatim izbila na put Banja Luka — Sitnica. Stupili su u dejstvo i neprijateljski tenkovi, ali bez uspjeha: i oni su se morali povući.

U borbama na Manjači, avgusta 1942. godine, kada je dio Trećeg bataljona sa 90 boraca u jednočasovnoj borbi razbio »Gorski zdruk« zloglasnog ustaškog pukovnika Mraka, poginulo je 107 i zarobljeno 127 neprijateljskih vojnika. Znatno udio u ovom uspjehu su imali i borci Prve čete.

I prilikom prvog oslobođenja Jajca ova četa je takođe dobila zadatak da upadne u grad. Trebalo je da ovlada neprijateljskom artiljerijom. Omladinci su upali u Jajce oko 23 časa. zaposjeli neprijateljske artiljerijske položaje i držali ih u svojim rukama punih 20 časova, sve dok grad nije bio oslobođen. Neprijatelj je u međuvremenu sve činio da se ponovo dokopa svoje artiljerije, ali su omladinci Prve čete borbom prsa u prsa odbili nekoliko njegovih protivnapada. Izišli su na kraj i sa blindiranim kolima, koja su ih napadala. Dok se probijao u grad. Dudo Srđića su napala dvojica usiaša. U rvanju, koje je trajalo desetak minuta, Dudo je izašao kao pobjednik: ubio je obojicu.

Prilikom napada na Bihać Prva četa je u toku jedne noći likvidirala četiri neprijateljska uporišta: Dobrnjicu, Međudražje, Skočaj i Zavolje. A zatim je nastavila borbu za grad. Napadala je od Žcgara duž glavne ulice. Na tom pravcu njeni bombaši su likvidirali nekoliko bunkera oči kamena i betona.

U napadu na Bosanski Novi front je probila Prva četa i time omogućila upad u grad Trećem bataljonu.

Treći bataljon je razbio i uništio bataljon Nijemaca na Topica brdu kod Sanskog Mosta. Treći bataljon je zajedno sa Prvim bataljonom Šeste krajiške brigade, uništio bataljon Nijemaca na Eminovcima u Podgrmeču. Za tu uspješnu akciju dobili su pohvalu od Tita. Treći bataljon je učestvovao i u poznatoj akciji paljenja neprijateljskih aviona na aerodromu u Rajlovcu. On je uništio bataljon Nijemaca kod Kiseljaka. U svim ovim i nizu drugih uspješnih akcija Trećeg bataljona Prva četa je imala jednu od glavnih uloga.

U toku svoje četvrtelofanzive, neprijatelj je u Grmeču odvojio Prvu četinu od ostalih snaga brigade, koja je neposredno poslije toga prešla u Centralnu Bosnu. Prva četa je, pod komandom omladinaca Branka Kune i Mirka Kesica Keše, samostalno dejstvovala oko 15 dana i kod Skender-Vakufa se opet priključila brigadi. Za to vrijeme je vodila nekoliko borbi i prešla stotine kilometara, i to preko terena koji bi doveo u velika iskušenja i dobro vođen bataljon. Pri tom je još i ojačala: pristupilo joj je nekoliko omladinaca iz mjesta kroz koja je prošla. To je najbolji dokaz borbe i političke zrelosti i ponašanja ove omladinske čete.

Novembra 1943. godine Prva četa i njen komandir Branko Surla pohvaljeni su naredbom druga Tita. To je jedan od rijetkih primjera iz NOB da je naredbom Vrhovnog komandanta pohvaljena četa. Petrovački omladinci su se tada, u selu Kremni kod Užica, probili u neprijateljske položaje, rastjerali njemačke tenkove i omogućili našim jedinicama da unište bataljon Bugara.

Naveo sam samo neke od borbi koje je Prva četa vodila u toku 1942. i 1943. godine.

Moram priznati: o četi je, ipak, lakše govoriti nego o njenim najistaknutijim borcima. Jer, svi u njoj su bili junaci. Ipak, ne mogu da ne izdvojim dva njihova podviga.

Radu Laića je, u borbi na Manjači, zapalo dii svojim puškomitraljezom stili izvlačenje cete ispod paklene vatre neprijatelja. Ali, samo što je povlačenje počelo, Radu pogodi neprijateljsko zrno. Puškomitraljezu odmah priđe Ratlin de-setar Jovo Dukić: leže preko svog mrtvog druga, ali samo što poče da dejstvuje, pogibe i on. Tada puškomitraljez u/ima komandir voda Stevo Popadić, ali ubrzo i njega pogodiše. Ostao je samo pomoćnik puškomitraljesca Mile Majstorović. mladić od 17 godina. Rafali iz puškomitraljeza su nastav ili da štite odstupnicu čete. Povukao se i posljednji borac, ali Majstorović je bio teško ranjen. Di ugov i su krenuli da ga izvuku, ali u prvom pokušaju nekoliko njih zadobi rane. Ponovo krenu nova grupa, ali ranjeni Majstorović poče da ih odvraća povicima kako je smrtno ranjen i da su njihove žrtve uzaludne. Kada je vidio da to ne pomaže, da drugovi uporno idu ka njemu, uzeo je ručnu bombu, uzdigao je u ruci da bi je oni ugledali i bacio pada se. Kada smo nešto kasnije, u protivnapadu, protjerali neprijatelje, našli smo četvoricu naših drugova kako leže jedan kraj drugoga na samo nekoliko metara od neprijateljskog bunkera! Nisu dali svoje živote zato što ih nisu cijenili. Naprotiv, žrtvovali su ih radi života svojih drugova.

Omladinac Branko Krtinić je u noćnom napadu na Vitez upao u neprijateljski rov koji je vezivao dva bunkera. Nije se zbunio: prišao je bližem bunkeru, ubacio unutra bombu i ubio grupu neprijateljskih vojnika kraj mitraljeza. Zatim se vratio nazad i sa drugim bunkerom isto učinio. Na taj način Prvoj četi je bilo omogućeno da probije neprijateljske položaje.

Bezbroj je sličnih podviga boraca Prve čete. Nezaboravna su imena njenih boraca Branka Surle i Mirka Kesica Kešč, narodnih heroja, koji su poginuli u toku NOR-a, zatim Vučena Stunara, Jovana i Mirka Krtinića, Nikole Kerkeza, Dušana Obradovića, Mile Radakovića i mnogih drugih.

Omladinci Prve čete, vođeni Partijom i Titom, svim su svojim bićem voljeli svoju zemlju, dali su sve od sebe za njenu bolju sjuirajšnjicu.

Najljepše od svega je, ipak, bilo prisustvovanje radnim sastancima čete poslije borbe. Zajednički su borci i rukovodioci pretresali uspjehe i neuspjehe, učili se na iskustvima, toplo i drugarski ukazivali na nedostatke i slabosti, razvijali kolektivnu i individualnu hrabrost. Pored surove ratne prakse, li sastanci su bili prava škola u kojoj su se omladinci uzdizali i prevazilazili sistematski obučavane neprijateljske vojnike.

Drugo Dukić

NAŠI INTENDANTI I NAS »GERILAC«

Razvojem ustanka, iz malih grupa diverzanata, desetina, vodova, četa i odreda nastajali su i formirani bataljoni i brigade. Uporedo s tim ojačala se i povećavala i potreba za snabdjevanjem i ishranom jedinica u vrijeme kadaje okupator sva naša dobra ili odnosio u svoju zemlju ili uništavao u našoj zemlji,

Ovdje će biti riječ o tome kako se snabdjevao Treći bataljon Prve krajiške brigade.

Bataljon je otimao od okupatora i njihovih saradnika oružje, hranu, odjeću i sanitetski materijal, a narod mu je davao kod svojih kuca i donosio na položaje odjeću i razne životne namirnice.

Veliku ulogu u snabdjevanju jedinica imali su odbornici, a oni su se uvijek oslanjali na partijske i skojevske organizacije, lamo gdje su postojale.

Bataljon je imao svoju intendanturu, a svaka čela imala je svog ekonomu. Pr\ i intendant bataljona bio je Jovo Graovac. (Poginuo 4. novembra 1942. godine u borbi za oslobođenje Bihaća). U Prvoj čeli ekonom je bio Vaso Tčšić, u Drugoj Bojan Bosnić, u Trećoj Maksim Bajic i Lazo Nježić, u Pratećem \odu Nikola Balaban, u štabu Trećeg bataljona Milutin Čurguz.

Pored ekonomu svaka čela je imala i svoje kuvare i konjovoce. U sastavu intendanture bilo je nekoliko tovarnih konja koji su nosili kazane i hranu.

S\ i stari borci dobro se sjećaju malog lovarnog konja koji je nosio ime »Gerilac«. On je išao načelu kolone tovarnih konja u svim akcijama u kojima je Treći bataljon napadao. Poslije svake akcije iznosio je zaplijenjeni materijal, oružje, municiju i hranu. Bio je toliko uvježban i prilagoden našem načinu ratovanja da nikada u noci nije otkrio naše privlačenje neprijatelju, a danju, kad bi naletjeli neprijateljski avioni, mirovao je, maskiran, u nekom šumarku ili žbunju, ne mičući se nikuda sve dok ga neko ne bi poveo. Na njega su se »ugledali« i drugi naši tovarni konji.

Prilikom prelaska planinskih rijeka mnogi dječaci ostali su živi zahvaljujući »Gerilcu« kome su se hvatali za rep. Taj konjić, koji nas je mnogo zadužio, dočekao je oslobođenje naše zemlje, a nije mi poznato šla je dalje s njim bilo.

L sastavu intendanture imali smo mesara za klanje sioke koju bismo zaplijenili od neprijatelja ili koju bi odbornici za nas nabavili. Mesar Simo Kajtez Brko znalački je, po zahtjevu intendanta bataljona, Bogoljuba Zrnića, dijelio meso ekonomima četa. Pri klanju krupne stoke dopuštao je borcima da hvataju krv u svoje porcije koje su zatim stavljali na vatru i držali sve dok se ne bi ugrušala.

Intendaniura je imala i svog obučara. To je bio Vojislav Aleksić Suco. Na svakom odmoru zastanku on je popravljao borcima bataljona obuču i uvijek je imao pune ruke posla. Sa mesarom, ekonomima i kuvarima radio je danju i druge poslove, a noću je išao na stražu.

Bataljon nije uvijek zadržavao za sebe sav zaplijenjeni materijal, ratnu opremu, hranu i lijekove. Obezbjeđivali smo našu bolnicu hranom, (jekovima i opremom, sto je bila stalna briga i obaveza svih četa i bataljona, a sve što bi nam ostalo davali smo drugim jedinicama.

Prilikom oslobađanja većih mjesta, u kojima je neprijatelj imao svoja skladišta i magat ine, dešavalo se da zaplijenimo loliike kolić ine životnih namirnica da smo mogli da ih dajemo i narodu.

Intendantska ekipa nastavljala je rad i poslije većih marševa, danju ili noću, poslije usiljenog marša, onda kada bi se bataljon odmarao. Intendant je išao na jednu, i njegov zamjenik na drugu stranu sela. Kretali su se često sa minimalnim obezbjeđenjem-patrolama i nikada nisu znali da li ce naići na Nijemce, četnike ili ustaše.

U toku prikupljanja hrane moralo se strogo voditi računa o raspoloženju stanovništva. Lakše je bilo tamo gdje su postojali narodnooslobodilački odbori i gdje su ljudi bili privrženi našoj borbi. U selima koja su bila pod uticajem neprijateljske propagande bile je pojedinačnici koji su se krili od nas vjerujući da ćemo im sve oduzeti.

Seljaci su nam često, umjesto brašna, davali žito koje smo mljeli u seoskim vodenicama mlinovima, pa onda dijelili po četama prema njihovom brojnom stanju. Dalje je sv e bilo posao kuvara.

Mnogi naši kuvari, ekonomu i intendanti, kojima dugujemo zahvalnost za ogromno zalaganje i brigu o našoj vojsci, postali su docnije komandanti i politički komesari naših jedinica.

KAD SU DIJELILI HRANU, KUVARI NISU SMJELI DA DIŽU GLAVU

Druga četa Trećeg bataljona, kao i druge čete u sastavu našeg bataljona, imala je svoje pozadinske organe koji su se brinuli o snabdjevanju i ishrani boraca. Zvali smo ih četnom kuhinjom.

Jačina i sastav pozadinskih organa zavisili su od jačine čete i njenih potreba. Normalno, četa je imala jednog ekonoma i nekoliko boraca koji su radili u kuhinji i koje smo zvali kuvarima. U našoj četi ekonom je bio Bojan Bosnić, rodom iz Drvara, a glavni kuvar Mirko Kecman, takode rodom iz Drvara. Pored njih dvojice u kuhinji su radili kao kuvari ili pomoćno osoblje Petar Balac, Petar Ljiljak i Ilija Tintor, sva trojica rodom od Bihaća. Oni su bili nešto stariji i svojim radom i zalaganjem u kuhinji davali su primjer mladim borcima.

Milan Soboi - Rogonjica, rodom od Drvara, mesar po zanimanju, bio je za dužen za klanje stoke. Kada ne bi imao šta da kolje, a to se često dešavalo, vraćao se u sastav svoje desetine i borio se kao i ostali borci. Teško ranjen na Manjači, otišao je iz naše čete i više nam se nije vratio. Klanje stoke preuzeo je Bojan Bosnić. I on je vješto obavljao ovaj posao.

U kuhinji su stalno ili povremeno radili i drugi borci. Pomagali su kuvarima u pripremanju hrane, naročito kada se četa nalazila na odmoru. Borce za rad u kuhinji odabirala je komanda čete.

Za opsluživanje čete i prenošenje kuhinjskog posuda, rezervne hrane, municije, odjeće i obuće naša četa je imala potreban broj konja. To su bili brdski konjići, sposobni da se kreću u koloni čete po svakom terenu i vremenu, vrlo čvrsti i izdržljivi, laki za ishranu i njegu.

Četna kuhinja je bila stalna briga komande čete. Kretala se u koloni čete na začelju. Kada je četa odstupala, kuhinja je bila na čelu kolone ili bi se blagovremeno, prije čete, prebacila na bezbjednije mjesto. U pokretu i borbama veza sa čelnom kuhinjom stalno je održavana, naročito noću i na neoslobodenoj teritoriji. Na teško prolaznom terenu, pogotovo noću, dolazilo je do prekida veze. O tome je komanda čete bila blagovremeno obavještena i odmah su preduzimate sve potrebne mjere, bilo da četa sačeka kuhinju ili da joj se ostavi veza sa jasno postavljenim zadatkom gdje je i kojim putem dovesti.

U pokretu noću veza sa kuhinjom je održavana preko boraca u koloni. Komandir čete, Duro Trikić, a kasnije Lazo Ivaniš. koji su se obično kretali na čelu kolone, upitali bi da li ima veza sa kuhinjom. To pitanje prenošeno je preko boraca, poluglasno, sve do začelja. Obratnim putem komandir je bio obavješten. Često bi borac koji je išao na začelju kolone samoinicijativno prenosio obavještenje o prekidu veza sa kuhinjom.

Ekonom čete bio je najodgovorniji za blagovremeno snabdjevanje i ishranu boraca u četi. Za svoj rad neposredno odgovarao komandi čete i bio je njena desna ruka. Glavni kuvar i borci na radu u kuhinji bili su potčinjeni ekonomu čete. Oni su najviše i radili, pogotovo kada je četa bila u pokretu.

Bili kuvar u našem ratu značilo je kretati se stalno u koloni i poslije napornog marša i neprespavane noći, kada se ostali borci odmaraju, prihvatiti se kuvanja, bez imalo odmora. Trebalo je skuvati doručak, ručak, večeru, trebalo je prvo nahraniti vojsku, pa tek onda malo se odmoriti, ukoliko je za to bilo uslova. a najčešće ih nije bilo. Borci su to dobro znali i žalo su cijenili rad i napore pozadinskih organa. Zato su im, kad god je to borbena situacija dozvoljavala, i pomagali.

Osnovni izvori snabdjevanja boraca u našem ratu, u vrijeme kada je s puškom u ruci trebalo sve oteti od okupatora i njegovih pomagača, bila su dobro-

voljna davanja naših simpatizera. Naš narod nije žalio ni posljednji zalogaj, posljednji dio odjeće i obuće za svoju vojsku.

Na oslobođenoj teritoriji prikupljanje hrane, odjeće i obuće bilo je organizovano. Četaje samostalno ili preko bataljona stupala u vezu sa organima vlasti na terenu i upoznavala ih sa svojim potrebama. Mi smo ponekad, naročito u siromašnim i pasi\ nim krajevima, bili u dilemi da li da uzmemo ponudeno ili ne, jer čitava porodica ostajala je bez. ičega.

Neprijateljski magacini bili su takođe značajan izvor našeg snabdjevanja. Dešavalo se da u oslobođenom mjestu nađemo velike količine hrane, odjeće i obuće. Tako je bilo u Bihaću, Ključu, Mrkonjić-Gradu, Jajcu, Kaknju. Naš uspjeh bio je još veći kada smo mogli da višak plijena evakuishemo na slobodnu teritoriju i da ga podijelimo narodu.

Bilo je situacija kada smo do životnih namirnica mogli da dođemo samo kada bismo ih oduzeli od neprijateljski raspoloženog stanovništva. To smo radili samo uz plaćanje ili davanje priznanica. Oduzimanje hrane bez davanja odštete ili priznanica bila je mjera kojoj smo pribjegavali samo u izuzetnim slučajevima.

Do municije, oružja, sanitetskog materijala, instrumenata i ostalog tehničkog materijala dolazili smo isključivo zaplijenom od neprijatelja. (Najveći plijen u jednom danu i u jednoj borbi pao nam je u ruke 1943. godine kod Dobruna, kada su nam se predali dijelovi jedne italijanske divizije). Tek 1944. godine počeli smo da dobijamo pomalo oružja, municije i sanitetskog materijala od saveznika.

U ratu kakav smo mi vodili snabdjevanje je bilo veoma teško, često je za-kašnjavalo. borci su bili gladni, goli i bosi, ali sve nevolje stoički su podnosili.

Hrana u četi kuvana je u jednom većem ili nekoliko manjih kazana, zajedno za sve borce i starješine. Svi su se hranili iz istoe kazana.

Hljeb je bio od ječma, zobi, raži, a proja od kukuruznog brašna. Kačamak je kuvan od kukuruznog brašna, a često i od zobenog. Zobeni kačamak je bio neukusan, pun trica, i često smo se na račun toga šalili. Uz pasulj, krompir i kupus imali smo i mesa, najčešće govedine ili ovčetine. Mlijeko i mliječni proizvodi bili su rijetkost u našim porcijama.

Hrana je količinski bila više nego skromna, a uz. to i jednolična, najčešće bez soli, začina i masnoće. Kuvali smo ono čime smo raspolagali, a borac je dobijao onoliko koliko bi ga zapalo od ukupne količine skuvane hrane, dijeljene svakom podjednako. Kuvar je morao da vodi računa da svako dobije istu količinu, istog kvaliteta.

Hrana je dijeljena u prisustvu dežurnog u četi, najčešće u prisustvu komandira ili komesara čete. Sem njih i svaki komandir vođa je prisustvovao dok sehtana dijelila borcima njegovog voda. Kuvar je kutlačom stalno mješao hranu u kazanu kako se ne bi desilo da oni na čelu kolone dobiju masniju, ali čorbastiju, a oni na začelju posniju i gušću hranu. Čak i vodovi u četi su se mijenjali u redosljedu za prijem. Kuvar nije smio da diže glavu već je morao da stalno gleda dolje u kazan, da ne bi vidio kome sipa hranu u porciju. Na ovaj način je izbjegavana svaka protekcija.

Dešavalo se. iako rijetko, da prilikom diobe hrane ostane koja porcija više. Taj ostatak smo nazivali »repet«, a borce koji su je dobijali zvali smo »repetashi«. Nastojali smo da visak hrane dobiju puskomitraljesci ili oni za koje smo znali da imaju veći apetit. Ako bi koja porcija nedostajala, bez hrane su ostajali sami kuvari.

Dežurni u četi bio je ovlašćen da kontroliše pripremu hrane, kvalitet i ukus. To su stalno činili komandir i politički komesar čete. Zakidanja nije smjelo da bude.

Kontrolu su vršili i sanitetski organi. Njihova je briga bila da se namirnice dobro očiste, operu, da kazani i ostalo posude, koliko je to bilo moguće, budu

čisti. Kuvari su prali kazane, a svaki borac svoju porciju i kašiku. Za pranje porcija kuvari su, kad god je to bilo moguće, kuvali vodu.

Snabdjevanje vodom, naročito u nekim planinskim krajevima, bilo je vrlo teško. To je kuvarima zadavalo dosta teškoća. Kuhinja je, kad god je to bilo moguće, postavljena u blizini nekog izvora, potoka ili rijeke, tako da su borci mogli da se operu. Ponekad smo morali da idemo pješke po vodu i po nekoliko sati.

O higijeni u četi vodili su brigu, zajedno sa četnim bolničarima, i pozadinski organi, naročito kada je trebalo pariti rublje i odjeću u partizanskim buradima.

Hrana se stalno kuvala i borci su dobijali topli obrok, ali kada je četa bila na maršu ili kada borbena situacija nije dozvoljavala da se kuva, dijelila se i suva hrana, i to obično za cijeli dan.

Bilo je dana kada srao tek spravljenju hranu morali baciti zbog iznenadnog pokreta. Tada bismo na brzinu zgrabili parče mesa i hljeba, ako ga je bilo. a ostalo smo prosipali.

Svi kuvari bili su naoružani. Vodilo se strogo računa da kuhinja ne padne u ruke neprijatelju, a u teškim situacijama kuvari su odlazili i u sastav čete i izvršavali sve borbene zadatke.

Lazar D. Knežević

Č E T N I T R U B A Č O G L A S I O J E Z B O R

Dobro se sjećam da je to bilo krajem jula 1942. godine. Naša Vakufska četa, zajedno sa četom iz Bravska, držalaje položaje na Gorićevcu. Odatle smo neprijatelju zatvorili izlaz iz doline Saniee i Ključa. U stvari, štitali smo Bravsko i okolna sela od njegovog terora - paljenja seoskih kuća i ubijanje nedužnog stanovništva.

Upravo na položajima smo doznali da svaki čas iz pravca Bravska treba tla naide Prva krajiška brigada. O njenim herojskim podvizima pjevale su se pjesme i jedva smo čekali da se pojav i. I popodnevnim časovima ugledasmo razvučenu kolonu, čiji kraj nismo mogli sagledati. Pored naših položaja Prva krajiška je prolazila neprekidno puna tri časa. Borci dobro naoružani, vedri i orni momci ostavili su na nas snažan utisak. Te noi nismo ti enuli. Zoru smo dočekali izmjenjujući utiske o Prvoj krajiškoj brigadi.

Kada svanu, jedni počese da čiste oružje, drugi da se briju, a neki naumiše da malo odspavaju. Ali, najednom naš četni trubač Mile Ožegovic. sa Oraškog Brda, oglasi zbor. Odmah smo se našli u stroju. Komandir Maćuka Kerkez saopšti da će nam govoriti drug Ilija Došen. On reče da treba popunili Prvu četnu Trećeg bataljona Prve krajiške brigade i dodade da je to u stvari četa petrovačke omladine, sa kojom smo mi ranije, prije nego što je brigada formirana, izveli nekoliko uspješnih zajedničkih akcija.

Zatraženi su dobrovoljci, ali poslije toga nasla tajac. Nikome se nije odvajalo od drugova s kojima su se već bili srodili. Muk prekide Došenov glas:

- Gdje ste, skojevci i članovi Partije?

Kad to čuh, smjesta, kat) skojevac, istupih naprijed. Za mnom krenuše Pepo Zorić, pa onda Pepo Kresoja i Nikola Cubi ilo sa Prkosa, a za njima još podosta naših drugova, čijih se imena više ne sjećam.

Tako sam postao borac Prve (petrovačke) čete Trećeg bataljona. U loj ceti, čiji je komandir bio Bogdan Vukša, stekao sam mnogo prijatelja i osjećao se kao među drugovima sa kojima sam odrastao.

Đuru Pavlović

SUSRET S PROLETERIMA I NAŠA PRVA ZAJEDNIČKA BORBA NA KUPRESU

U proljeće i početkom ljeta 1942. godine njemačko-italijanske okupatorske snage, uz podršku ustaša i četnika, izvele su veću ofanzivu, poznatu kao treća neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni. Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. Na toj teritoriji u to vrijeme nalazio se Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske vojske Jugoslavije sa jakim partizanskim snagama. Da bi izbjegao frontalne borbe sa nadmoćnijim snagama neprijatelja, Vrhovni štab se odlučio da sa glavninom snaga formiranih u pet partizanskih proleterskih i udarnih brigada razvije ofanzivna dejstva u pravcu Bosanske krajine.

U to vrijeme je u Bosanskoj krajini, poslije neprijateljske ofanzive na Kozaru, narodnooslobodilačka borba bila u punom razmahu, i postojala je velika slobodna teritorija pa je dolazak proleterskih i udarnih brigada imao veliki značaj za dalji razvoj oslobodilačke borbe i širenje slobodne teritorije u centralnoj i zapadnoj Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj. Sa druge strane oslonac na već postojeću slobodnu teritoriju imao je ogroman značaj za predah novoprispjelih jedinica i njihovu popunu novim borcima, kao i za sistematsko liječenje ranjenika, razvijanje i učvršćivanje antifašističkih organizacija i organa narodne vlasti, itd.

Grupa brigada na čelu sa Vrhovnim štabom na svom pohodu za Bosansku krajinu, pored ostalog, izvela je niz uspješnih akcija i već 1. avgusta 1942. godine izbila pred Kupres - vrlo jako ustaško uporište, i u sadejstvu sa dijelovima Trećeg krajiškog odreda i bataljona »Vojin Zirojević« izvršila prvi napad na neprijateljski garnizon. Napad nije uspio.

U to vrijeme naša Prva krajiška brigada se nalazila u Saničkoj dolini. Dejstvovala je prema neprijatelju u Sanici, Sanskom Mostu i Manjači, i pomagala narodu i omladini u sabiranju ljetine. Sjećam se. tada se mnogo pričalo među borcima o dolasku proletera iz Srbije i Crne Gore. To je za nas bio veliki događaj, jer pojam proletera shvatili smo kao izuzetan i nedostižan. Radovali smo se. jer naša mašta, mladenački ideali i zajednički oslobodilački zanosi prožimali su nas, i svaki od nas boraca i rukovodilaca željeli smo i žudjeli da se susretnemo sa tim proleterima, da zajedno sa njima napadnemo i tučemo neprijatelja. Jer i o nama - Krajišnicima, svrstanim u Prvu krajišku brigadu, i o našim borbama i uspjesima čulo se i pričalo širom Krajine, pa srno smatrali da i mi sa ponosom možemo dočekati proletere.

Noću između 5. i 6. avgusta krenuli smo iz Saničke doline preko Bravska i Bosanskog Petrovca za Drvar. Nismo još znali da idemo u susret proleterima, ali pravac našeg puta, ranija govorkanja i pronicljivost ratnika upućivali su nas na taj zaključak. I on se ubrzo pokazao iačan. Bili srno veseli i radosni i zbog toga. a još više što prolazimo kroz svoja rodna sela. Jer, naš Treći bataljon bio je sastavljen od jedne čete Petrovčana i jedne čete Drvarčana, a u Prvom i Drugom bataljonu, pored Kozarčana i drugih, bio je velik broj Prekajčana i boraca iz okolnih sela.

Na čitavom putu od Bravska do Prekaje narod nas je s oduševljenjem dočekivao i pozdravljao. Majke su dočekivale i ponovo ispraćale svoje sinove, žene muževe, sestre braću, djevojke svoje dragane i sa suzama u očima željeli im ralu sreću. Poklanjale su sve što je moglo biti od koristi borcu-ratniku: čarape, džempere, peškire od grubog lanenog platna, seljačke torbice izatkane žuljevitim rukama. Koliko je u svemu tome bilo ljubavi, teškog, mukotrpnog rada, neprespavanih noći, želja i nada? Borci, i oni koji su iz ovih krajeva, i oni sa Kozare i Podgrmeča. koji su ovuda prvi put prolazili, bili su ushićeni. Ponosili su se i radovali.

Na putu za Kupres srećali smo, pućev od sela Prekaje, prve ranjenike i proletere promrzle u poznatom Igmanskom maršu koji je Prva proleterska brigada izvela 25. i 26. januara 1942. godine preko Igmán-planine. To je bio susret srdačan i radostan, susret boraca iz svih krajeva zemlje: Srba, Sandžaklija, Crnogoraca, Hrvata, Slovenaca sa ljutim Krajišnjicima. Čvrsti zagrljaji, bratski stisak ruke i suze radosnice kojih se nismo stidjeli, suze koje su sijale srećom, zadovoljstvom, koje su opijale. Jer to je za ranjene i promrzle proletere znaćilo, tu na slobodnoj teritoriji, odmor, brže zaljećenje rana i skorí povratak u borbu, a za sve nas objedinjavanje snaga i napora, rasplamsavanje borbe, oslobođenje novih gradova i sela, stvaranje još veće slobodne teritorije i narodne vlasti na njoj.

U selu Blagaju, nedaleko od Kupresa, 12. avgusta 1942. godine naša brigada se sastala sa Drugom proleterskom brigadom. Već do tada proleterí su dva puta napadali neprijateljski garnizon u Kupresu. ali bez uspjeha.

Kupres je varošica od oko 160 kuća u istoćnom dijelu Kupreškoe polja, na južnim padinama Velike Plazenice. Na oko pet kilometara zapadno od njega nalazi se selo Zluselo. Još od prije rata u ovom selu ustaše su imale jaki uticaj, a poslije kapitulacije bivše Jugoslavije ustaše su u Kupresu i Zloselu stvorile svoja jaka uporišta. Ustaše su ga jako utvrdile dubokim rovovima i bodljikavom žicom ispred rovova. Sve kuće od tvrdog materijala pretvorile su se u jake otporne taćke, a na prvoj liniji odbrane i po dubini izgradili više bunkera. Tad se nije znalo kolike ga snage brane, ali se znalo da su to najokorjelije ustaše-crna legija NDH i da imaju podršku zavedenog stanovništva. Danas znamo daje grad branilo oko 1.800 dobro naoružanih ustaša, a daje u njemu bilo 1.000 stanovnika. Oko Kupresa naroćito su bili utvrđeni položaji na visovima: Malim i Velikim vratima. Malom stožeru, Maloj Plazenici i Čardaćici.

Ćim smo stigli, znali smo da ćemo zajedno sa proleterima napasti neprijatelja na Kupresu. Dvanaestog i 13. avgusta održani su po ćetama sastanci partijskih ćelija i skojevskih aktiva na kojima se govorilo o zauzimanju tog zloglasnog ustaškog uporišta - Kupresa. Izvršenje log zadatka postavljeno je kao pitanje ćasti boraca proleterskih i udarnih brigada. Uveće, 13. avgusta, komandir naše ćete Trećeg bataljona Đuro Trikić saopćtio nam je pred postrojenom ćetom da te noći napadamo na neprijatelja u Kupresu. Napad će poćeti u 21 ćas s tim da se do 23 ćasa razbije neprijatelj oko grada i da se zatim pređe u općti juriš na grad. Naša brigada napadaće preko Male Plazenice i Čardaćice, i, pošto razbije neprijatelja, sa Prvim i Drugim bataljonom prođuće napad na grad, a naš Trećí bataljon držaće zauzete položaje i sadejstvovati sa Drugom proleterskom brigadom u razbijanju neprijatelja u rejonu Velika vrata (sjeverno od Kupresa). Ostale proleterske jedinice napadaće sa sjeverne, istoćne i južne strane.

Istovremeno komandir ćete nas je upoznao sa jednim dijelom zapovjesti štaba naše brigade u kome je stajalo da naša brigada te većeri prvi put, pod neposrednim rukovodstvom ćlana Vrhovnog štaba, zajedno sa drugovima Srbijancima, Crnogorcima i Hercegovcima, napada neprijatelja u Kupresu. da trebamo pokazati svu svoju hrabrost, te da ne smijemo osramotiti naše poginule heroje i našu dotadašnju herojsku borbu.

I zaista raspoloženje za borbu je bilo izuzetno. Ćim je pao mrak, krenuli smo ka cilju svog napada. Kad smo stigli u podnožje Plazenice i Čardaćice, razvili smo se po vodovima i desetinama u streljaćki stroj i otpoćeli podilaženje i približavanje neprijatelju za koga smo znali da je na vrhu ovih kosa. Padine uz koje smo se penjali bile su jako strme i obrasle gustim šipražjem, pa je naše nastupanje bilo veoma teško. Što smo se više približavali neprijatelju, sve pažljivije smo se ventrali i puzali.

Za ćitavo vrijeme našeg nastupanja neprijatelj je pućao iz pušaka i puškomitraljeza, ali mi nismo znali da li je primijetio naše nastupanje ili pak oćekuje

napad pa razbija svoj strah. Međutim, u jednom trenutku, kad smo bili negdje na polovini našeg puta ka vrhu Čardačice i Plazenice, odjednom se prolomila snažna pucnjava sa svih strana oko Kupresa. Zaključili smo da je počeo napad naših jedinica. Neprijatelj je i sa kosa iznad nas otvorio jaku vatru, a mi smo prema putanji svjetlećih zrna vidjeli da puca manje-više nasumice, pa nas je to okuražilo, jer smo vjerovali da nas još nije otkrio. Zbog toga mi još nismo otvarali vatru. Ubrzali smo nastupanje i tek kad smo došli na nekih 30-40 metara od vrha i otvorili snažnu vatru i krenuli najuriš, neprijatelj je sručio bombe i usmjerio svoju vatru na nas. Međutim, naš juriš bio je nezadrživ. Zasuli smo neprijateljske bombama i vatrom sa bliskog odstojanja i u prvom naletu zauzeli neprijateljske položaje na vrhu pomenutih kosa. Ustaše su bježale niz kose ka Kupresu glavom bez obzira. Time smo u potpunosti i prije ponoći izvršili svoj glavni zadatak.

U našoj Drugoj četi imali smo -1-5 ranjenih drugova, među kojima su bili teže ranjeni, koliko se sjećam, komandir Prvog voda Nikola Rokvić i borac Pero Grahovac. Neprijatelj nas je dočekaao bombama, ali je nas koji smo bili bliže vrhu prebacio.

Pošto smo izvršili zadatak i zaposjeli položaje, pratili smo dalji tok borbi. Ubrzo su nas počeli tući neprijateljski minobacači i artiljerija, po čemu smo zaključili da su bjegunci sa Čardačice i Plazenice stigli u grad. Oko grada i u njemu v odila se ogorčena borba. Pucnjava iz svih oružja, prasak bombi i granata zastrašujuće su djelovali Kupreškim poljem obavljenim noćnom tamom. Činilo nam se da su naši prodrli u grad. Ali, umjesto očekivanog postupnog zauzimanja grada i jenjavanja borbe, ona se sve više razgarala. I danas ini je u živom sjećanju slika vatrene mreže koji su iznad grada pleli usijani projektili ispaljeni iz raznih vrsta oruđa i oružja. Činilo se da u toj mreži niko ne može ostati živ. Impresivniju i tako zastrašujuću vatru nisam doživio, izuzev za vrijeme oslobođenja Beograda i na Sremskom frontu 17. januara 1945. godine, kad su Nijemci uspjeli probiti naš hont kod Solina i Opatovca. Ipak, Kupres mi je ostao LI dubljem sjećanju.

Neprijatelj se grčevito branio i uspio je da se odbrani zahvaljujući svojoj nadmoćnosti i rješivosti da se bori do posljednjeg, ali i nekim našim slabostima, prije svega nedostatku teškog naoružanja kojim bi razorili njegova utvrđenja. Ipak, naše jedinice, prema podacima neprijatelja, nanijele su mu velike gubitke: 136 mrtvih i 150 ranjenih.

U svanuće iz grada su se po\ ukle naše jedinice koje su se bile uklinile u nje-ga, jer je ocijenjeno da ga ne mogu zauzeti, a preko dana ostati u njemu, na slabijim položajima nego što ih ima neprijatelj, značilo bi izložiti se velikim gubicima.

Poslije borbe na Kupresu mnogo se pričalo o junaštvu manje-više svih jedinica koje su napadale na ustaše u Kupresu, ali i o žilavom otporu neprijatelja i stanovništva. Neki su mi borci pričali da je iz nekih zgrada sipana vrela voda na njih. Neprijatelj je u svakom pogledu bio dobro pripremljen za odbranu, pa je pored ostalog palio i pojedine kuće i pripremljene stogove sijena i tako osvjetljavao prostor da bi što efikasnije tukao mitraljeskom i puščanom vatrom naše jedinice u napadu. Sve je to imalo odraz na tok borbe i naše gubitke. Tako je naša brigada u toku te borbe na Kupresu, noću između 13. i 14. avgusta 1942. godine, imala 24 mrtva i 74 ranjena borca.

Meni, a vjerujem i svima koji su učestvovali u ovoj borbi, Kupres je ostao u dubokoj i neprijatnoj uspomeni.

Ko sta Zrlili

Krajem jula 1942. godine, poslije zauzimanja Ključa, Druga četa Trećeg bataljuna, tada još zvana Drvarska četa, učestvovala je u napadu na Saničku dolinu i po izbijanju u selo Ramiće dobila zadatak da jednu grupu zarobljenih neprijateljskih vojnika sprovede u selo Crkveno.

Jednog dana, dok smo se u Crkvenom odmarali, komanda čete nam je naredila da očistimo oružje. Podmazujući svoju pušku, ja sam nehotice, slučajno, opalio metak iznad glave boraca našeg Prvog voda koji je ispred nas, na nešto nižem terenu, dovodio u red svoje oružje. Dok sam ja zbunjeno gledao oko sebe, iz Prvog voda iskočio je pred mene desetar Dane Bosnić i, držeći pušku uperenu u mene, viknuo:

- Odloži oružje! Ti si mogao ubiti nekog od drugova!

Odgurnuo sam Bosnićevu pušku u stranu i oštro odgovorio:

- Ti mi nisi dao oružje, pa ne možeš ni da mi ga oduzmeš

Kad se oko nas iskupilo nekoliko boraca, naišao je neki od starješina i naredio nam da svaki ide na svoje mjesto i nastavi svoj posao.

Ja sam mislio da se cijela stvar time završila, pa sam se malo pribrao i pomislio da sam dobro prošao. Za vrijeme ručka prilazili su mi borci i govorili da sam mogao ubiti i dvojicu, jer smo bili na okupu, a ja sam li sebi ponavljao: »Sve se dobro završilo. Sve se dobro završilo.«

Poslije ručka dežurni čete komandovao je zbor« i, kad se četa postrojila, predao raport komandiru Đuri Trikiću. Komandir je primio raport, stao ispred čete i naredio:

- Đuro Knežević neka izade pred stroj!

Drhteći cijelim tijelom, ja sam izašao pred komandira, a on mi je naredio da se okrenem stroju čete, što sam ja i učinio. Zatim je govorio o mojoj grešci i o posljedicama koje su mogle nastati. Najzad mi je naredio da oružje predam Milanu Kovačeviću, koji će mi dati bolnička nosila da ih ubuduće, umjesto puške, nosim. (Milan Kovačević je bio zadužen za sanitetsko odjeljenje čete). Kao daje to jedva dočekao, Dane Bosnić je odmah donio nosila i pred četom mi ih utrapio u ruke kao moje »novo naoružanje«. Ja sam se tresao od bijesa, ali ništa nisam smio da kažem.

Poslije toga slučaja niko od boraca nije htio da mi pride i sa mnom porazgovara, kao da sam bio šugav, pa sam otišao u Prvi vod kod svog rodaka Janka Kneževića i pitao ga šta da radim, jer u četi svi me gledaju poprijeko. On me je posavjetovao da se smirim, samo da tražim da mi vrate oružje.

Noć sam proveo nemirno, bez sna. Bez puške sam se osjećao kao bez ruke.

U zoru, iste noći, našao sam svoju pušku i ujutru došao u stroj i s puškom i s nosilima. Komandir čete pozvao me je na raport i upitao zašto sam to uradio, zašto sam prekršio njegov naredjenje. Ja sam mu odgovorio:

- Cijelu noć nisam spavao. Ako misliš da mi oduzmeš pušku, bolje je da me ubiješ. Živ ne mogu da ti predam svoje oružje.

Komandir je malo razmislio i rekao:

- U redu, neka ti puška ostane, ali moraćeš nositi i nosila.

Ja sam to jedva dočekao.

Kad je vidio na meni oružje, Bosnić je odmah potrčao da mi ga oduzme, a ja sam ga poslao komandiru čete. Ne znam kakav su razgovor vodili komandir i Bosnić, ali puška je ostala kod mene.

Iz sela Crkvenug četa je, u koloni Trećeg bataljona Prve krajiške brigade, krenula preko Bravskog, Bosanskog Petrovca, Drvara i Glamoča za Kupres.

Nepune dvije nedjelje ranije omladina Drvara i Bosanskog Petrovca ispratila nas je sa zastavama i pjesmom za Prvu krajišku brigadu, a sada se ja, mislio

arn, vraćam s nosilima na ledima. Nisu to bila prava vojnička nosila već dva oca usječena negdje u Grmeču i plahta koju je borcima darovala neka krajiška naša ili djevojka. Razmišljao sam i o tome kako bi neka djevojka mogla da prepozna tu plahu, pa bih ja u zemlju propao.

Teško mi je padalo i klackanje s nosilima na začelju čete. Kad smo došli u los. Petrovac, ja sam se najviše bojao da će me vidjeti neka od onih djevojaka kojima sam se upoznao na igranci prilikom odlaska za brigadu. Srećom, to se lije dogodilo, jer kolona brigade bila je duga, pa one na kraju niko nije gledao eć one na čelu, koji su vodili.

Na kratkom zastanku brigade u selu Koluniću menije prišao komandir čete upitao me da li mi je teško. Odgovorio sam da mi nije toliko teško koliko me rarnota od naroda koji gleda kakvo čudo samo ja u brigadi nosim na sebi. Komandir se nasmijao i rekao mi da nosila predam četnoj komori. Ja sam odahnuo silno se obradovao, ali moja radost nije dugo trajala.

U Drvaru smo prenoćili, a sutradan je održan narodni zbor u čast Prve kraške brigade. Zatim smo preko Prekaje i Glamoča krenuli za Kupres. Predanili mu u selu Blagaju. Uveć komandir čete, koga nije bilo cijeli dan. upoznao nas ; sa zadatkom koji je četa dobila u okviru napada na Kupres. Meni suza borbeni adatak vraćena - nosila. Zar opet pod nosila?

Kad je komandir čete zatražio dobrovoljce za bombaše, javio sam se i ja, uveren da ću se tako oslobodili nosila. Formirane su dvije bombaške grupe - jednu je vodio zamjenik komandira čete Nikola Rokvić, a drugu komandir Prvog oda Košta Bojanić. Ja sam se obratio komandiru:

- Kome da predam nosila? Ja idem sa bombašima.

Komandir me začuđeno pogledao:

- Kod bombaša će biti najviše ranjenika i tamo su nosila najpotrebnija. S tobom će ići bolničarka Slaka Mcdarević.

Na putu između Blagaja i Kupresa, kad smo izišli na jedno brdo odakle su ; dobro vidjeli neprijateljski rovovi koje ćemo napadati, komandir je izdao čeli aređenje za napad i odredio svakoj bombaškoj grupi pravac kojim će se kreni. Meni i bolničarki je naredio da idemo između bombaških grupa.

Kad smo siigli ispred neprijateljskih rovova, preko veze je naredeno da ombaši krenu naprijed. Tada sam ja, u jednoj jaruzi, predao nosila bolničarki rekao joj da tu čeka, a ja sam krenuo naprijed, prema lijevoj grupi bombaša, ibe grupe već su bile pod neprijateljskom vatrom, ali lijevu je tukao samo jedan uškomitraljcz. Ako se ja, razmišljao sam. dočepam onog puškomitraljeza, ota-isiću se nosila.

Ustaše su bez prekida pucale u noć, a ja sam se polako, puzeći po zemlji, pri- ližavao njihovim rovovima. Iako je bila tama, vidio sam jednog našeg bombaša oji se pripremao da baci bombu, a odmah zatim prolomili su se uzvici:

- Ura!

- Razbrucaj. Mileva!

Pa odmah doziv:

- Dajte nosila, ranjen je Nikola Rokvić.

Sada će bolničarka, pomislio sam, odnijeti nosila do ranjenog Rokvića, a ja LI zgrabiti ustaški puškomitraljez. U tome su mi pomogle eksplozije naših bom- i i obraćun Milana Trivana i Marka Dalmatinca sa ustašama u rovovima.

Puškomitraljez koga sam se dočepao bijaše onaj poznati »šoša«, Francuske roizvodnje, nezgodan za nošenje, ali to je bio puškomitraljez, a ne - nosila.

Duro Kiteévic

U POKRETU PREMA KUPRESU

Uspjesi li borbama za oslobođenje Ključa i čitave Saničke doline ispunije nas ponosom. Krajinom se začas pronese glas da je Prva krajiška osvetila Kozaru.

Narod nas je odista tih dana nagrađivao najvećim priznanjima. Na glas da stiže Prva krajiška izlazilo je sve živo da nas srdačno dočeka. U to smo se uvjerali odmah nakon završetka naše saničke operacije. Samo što su borbe završene, brigada je dobila naređenje za pokret. Kuda i gdje krećemo, nismo znali, ali smo svi u brigadnoj koloni bili spokojni. Znali smo da nas naše brigadno rukovodstvo vodi najboljim putem.

Naš Drugi bataljon je krenuo sa terena Vrhpolja preko šumovitih masiva Paunovca. Kao i uvijek, na čelu bataljonske kolone išla je naša Prva četa, a ispred nje komandir Savan Kesić. Uvijek je on bio prvi u stroju, vitak i prav kao jelika, utegnut opasačem i uvijek vedar i nasmijan. A odmah za njim stupala je grupa dobrih pjevača. O njima se nadaleko pričalo: pročuli su se i po pjesmi, i po junštvu.

Usred dana promarširamo kroz Bosanski Petrovac kao da smo na nekoj paradi. Jedinice su išle vojnički, na propisnom odstojanju jedna od druge, u pjesmu, a sa obje strane gradskih ulica bio je načičkan narod. Izišlo sve živo da vidi Prvu krajišku, osvetnike Kozare. A u našim kolonama nisu bili samo Kozarčani, već i Grmečlije, i Petrovčani, i Drvarčani, a bilo je i Banijaca. Svi su oni imali neka obilježja svog kraja, ali svi jedan cilj: slobodu.

Oduševljenje naroda u Bosanskom Petrovcu ispunilo nas je ponosom i vjeron u pravednost naše borbe. Ta slika nikada neće izbljedjeti iz sjećanja onih koji su log dana u koloni promarširali petrovačkim ulicama, kroz spalire radosnih i uzbuđenih građana. Starci i starice, djeca i omladina. Muslimani, Srbi i Hrvati, svi su nam kao jedan tapšali i na sve strane uzvikivali:

- Živjela naša vojska!
- Živjeli partizani!
- Živjelo bratstvo i jedinstvo naših naroda!
- Dolje okupator i izdajnici naroda!

Sve se to orilo iz stotina, iz hiljada grla. Žene su držale u naručju djecu i pokazivale rukama na naše kolone:

- Vidi, sine, vojska ... Naša vojska prolazi, sine ...

Napustismo Petrovac čili i kao na krilima. Na samom izlasku iz polja i na zalasku u šumu, ispred ceste koja se kosama penje ka Oštrelju, sačeka nas novo narodno priznanje. Tu nas sačeka omladina petrovačkog sreza. Sve su unaprijed bili isplanirali: svakom borcu pride omladinac, ili omladinka, i traže nam oružje i opremu. Nasla komješanje: partizani se nikada nisu razdvajali od oružja, s njim su i spavali. Nismo u prvi mah znali o čemu je riječ, pa neki borci počеше ljutito da prijete omladini. Ali, politički komesari i partijski radnici brzo nam objasniše da petrovačka omladina hoće da odmijeni umorne borce i da im iznese oružje i opremu uz strmi uspon do Oštrelja. Nasta odmah veselje i pjesma. Omladinci uzeše naše puške, oni pojači uprtiše mitraljeze i rance s municijom. Čak su skinuli s nas i opasače s municijom i bombama. Tako smo od podnožja do vrha planine išli razoružani, sve do Oštrelja, gdje nam omladina vrati oružje i opremu. Tu smo ručali i malo se odmorili, pa nastavili cestom za Drvar.

I kroz Drvar smo promarširali kao na svečanoj paradi. Bio je i to dirljiv susret naroda i njegove vojske. Izišlo je i ovdje sve živo da nas pozdravi i dočeka na svojim ulicama. Kroz špalir Drvarčana prošli smo pod punom ratnom opremom. uz pjesmu. Na čelu Drugog bataljona koračao je raspjevani Šavan Kesić, komandir naše Prve čete, sa svojim pjevačima i razvijenom zastavom. To je bio bataljonski barjak, a nosio sam ga - ja.

I Drvar je. kao i Petrovac, bio poduže slobodan. U njemu su dugo djelovali organi narodne vlasti. Dotle nismo imali prilike da se suočimo sa nečim sličnim, da osjetimo dah slobode među građanima, u njihovom ponašanju i življenju. Uvijek prije toga smo ulazili 11 tek oslobođene gradove i sela i odmah nastavljali dalje. Pred nama su stajali no\ i borbeni zadaci, a sem toga u gradovima je vrebala opasnost od bombardovanja. Sada se. pak, slobodna teritorija uveliko proširila i nije bilo nužno da uvijek sve jedinice budu na položajima koje ugrožava neprijatelj.

Uveče je u Drvaru održan veliki narodni zbor, a sutradan smo nastavili dalje. U Prekaju smo stigli predveče. Prije nego što smo zanoćili saopštiše nam ila je za sutradan zakazan veliki zbor. Od ranih jutarnjih sati na obližnjem sjenukosu počeo se okupljati narod. I brigada je bila sva na okupu. Pronese se glas da ćemo dobiti i popunu od drugova iz okoline Drvara, a u povjerenju poče da se govorka tla će nam govoriti i komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu. drug Košta. Oko devet časova 10 se i potvrdi: pozvaše me i/ štaba bataljona na sastanak i saopštiše da će naša brigada na zboru dobiti zastav u i daće govoriti drug Košta.

Odmah sam se vratio u četu da izvršim zadatak. Trebalo je da upoznam komuniste kako bi bili primjer u postrojavanju. Nisam imao vremena da održim sastanak partijske ćelije, pa sam išao od voda do voda, od desetine do desetine i članovima Partije prenosio zadatke, U to vrijeme dovoljno je bilo prenijeti direktivu samo jednom članu Partije u desetini, pa i u vodu. Oni bi brzo upoznali sve ostale i tako bi i najvažnija direktiva za svega nekoliko minula stigla do svakog komuniste i borca u četi. Za takvo primanje zadataka i naređenja pripremani su i oni na koje se računalo da će ubrzo postali članovi Partije.

Ja sam lično jedva čekao tla vidim svojim očima log glasovitog komandanta Operativnog štaba. Zamišljao sam ga kao orijaša. Nestrpljivo sam čekao laj trenutak, pa mi je sporo proticalo postrojavanje bataljona ispred improvizovane bine. zatim smotra brigade, pa onda izlaganja nekoliko govornika na zboru. Najzad najavljuvač obavijesti tla riječ daje komandantu Kosti. Napregnuh i oči i uši da što bolje osmotrim i čujem tog mog čuvenog komandanta. Na pozornici se pojav i čovjek u plavom radničkom odijelu, visok i mršav, mladolika lica, nasmijan i energičan. Govor nije počeo baš oratorski, ali se svaka riječ prosto duboko urezivala u sv ijesi. Iznosio je situaciju, naše uspjehe i pobjede u cijeloj zemlji. Ne obeća lak dolazak slobode, ali ni najmanje nije sumnjao u to. Borci su ga često prekidali odobravanjem i izvikivanjem parola, koje je odmah gromoglasno prihvatao okupljeni narod. Pri kraju govora drug Košta se obratio brigadi. Reče da moramo ići tamo gdje ćemo neprijatelju nanositi što veće gubitke i želje nam nove uspjehe u tome. Na kraju pozva komandanta brigade da iz njegovih ruku primi brigadnu zastavu.

Poslije tog svečanog čina nasta opštenarodno veselje. Narod i njegova vojska nadoše se u zajedničkom kolu ...

Živico Dojčinović

Jedne večeri kroz Drvar se prenijela vijest daje u Bosanski Petrovac došla Prva krajiška brigada i da će doći i u Drvar. Ubrzo potom, noću, pozvan sam u štab Petog krajiškog odreda gdje mi je saopšteno: »Komandiru, sutra u Drvar dolazi Prva Krajiška brigada, povedi računa o svojoj četi i pojačaj budnost.«

U Drvaru se osjećala velika živost. Uz borbene pjesme i slobodarske parole čuli su se i uzvici: »Dolaze proleterci, dolazi Prva krajiška!« Iz okolnih sela narod je hrlio u grad. Bilo je to početkom avgusta 1942. godine.

Godinu dana ranije, u avgustu 1941, postojala je takozvana Drvarska brigada, sastavljena od gerilskih odreda sa slobodne teritorije Like i Bosanske krajine. Znao je za nju i narod, ali je nikada nisu vidjeli na okupu čak ni njeni borci. Bila je to teritorijalna brigada, razasuta po velikoj teritoriji, uglavnom vezana za svoj rodni kraj. Nikada se nije postrojila, skupno maršovala i objedinjeno se borila.

Pitao sam se tada kako li izgleda brigada koja dolazi. Bobene pjesme najavile su da se kolona približava. Kad je čelna jedinica prišla Mandića mostu, pjesma je odjednom prestala. Zatim se čula komanda: »Brigada, mirno! Strojivim korakom!« A potom: »Brigada, pozdrav nalevo!« Bio je to pozdrav zastavi štaba Petog krajiškog narodnooslobodilačkog i partizanskog odreda. Zastava je bila istaknuta na zgradi štaba, na samom ulazu u Drvar. Strojevi korak odjekivao je sve snažnije. Sve se bilo utišalo, kao da je i za narod važila izgovorena komanda.

Prijatno uzbuđen, posmatrao sam u eliku, u strojevom pogledu dobro uvježbanu vojsku, prilično jednoobrazno odjevenu. Preko giudi mladića blistali su automati, na ramenima puškomitraljezi. Bili su tu i ručni minobacači, a teške mitraljeze i minobacače nosili su konji. Na čelu kolone zastave, crvena i jugoslovenska sa petokrakom zvijezdom, a po dubini još nekoliko - na čelu bataljona.

Prisutna masa naroda odjednom je narušila tišinu. Culi su se uzvici: »Eno Steve, mae li to onaj Đaković? Pa eno Koste, vidi Milana. Eno Dure ... Redala su se imena boraca u stroju kolone, a njihov korak postajao još snažniji. Prolamali su se uzvici: »Živjeli naši proleterci! Pojedinci sa strane ulijetali su u kolonu. Zagrljaji, poljupci, suze radosnice onih koji su vidjeli svoje u koloni brigade. Borci su se otimali nastojeći da održe svoje mjesto i strojevi red.

Konjanik na čelu kolone, biće da je to bio komandant brigade, napravio je reski zaokret. Slijedila je komanda: »Brigada mirno! Marševskim korakom!« Zatim se kolona brzo prošarala, izmiješao se narod sa vojskom i darivao joj peškire, maramice, čarape, da bi potom, nošen opštim oduševljenjem, krenuo sa brigadom prema centru.

Mještani su uz put govorili: »Ovo ti je prava narodna vojska. Ako ovakve budu i one proleTERSKE brigade što dolaze iz Srbije i Crne Gore, brzo će pasti Hitlerova i Pavelićeva država, i rat neće dugo trajati.« Nas. borci iz odreda, pogadale su riječi o pravoj narodnoj vojsci, kao da mi nismo bili sastav ni dio te vojske.

Danje protekao u pričama o borbama koje je brigada vodila, u razgledanju oružja i opreme. Govorilo se i gdje je šta zaplijenjeno.

Borci iz obližnjih sela dobili su uveće voljno i pohitali su svojim kućama. Mnogi su sa sobom povelj svoje drugove, borce sa Grmeča i Kozare, iz raznih krajeva Bosanske krajine, da im na taj način uzvrate gostoprimstvo iz dana kada je brigada tamo boravila. Bilo je dirljivo posmatrati to ratno drugarstvo.

U gradu je cijele noći vladalo slavlje.

Drugog dana boravka u Drvaru brigada je postrojena. Ivica Marušić Ratko, komandant brigade, i Ilija Materie, politički komesar, govorili su borcima i okupljenom narodu o vojno-političkoj situaciji u svijetu i kod naš, o tromjeseć-

nini borbama brigade, o njenim manevarskim sposobnostima i udarnoj snazi, o skorom susretu sa proleterskim brigadama. Iskazano je veliko priznanje i izražena zahvalnost narodu ustaničkog Drvara na toplom prijemu i mnogim poklonima kojima su borci brigade darovani.

Pred polazak brigade i/ Drvara bilo je teško posmatrati majke kako uz pjesmu boraca i naroda »Krajina je sve od sebe dala ...« ispraćaju u rat, u dalje vojevanje za slobodu, svoje najmilije. Izvršeno je postrojavanje jedinica i kolonaje krenula put sela Prekaje.

Kasnije, u toku rata, kao komandant bataljona u Četvrtoj krajiškoj brigadi, a zatim komandant Desete krajiške brigade i Prve jugoslovenske brigade, imao sam ne mali broj susreta i sadejstava sa Prvom krajiškom ili njenim jedinicama na borbenom putu Pete krajiške divizije. U svim tim susretima stalno sam se sjećao svog prvog viđenja ove brigade u Drvaru, a njeno prisustvo u borbama i raznim situacijama, u četvrtoj ofanzivi, u istočnoj Bosni, u Srbiji 1944. godine, potvrđivalo je našu vjeru u njenu udarnu moć i manevarske sposobnosti. Za borce moje jedinice to je uvijek bila velika podrška, obaveza i podsticaj za izvršavanje zajedničkih borbenih zadataka.

Mnoge naše jedinice popunjavane su i jačane rukovodećim kadrovima i borcima iz Prve krajiške brigade. Tako su u Desetu krajišku brigadu, osnovanu u februaru 1943. godine, došli iz Prve krajiške, pored ostalih, Ilija Materie, Pero Durić, Savo Kesar, Risto Gavrić, Branko Kuna, Košta Kovačević. Branko Surla, Bogdan Vukša, Živko Rodić, Kosla Zrilić, Nikola Vukobrat, Obrad Aleksić i Jevto Bajić. Deseta krajiška brigada, u kojoj su oni činili sastavni dio kadrovske jezgre i u kojoj su značajki primjenjivali svoja borbeno iskustva stečena u Prvoj krajiškoj, postala je jedna od onih brigada kojima se ponosila Peta krajiška divizija.

Marko Srčić

OD RUJIŠKE DO KUPRESA

Prva krajiška brigada, reorganizovana u Rujiškoj, krenula je prema Bravskom. U toku našeg pokreta čuli smo da se Prvi bataljon Kozarskog odreda prebacio preko Sane i dolazi u Rujišku. Znajući daje Žarko Zgonjanin komandant toga bataljona, Mile Tubić i ja varatili smo se i našli se sa Žarkom. On nas je upoznao sa situacijom na Kozari. Mile je doznao da su mu počinule žena i kćerka koja je imala pet mjeseci. To gaje teško pogodilo, ali ne i demoralisalo.

Brigadu smo stigli na Bravskom, a odatle produžili marš preko Bos. Petrovca, Drvara i Prekaje do Blagaja kod Kupresa. Na čitavom tome putu, a naročito od Bravska do Prekaje, narod nas je srdačno dočekivao. Omladina je nosila zastave i svaki naš zastanak pretvarao se u mali miling naroda i vojske. Mi, Kozarčani, osjećali smo se kao na svojoj Kozari, orni za borbu i obračun s neprijateljem ma gdje se on nalazio u našoj domovini.

Tada smo se sreli sa borcima proleterskih brigada iz Srbije i Crne Gore. Njihovi ranjenici provoženi su seljačkim kolima. Mnogi su imali zavoje na sebi. Poslije liječenja i odmora oni će zajedno sa Krajišnicima napadati Kupres. Mrkonjic-Grad. Jajce. U tim borbama razmjenjivaćemo svoja ratna iskustva.

Vojnici za odbranu Kupresa bili su regrutovani većinom iz mjesta i okoline. Varošica je bila puna žena, djece i stoke. Neprijatelj je bio razvio takvu propagandu protiv nas da su sela, pred naš dolazak, oslala potpuno prazna i pusta.

U selu Blagaju izvršene su pripreme za napad na Kupres. Prva četa Prvog bataljona napadala je između Čardačice i Velikih vrata, sa zadatkom da se neopaženo probije u grad i, kada dođe do hotela, zapali nešto uočljivo, a zatim da počne borbu. Ovaj zadatak četa je u potpunosti izvršila. Zaplijenili smo bateriju topova, ali kako nismo znali da njima rukujemo, odlučili smo da ih onesposobimo za dejstvo. Gojko Đenić iz Vitasovaca povadio je zatvarače koje smo pobacali u bunare (četrnje) u dvorištima kuća.

Kad se borba rasplamsala, pomiješali smo se sa neprijateljem i sa borcima Četvrte crnogorske brigade. U gradu smo ostali do svanuca. Te noći poginuo nam je Mile Krneta iz Dragotinje, vrlo dobar borac, mladić koji nije bio ni služio bivšu jugoslovensku vojsku, a ranjeni su vodnik Prvog voda Vaso Sadžak iz Strigove, Milan Marjanović iz Marina i Gojko Đenic iz Vitasovaca. Sve smo ranjenike iznijeli iz Kupresa i oko sedam sati povukli se u Blagaj.

Povlačili smo se istim pravcem kojim smo i nastupali između Čardačice i Velikih vrata, a bilo nam je mnogo teže nego prilikom nastupanja. Neprijateljske snage koje su branile spoljna utvrđenja oko Kupresa bile su koncentrisale svoja dejstva prema gradu sa zadatkom da nas unište. Ustaše su jurišale za nama pucajući i vičući »Hvataj žive! Hvataj žive!« Mi smo se povukli bez gubitaka, a oni su se vratili u garnizon bez ijednog zarobljenog našeg borca.

Još jednom smo napali Kupres, i opet bez željenog uspjeha.

Poslije ovih napada dobili smo izvještaj iz Kupresa da jedna neprijateljska satnija hoće da nam se preda. Ugovoreno je da predaja bude na Čardačici, uzvišenju kod Kupresa, gdje se nalazi i kupreško groblje. Na tom mjestu trebalo je da se nademo oko 23 sata. Znaci raspoznavanja su bili »Alah je naš - Alah je s nama«. Ovaj zadatak je bio povjeren Prvoj četi s kojom se nalazio i komandant bataljona Stevo Rauš. U vrijeme ugovoreno za sastanak otvorena je paklena vatra iz minobacača po groblju, ali ini smo bili raspoređeni pozadi groblja i gubitaka nismo imali.

Neprijatelj nije uspio da nas prevari.

Mikan Marjanović

D U Š A N M E T L I Ć M E T L E

Dušan Metlić Metle rođen je 1913. godine u siromašnoj seljačkoj porodici u selu Kamenici kod Jajca. Jos od mladih dana išao je po radovima, a pred tat zaposlio se kao putar na dionici puta Jajce- Donji Vakul, u rejonu sela Bravnica. Bio je oženjen i imao dva nejaka sina koji su se za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive odvojili od bolesne majke i izgubili se na Šatoru.

U aprilskom ratu 1941. godine bio je mobilisan, ali je po kapitulaciji bivše jugoslovenske vojske uspio da izbjegne njemačko zarobljeništvo. Vratio se u svoj rodni kraj s puškom i cijelom vojničkom opremom. Iako je imao samo četiri razreda osnovne škole, bilo mu je jasno da je njegova otadžbina izdana.

Prvih dana poslije uspostavljanja ustaške vlasti Metle je kao Srbin otpušten iz putarske službe. Kada su ustaše počele da ubijaju nevine ljude, on je savjetovao svojim komšijama da izbjegavaju odlazak u grad i da se kriju u šumi izvan sela, a on se sa porodicom sklonio u janjsko selo Goricu.

Činije u Janju i Pljevi počeo ustanak, Dušan Metlić je sa svojom puškom stupio u redove ustanika. Okupio je oko sebe grupu boraca i izvodio manje akcije oko Jajca i Jezera. Tako je. 2. avgusta 1941. godine, na Velikom plivskom jezeru,

napao i razbio domobransku stražu koja je obezbjeđivala kanal »Elektrobosne«. Toni prilikom zarobio je i razoružao nekoliko domobrana, a potom ili pustio.

Metle je učestvovao u svim borbama koje su vodene na sektoru Jajca, Donjeg Vakufa i Kupresa. Napadao je sa svojom grupom neprijateljska uporišta u Bravnicama i učestvovao u borbama za oslobodenje Šipova i Jezera, u avgustu 1941. godine. U neprijateljskim redovima njegovo ime sa strahom je pominjano. U Jajcu je više puta pronošena vijest da se on nalazi ili daje bio u gradu. Ustaše su tada panično kontrolisale sve izlaze iz grada i pojačavale patrole.

Kada je, sredinom septembra 1941. godine, formiran Prvi janjski bataljon »Vaso Pelagić«, borci su izabrali Metlu za Komandira Druge čete, a već u decembru ori je postavljen za komandanta ovog bataljuna.

Poslije napada ha Donji Vakuf Metle je učestvovao u borbi protiv Talijana i ustaša kod sela Rostičeva, na sektoru Kupresa. Znalčki je komandovao svojom jedinicom, a u jednom jurišu lično je upao među talijanske vojnike i dvojicu zarobio.

Na vojno-političkom savjetovanju rukovodilaca Trećeg krajiškog odreda, održanom 10. decembra 1941. godine u Gerzovu pod rukovodstvom sekretara Oblasnog komiteta KPJ, Dure Pucara Starog, raspravljalo se o borbi protiv Talijana i četnika. Metlič se odlučno i bez kolebanja izjasnio za istovremenu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu do konačnog oslobodenja zemlje.

Poslije borbe u Jezeru. 1. januara 1942. godine, u kojoj je razbio domobransku posadu i zarobio 42 domobrana, Metle je sa dijelovima svog bataljona, zajedno sa Simom Šolajom, blokirao Mrkonjić-Grad. Na sastanku vojnih starijina odreda, na kome je pored Metlica i Solaje bio i Uroš Drenović. razmatrana je vojno-politička situacija na ovom području i odlučeno je, pored ostalog, da se 25. februara 1942. godine izvrši napad na Mrkonjić-Grad. Drenović se prihvatio zadatka koji mu je određen u planiranom napadu, ali taj zadatak nije izvršio, već je o svemu obavijestio talijansku komandu. Time je doveo u težak položaj Šolaju i njegove borce koji su u prvom naletu upali u centar Mrkonjić-Grada. Metlič je pritekao u pomoć Šolaji i pomogao mu u povlačenju iz grada. Ov u izdaju Uroša Drenovića Metle je energično osudio i lom prilikom, obraćajući se borcima, je rekao:

- Danas smo vidjeli četničku izdaju, zbog koje su mogli izginuti mnogi naši drugovi. Ubuduće mi se moramo boriti ne samo protiv okupatora i ustaša već i protiv četničkih izdajnika.

Prvih mjeseci ustanka Metle je nosio kokardu, ali svi njegov i postupci bili su na liniji narodnooslobodilačke borbe. Kad je vidio izdaju Uroša Drenovića, stavio je na kapu petokraku zvijezdu, a lako su odmah postupili i uni njegovi borci koji su još nosili kokardu. Ni spolja nisu htjeli da liče na četnike.

Početak aprila 1942. godine, po naređenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu, formiran je Protivčetnički udarni bataljon u koji je ušla i jedna četa iz bataljona Pelagić«. Sa tom četom pošao je i Melle, kao Komandant bataljona »Pelagić«, u sastav Udarnog bataljuna. Čela je u koloni pod jugoslovenskom zastavom, sa petokrakom zvijezdom, prešla preko četničke teritorije, došla u sastav bataljona u selu Batacima i pridružila se borcima iz Drvara, Bos. Petrovca i Podgrmeča.

Kao komandant bataljuna »Pelagić« Metle je u Udarnom bataljonu bio član štaba, ali se stalno, u svim borbama, nalazio sa Janjskom četom. U prvom sukobu sa četnicima, na području Barača, on je sa svojim borcima zarobio preko četrdeset četničkih izdajnika.

Uviđajući kakva mu opasnost prijeti. Drenović je pozvao u pomoć svoje saveznike -Talijane i ustaše, koji su zajedno sa četnicima napali Udarni bataljon, ali su poslije kraće i žestoke borbe na Štrbini razbijeni i natjerani u Mrkonjić-Grad. Metle je zatim sa svojim borcima imao još nekoliko manjih sukoba

sa četnicima koci sela Medine, Liskovice, Pecke, Ger/ova i Baraća, a potom je sa svojom jedinicom otišao na Manjaču, u borbu protiv manjačkih četnika. Preko Manjače je došao u Sljivno i stupio u vezu sa partizanima sa Kozare.

Učestvovao je i u borbi za oslobođenje Prijedora.

Kad je formirana Prva krajiška brigada, Dušan Metlić je postavljen za komandanta Drugog bataljona. (U sastavu toga bataljona ušlaze i Janjska četa). Početkom juna 1942, u borbi kod Piskavice, iako ranjen, jurišao je sa svojim borcima na neprijateljske položaje.

Dok se Metle sa svojim borcima nalazio u Prvoj krajiškoj brigadi, u Solajinom bataljonu u Pljevi četnički izdajnici izazvali su političku krizu, preuzeli komandu i proglasili bataljon četničkim. O slanju u Pljevi ja sam obavijestio Operativni slab za Bosansku krajinu. Tražio sam da se na naš teren vrati Metlić sa svojim borcima, jer je njihovim odlaskom bio znatno oslabljen bataljon »Pelagić« i molio sam da se pošalje jedna jaća jedinica koja bi pomogla u razbijanju čelnika.

Metle je sa svojim borcima došao u Janj 25. juna 1942. godine, a sutradan, 26. juna, stigao je u Janj i Drvarski udarni bataljon. Kada su četnici Drenovića i Trivunčića, zajedno sa jednom domobranskom satnijom iz Mrkonjić-Grada, 28. juna 1942, napali kod sela Popuža Drvarski udarni bataljun i Janjsku četvu, ustaško-domobranske jedinice iz Jajca pokušale su istovremeno da upadnu u Janj, ali ih je Metle dočekao kod sela Gorice i natjerao da se povuku u Jajce.

U žestokim borbama oko Kupresa, polovinom avgusta 1942. godine, učestvovali su i Metle sa dijelovima bataljona »Pelagić« i Simo Solaja sa borcima Pljeve. Metle je sa svojim borcima likvidirao prve bunkere i probio se do prvih kuća u gradu. Tu, na ulazu u sam grad, u jurišu, herojski je poginuo komandant bataljona »Pelagić« Dušan Metlić Metle. Kada je Solaja čuo za pogibiju svog voljenog druga, pozvao je na juriš svoje borce da osvete Metlu, ali u tome jurišu herojski je poginuo i Simo Solaja.

Dušan Metlić i Simo Solaja zajednički su krenuli u borbu, zajednički su. u nizu borbi, zadavali udarce okupatoru, ustašama i četnicima, zajednički su izrasli u slavne komandante i zajednički položili svoje živote za slobodu naših naroda. U cijeloj Bosanskoj krajinu, a naročito u njihovom ustaničkom Janju i Pljevi. bolno je odjeknula vijest o pogibiji ovih slavni komandanata. Svoju tugu i bol za Metlom i Solajom natoti ovog kraja izrazio je i u tužbalici:

Na vrh gore Plazenice
sastale se drugarice
sastale se pa kukaju,
žale Metlu i Solaju.

U sjećanju boraca i naroda .lanja i Pljeve Dušan Metlić Metle ostao je kao heroj, a dodjelom Ordena narodnog heroja, u decembru 1951. godine, to je samo potvrđeno.

Radomir Minie

NEUSTRAŠIV BORAC I UČITELJ MLADIH

Ostao je u najljepšem sjećanju svih koji su ga poznavali. Bio je hrabar borac, sposoban starješina i vaspitač mladih. Veoma brzo i nenametljivo, na njemu svojstven način, okupljao je mlade borce oko sebe, podučavao ih i hrabrio. Bio je odličan strijelac, pa je to plijenilo naročito one najmlađe, koji nisu služili vojku i nisu bili vični rukovanju oružjem. A takvih je bila većina.

Takav je bio Mile Mutić, rođen 1917. godine u Brežičanima, u brojnoj i siromašnoj seljačkoj porodici. Pored Mile, iz ove porodice su u N'OR-u učestvovali i njegov brat Srelo i sestra Dušanka, koja je dala i svoj mladi život, dok je četvrti član, brat Božo, radio za NOP u pozadini.

Mile Mutić je još u prvim ustaničkim danima zapažen kao neustrašiv borac, a zatim i vrstan rukovodilac. U KPJ je primljen decembra 1941. godine.

Mi mladi i neiskusniji stalno smo željeli da se nademo u njegovoj blizini da bismo sa zadovoljstvom gledali kako on nepogrešivo gađa. Dobijali smo utisak da on jednostavno ne može promašiti cilj.

U zimu 1941/1942. godine Mile je bio nišandžija na teškom mitraljezu. Sa padina Bukove kose, neposredno pored puta, pod jakom neprijateljskom vatrom, precizno je gađao neprijateljske vojnike koji su pojedinačno i u grupama, puku šavali da se probiju od Bos. Dubice prema Prijedoru. Pri lom je drugove koji su bili u njegovoj neposrednoj blizini hrabrio, govoreći da dobro gledamo kako se gađa, kako se dodaje municija i drži redeničnik.

Kada je formirana Prva krajiška brigada Mile Mutić je postavljen za komesara Treće čete Prvog bataljona. Od boraca, naročito mladih, nikad se nije odvajao. U vrlo teškim uslovima nalazio je načina da spoji korisno i zabavno. Naime, došao je na ideju da obuku mladih boraca učini još efikasnijom kroz takmičenje koje će prije i tačnije rastaviti i sastaviti pojedine dijelove oružja. To je najprije radeno gledajući, a zatim zavezanih očiju. Za sve, a posebno za mlade borce, loje bilo jako zanimljivo, a izuzetno korisno, utoliko više što smo mi vodili borbe pretežno noću. Ovaj način obuke brzo se prenosio iz čete u četvu, tako da su svi borci bili obuhvaćeni ovim takmičenjem, koje je dalo izvanredne rezultate.

Avgusta mjeseca 1942. godine, prilikom napada na Kupres, jurišajući pred svojom četom, hrabro je poginuo komesar Treće čete Prvog bataljona Mile Mutić. Poginuo je tiho, kao što je i živio, bez poziva u pomoć i bez jauka, baš onako kako su umirali najhrabriji u našoj revoluciji. Njegovom smrću brigada je izgubila iskusnog starješinu, hrabrog borca, dobrog komunistu i iznad svega, omiljenog druga.

*Pero Mutić
Miloš Svanja*

OD USTAŠE TRAŽIO MUNICIJU

U avgustu 1942. godine naša brigada je sa Četvrtom crnogorskom i još nekim jedinicama izvršila napad na Kupres. poznato ustaško uporište. Ja sam bio u Prvoj četi Prvog bataljona. Komandir mi je bio Mikan Marjanović, a politički komesar Živko Rodić.

Moja četa ušla je u Kupres prije početka opšteg napada, a u toku same borbe dogodio mi se slučaj kakav se rijetko dešava u ratu. To je bio susret s jednim ustašom od koga sam, vjerovali ili ne, tražio da mi pozajmi municije.

Još kao mali dječak ja sam slušao mnoge priče o Crnogorcima. Iz tih priča ostalo mi je sjećanje da su oni izrazito krupni i snažni ljudi - pravi divovi. Zbog toga sam stalno želio da ih vidim. Istina, prije i početkom ustanka ja sam vidio neke Crnogorce, ali oni nisu bili onakvi kakve sam ja zamišljao u mom ranom djetinjstvu.

Kad sam saznao da će Kupres napadati i Crnogorci, ja sam odmah pomislio: »Sad ću ih vidjeti.«

Napad je počeo u večernjim časovima. Borba je s obje strane vodena punom žestinom i upornošću, (iako svake kuće praštale su puške i ručne bombe. Mi smo se najzad pomiješali s neprijateljskim vojnicima, saznali njihove, a oni naše znakove za raspoznavanje. Municija se nemilice trošila.

Preradom je stiglo naredenje da budemo spremni za povlačenje. Ja sam tada držao pod vatrom jednu kuću iz koje je neprijatelj pružao jak otpor. Jedan zid služio mi je kao zaklon. U kratkom predahu, kad je vatra iz kuće oslabila, zamijenio sam pregrijanu cijev na puškomitraljezu i stavio pun okvir sa municijom. U istom trenutku čuo sam upozorenje svog pomoćnika Miloša Sadžaka da štedim municiju, jer su nam ostala još svega dva-tri puna okvira. Sta je to za jedan puškomitraljez, naročito prilikom povlačenja u borbi?

Iako sa malo municije, moj puškomitraljez je bio spreman za dčistvo. Pogledam, kad iza zida koji mi je služio kao zaklon stoji vojnik, prava grdosija, s puškom okrenutom prema meni. Pomislim daje to jedan od Crnogoraca koji zajedno s nama napadaju Kupres, jedan od onih dugo očekivanih divova iz moga djetinstva. Ne skidajući pogled s njega, zadrhtim glasom:

- Meni je ponestalo municije ... Možeš li, molim te, da mi pozajmiš koji metak?

Un je pokazao rukom u jednom pravcu i oštro me upozorio da bi trebalo da znam gdje se nalazi municija. U istom trenutku jedna raketa osvijetlila je prostor oko nas i ja sam vidio na njegovoj kapi veliko »U«. »Pa to je ustaša« pomislio sam i oborio ga kratkim rafalom. Bio sam, čini mi se, samo utoliko brži od njega što sam držao prst na obaraču.

Danas mogu ovo da ispričam zahvaljujući ratnoj sreći, a još više mom puškomitraljezu koji me nikad nije iznevjerio, pa ni onog trenutka kad sam na kapi one grdosije od vojnika vidio veliko »U«.

Miloš Svonja

R V A N J E S A U S T A Š A M A U K U P R E S U

Pred okršaj u Kupresu bili sino na teritoriji Ključa i Sanice. Jednog dana izvršena je smotra i lom prilikom Mlado Marin održao je govor u kome je izložio naš dotadašnji borbena put. a zatim je rekao:

- Drugovi, mi sada krećemo u susret proleterskim brigadama i za koji dan bićemo s njima zajedno.

Krenuli smo odmah preko Bosanskog Petrovca i Drvara. Narod nas je uz put pozdravljao, a u Prekaji priređen nam je doček koji se ne može zaboraviti. Borci su dobijali košulje, peškire, čarape, kao na nekoj velikoj svadbi. Naša dva protivtenkovska topa. koji su zaplijenjeni na Kozari, nisu se vidjela od darova. Jedna djevojka, videći da ja nosim mitraljez »šarac«, dala mi je dva peškira i rekla:

- Druže, jedan peškir tebi, za taj tvoj mitraljez, koji sigurno dobro bije Švabe, a drugi čuvaj za tu pušku, pa kad pada kiša, umotaj je da ne pokisne.

Poslije veselja s narodom i omladinom krenuli smo u pravcu Kupresa, do sela Blagaja. Vodnik moga voda. Mikan Gajić, rekao nam je da mi idemo u prethodnici i mi ćemo se prvi sresti sa proleterima. Jedva smo čekali da vidimo te partizane.

Nadomak Blagaja ugledali smo neku vojsku koja je zauzimala borbene položaje, a to smo i mi učinili. Nastala su dovikivanja. »Ko je tamo?« pitali smo jedni druge. Komandir naše čete, Mikan Marjanović, uz\ iknuo je iz sveg glasa: »Ovdje su pa i ti/ani. a ko je lamo?« Cuo odgovor: Ovde su proleter i Druge proleterske brigade!« Krenuli smo jedni di jima u susret. Ljubili smo se. grlili, upoređivali svoja oružja. Oni su nama pi u ali o borbama koje su do lada v odili i teškoćama koje su imali na putu, a i mi njima. Tada sam u sebi mislio da smo mi, ovako zajedno, velika vojnička sila. da je blizu sloboda. Prišao nam je politički komesar jedne čete, imena mu se, na žalost, ne sjećam, i rekao:

- Oдавno smo čuli za Krajišnike, čuli smo da je bilo teško na Kozari. Vi ste tako dobro obučeni i naoružani da smo mi. u prvi mah, bili ubijedeni da nam ide u susret neka njemačka jedinica. Sada smo zajedno i bićemo još jači.

U Blagaju se odmah počela pripremali akcija na Kupres, zajedno sa proleterima.

Pred samu akciju, uveče, Mikan Marjanović. komandir Prve čete Prvog bataljona, okupio nas je u jednom štaglju i objasnio zadatak naše čete.

- U Kupresu se nalaze jake ustaške snage. Mi crno morati da uđemo među njih bez opaljenog metka, a ostale jedinice naše brigade napadaće na spoljne bunkere sa svog pravca napada, tako da će Kupres biti napadnut sa svih strana. Zbog specijalnog zadatka naše čete niko ne smije da nosi predmete koji bi nas mogli otkriti, kao što su porcije i slične stvari. Tajnost inora biti strogo sačuvana, jer od toga zavisi ulazak naše čete u grad.

Ceta je krenula. Vodič je bio jedan partizan. Bila je pomrčina, slabo se vidjelo. Vladala je mrtva tišina, niko nije smio ništa da govori, pušenje je bilo strogo zabranjeno.

Kad smo došli blizu grada, koji je bio kao u nekoj provaliji. Mikan Marjanović je stao iznad neke strmine. To ie bilo mjesto odakle su se spuštala drva i balvani. Vodič je rekao da samo tuda, niz to točilo, možemo ući u grad.

Krećemo, jedan po jedan! - tiho je naredio Mikan.

Nije bilo nikakvih znakova da nas je neko primijetio kad smo krenuli. Tek pošto smo, prelazeći preko nekih bašta, stigli do prvih kuća, ustaška patrola otvorila je vatru i počela je borba. Kuće su gorjele, goveda rikala, ovce blejale.

Bilo je dogovoreno da paljenjem vatri damo znak da smo ušli u grad. Mi smo to učinili, ali ni poslije dva sata uličnih borbi nismo mogli da stupimo u vezu s našim jedinicama koje su spolja napadale Kupres. U jednom trenutku vidio sam u svojoj blizini grupu vojnika pod šlemovima. Dvojica su se izdvojila i krenula prema meni i komandiru mog voda Mikanu Gajiću. Jedan od njih je uzviknuo:

- Jeste li vi poludjeli? Zašto pucate po gradu kad partizani napadaju sa svih strana?

To su bile ustaše, a u onom mraku i okršajima učinilo im se da smo i mi ustaše. Ja i jedan moj drug koga smo zvali Petoš, a prezimena mu se uopšte ne sjećam (ćini mi se da je bio iz Brezičana ili Jutrogošte) pokosili smo iz mitraljeza prvo onu dvojicu što su išli naprijed, a zatim i ostale. U opštem metežu, koji je tada nastao hvatali smo se sa ustašama i za guše, pogotovo kad bismo ostali bez municije. Ja sam davao municiju Gojku Goši Đeniću, Branku Srediću i Lazaru Stankoviću. a kad se cijev na mom »šarcu« usijala, nekoje meni doturio drugu, rezervnu.

Kroz pljusak metaka, iznoseći ranjenike iz vatre, prodrli smo do centra Kupresa, a još nismo imali vezu s našim jedinicama koje su napadale neprijateljska uporišta oko grada. Ustaše su davale najžešći otpor iz žandarmerijske kasarne. Mikan Marjanović je naredio da kasarnu napadne, pod jakom zaštitnom vatrom mitraljeza i pušaka, vod Vase Sadžaka, ali tada je stigla vijest da je Sadžak ranjen.

Pred zoru, vidući da burba ne jenjava, prešli smo na kružnu odbranu čete. Vod Mikana Gajića bio je okrenut prema glavnoj ulici od koje nas je dijelila kamena ograda. Mikana Marjanović nam je bio naredio da ne otvaramo vatru bez njegovog naređenja.

Ustaše su komotno prolazile ulicom, jer nas nisu čuli, a nisu mogli ni da nas vide iza one kamene ograde. Vjerovatno su mislili da smo se mi povukli iz grada.

Na ogradi je bila jedna kapija. Kad je kroz tu kapiju naišao jedan ustaški oficir s nekoliko ustaša, Mikana Marjanović je uzviknuo:

- Brza paljba i bombe!

U paklu od vatre i pucnjave vidio sam kako se Mikana Marjanović i ustaški oficir rvu. Obojica su zajedno pali, pa čas je Mikana bio na ustaši, čas ustaša na Mikanu, a ja nisam smio da pucam, jer sam se bojao da ću ubiti svog komandira. Kad je Mikana viknuo »Odgrize mi ruku!«, jedan naš borac pritrčao je i nečim udario ustašu po glavi. Mikana je tada dotukao ustašu i/ pištolja.

Bilo je i svanulo, a mi nismo imali veze s našim jedinicama izvan Kupresa. Tada je pala komanda da se povučemo iz grada. Bilo je dosta ranjenika, i oni se nisu smjeli ostaviti ni po cijenu života cijele čete. Napadajući nas bez prekida, ustaše su vikale:

- Hvataj žive! Hvataj žive!

Srećom, mi smo imali dosta municije, pa smo mogli da odstupamo organizovano, odgovarajući vatrom na vatru. Petoš i ja štitili smo iz mitraljeza našu četvu sve dok se nije povukla do jednog groblja, a zatim je četa štitila naše povlačenje.

U toku povlačenja pao je, smrtno ranjen u grudi Lazar Stanković. iz sela Radomirovca kod Bosanskog Novog. Izdišući, on mi je doviknuo:

- Milane, sa mnom je svršeno. Nemojte da se zadržavate i ginete zbog mene. Pozdravite moje.

Lazar je bio visok, krupan mladić i neobično hrabar borac. Ponekad, za vrijeme odmora, Gojko Đenić mu je govorio:

- Lazo, na tebi se vidi da te je kestenje othranilo ... Bolje bi bilo da si malo manji.

Danas, poslije mnogo godina, ja se živo sjećam one noći u Kupresu, onih vatrene sudara sa ustašama, kada je bilo - mi ili oni. A više od svega živi u meni lik Mikana Marjanovića, komandira naše čete. koji nam je i svojom ličnom hrabrošću i svojim komandovanjem pokazao kako treba da se borimo protiv neprijatelja.

Milan Radaković Radak

O ČEVI I DJECA U ISTOM STROJU

Cedo Karalić je samo tri mjeseca bio u stroju naše brigade. Ostao je u jurišu ispred Kupresa. 14. avgusta 1942. godine. Nasred polja kod Zlosela pao je u izdikalu zob, pokoen mitraljeskim rafalom.

Ali, ostao je u sjećanju svojih ratnih drugova.

Odrastao u nemaštini. Čedo Karalić nije se dvoumio. Na poziv Partije ostavio je svoju ubogu kolibicu na Milakovića Brdu. Ostavio je u njoj ženu i djecu, otišao na Kozaru i postao disciplinovan borac. Njegova četa je ušla u sastav Prve krajiške brigade. Kada je brigada morala da napusti područje Kozare i Prijedora, doveo je u četvu i najstarijeg sina.

Tako su se u jednoj četi našli otac i sin. Ne sjećam se da je ikada bilo sta prigovorio kada su mu određivani zadaci. Odlazio je bez pogovora da ih izvrši. Kada je određivan u patrolu, obično je, kao vođa, za pratioca uzimao sina. Možda je smatrao da će tako najbolje da zaštiti svoje dijete.

Bio je nepismen, ali je na sastancima vođa često uzimao riječ. Nije se ustezao da zamoli da mu objasne što mu nije bila jasno. U predasima se opuštao i glasno maštao. Ako doživi slobodu, govorio je, svoju će djecu školovati, da ne ostanu slijepa kod očiju.

U prvi mrak, 14. avgusta 1942. godine, krenuli smo na Kupres. Išao sam pored Cede sve do razvijanja u streljački stroj. Utoje i neprijatelj spazio da mu podilazimo položaje i otvorio paklenu vatru. Morali smo na juriš, kroz izdikalu zob usred polja kod Zlosela. Čedo je pokošen usred tog juriša ...

U našem bataljonu ovo nije bio jedini primjer da se u istom stroju nađu roditelji i djeca. Pored Cede Karalica i njegovog sina, u istim četama su se našli Milan Kičema sa sinom Dragoljubom i Vuk Reljić sa kćerkom Olgicom.

Živko Dojčinović

B O R B E U K U P R E S U

Bivakovali smo u jednoj šumi nadomak Kupresa. U neposrednoj blizini su bili i proleter, koji su nedavno stigli iz Srbije i Crne Gore. Prethodne noci oni su napadali Kupres, a večeras im, u novom pokušaju, pomaže i naša Prva krajiška brigada. Prvi put ćemo s proleterima učestvovati u napadu na utvrđen grad.

Pri kraju je bio 14. avgust 1942. godine. Vreo i sunčan dan poslužio je našim starješinama da dobro izvide sva utvrđenja oku Kupresa i svakoj jedinici odrede precizan zadatak, jer kad padne noć, ne bi smjelo biti zabuna u rasporedu i nastupanju. Naše starješine su već imale iskustva u napadima na naseljena mjesta, pa smo u tom pogledu bili spokojni. Kuvari su pripremali večeru. Uvijek uoči napada večera je nešto obilnija i kvalitetnija, lako je ovo pasivan kraj, naši intendanti su uspjeli da borce nahrane bolje nego obično, jer se u ovakvim prilikama ne zna kada ćemo imati priliku da ponovo jedemo nešto kuvano.

Pao je mrak. Više nije bilo opasnosti od neprijateljske avijacije, koja je cijelog dana bila aktivna, nastojeći da otkrije naše namjere i spremna da nas zaspe bombama i mitraljeskim rafalima. Postrojili smo se na jednoj čistini. Kao i obično pred napad, u stroju je vladala mukla tišina. Pročitana je zapovijest komandanta brigade Ratka Marušica za opšti napad na Kupres. Određen je pravac napada svakom bataljonu naše brigade. Već su se javili i dobrovoljci bombaši.

Komandir i politički komesar naše Druge čete Drugog bataljona, Boško Pašagić i Gojko Kusonjić, kreću na čelu i skreću nam pažnju da se večeras ne obrukamo pred proleterima. Noć je bila vedra, bez mjeseca, ali se dobro vidjelo, što nam nije po volji. Mi smo najsigurniji kada je gusla pomrčina i kad pada kiša. Brzo smo odmicali lalasastom padinom obraslom travom. Komandir čete tiho je razgovarao s vodičem, čovjekom iz ovih krajeva, koji odlično poznaje teren oko Kupresa. Odjednom smo izbili pred čislu ravnicu. Zastali smo i kolonom se prenese šapat: »Eno Kupresa ispred nas«. Stojimo i čutimo. Oči su nam uprte naprijed i svako se pita: kako ćemo savladati ravnicu i dokopati se prvih kupreških kuća?

A olud se čuje poneki pucanj. S vremena na vrijeme sijevne i poneka raketa. Očigledno, neprijatelj je budan. Jos je tridesetak minuta do početka opšteg napada. Sjedimo u travi, gdje se ko zatekao, i ne skidamo pogled sa Kupresa. Sjedit ćemo do svog vodnika Mile Ivanovića, inače mog susjeda iz Gornjih Podgradaca. Zajedno smo proveli djetinjstvo. Iako je nekoliko godina stariji od mene, nije mu smetalo da često budemo zajedno. U gradiškom srezu nije bilo čovjeka koji ga nije znao i cijenio. Bio je pjevač bez premca i svirao je na tamburici koju je sam napravio. Bez njega se nije mogao zamisliti narodni zbor ili prelo, čijanje perja ili lomušanje kukuruza. Nadahnuto je improvizovao kozaračke pjesme i mogao ih je u kolu i po čitav sat pjevati da nijednom ne ponovi istu strofu. Duhoviti stihovi su mu navirali u glavu kao nepresušna rijeka. Pjevao je i revolucionarne pjesme i narodne pjesme iz svih krajeva Jugoslavije. Sve je to naučio dok je služio vojsku. Iako nije išao u školu, naučio je da čita i piše. Od njega sam mnogo naučio, a naročito vojne vještine. I u rat smo pošli zajedno. Prvo u Kozarski odred, onda smo bili jedno vrijeme u Mečavinoj četi u Jošikovim Vodama, a zatim, od prvog dana, u istom vođu u Prvoj krajiškoj brigadi.

Najzad krećemo. Iz neprijateljskih linija se čuje poneki pucanj, ali mi ne uzvraćamo. Koristimo sve mogućnosti da se što više približimo, jer iz iskustva znamo da se vatra ne otvara sve dok se može prići bliže neprijatelju.

Odnekud iz mraka iskrсну komandir čete Boško Pašagić i Mili izdade posljednja naređenja, pokazujući mu rukom pravac kojim, vjerovatno, treba da vod razvije u strijelce. Puškomitraljez držim za ručicu, da bih svakog trenu mogao da otvorim vatru. Za mnom, kao sjenka, ide moj pomoćnik. Cutljiv i nena-metljiv, ali izdržljiv i odvažan, sa leđa ni kad se odmara ne skida rančinu prepunu municije. Odjednom, na nekih stotinak metara ispred nas, neko se prodera:

- Stoj! Ko ide?

Polijekali smo gdje se ko zatekao, ali i dalje ćutimo. Bilo nam je jasno da je to neprijateljska patrola. Malo su i oni pocutali, a zatim otvorili vatru i nagli u bijeg. I mi smo odmah ustali i krenuli još brže naprijed. Lijevo od nas nastupa četa Savana Kesića, sa kojom održavamo vezu, a desno se, pored same ceste Kupres - Sujica - Duvno, kreću Prvi i Drugi vod naše čete. Ušli smo u neko nisko žito, za koje sam kasnije saznao da se zove pir i da ga gaje samo na planinskim visoravnima. Neprijatelj ispaljuje rakete u našem pravcu. Sudeći po raketama, do njihovih linija ima i cijeli kilometar. I dalje se krećemo u streljačkom stroju, ne obazirući se na izvjesnu aktivnost neprijatelja. Na drugoj strani Kupresa borbe su već počele. Čuju se povici: »Ura!« Naši su, znači, krenuli. Oglasili su se i artiljerija i minobacači, ali tuku u pravcu Zlosela, odakle smo se rastrojili od ostalih četa bataljona.

Počeli su i nas da tuku minobacačima i ponekim rafalom iz teškog mitraljeza. Mi grabimo naprijed i ne otvaramo vatru, samo s vremena na vrijeme prilegnemo. Ali, neprijatelj sve učestalije ispaljuje rakete u našem pravcu i sve nas češće primorava da prifegnemo. Naš komandir Boško još ne ispaljuje crvenu raketu, znak za početak našeg napada, već koristi mogućnost da se što više približimo neprijateljskim linijama. Otvaranjem vatre mi bismo se definitivno otkrili, a rastojanje između nas i neprijatelja treba savladati u prvom jurišu. Sto je to rastojanje kraće, utoliko se brže može upasti u neprijateljsku liniju odbrane.

Međutim, neprijatelj otvara na nas vatru iz svih raspoloživih oružja, tako da nas primorava da se dobro priljubimo uz zemlju. Konačno je i naš komandir dao signal za otvaranje vatre. Nastao je uragan. Poslije dva minuta snažne vatre nareden je juriš. Iz svih grla naših boraca zaoriše se poklici:

- Ura!
- Hvataj ih žive!
- Razbrućaj!

Jul is je bio silovit i brz, jer ravnica na kojoj smo bili nije dozvoljavala zastajkivanje i oklijevanje. Najpametnije je u takvim prilikama što je brže moguće upasti u prvu liniju neprijateljske odbrane. Teško je u takvoj situaciji držati najbolji pravac kretanja. Ipak, uspijevam da se orijentišem prema omanjoj prizemnoj zgradi, koju tek nazirem. Ispred nje, malo ulijevo, jasno vidim kako sjevka mitraljez. Dok moji drugovi s puškama i uspijevaju da u trku opale poneki metak, ja to ne mogu, jer se nekako desilo da dva drugajurišaju bas ispred mene. Neprijatelj već počinje da nas tuče i ručnim bombama. Mitraljez ispred zgrade ka kojoj smo trčali bio je dobro utvrđen i ukopan, ali ga ona dva druga ispred mene likvidiraše ručnim bombama prije nego što sam ili sustigao. Upadajući u taj rov vidio sam da su to bili Mile Ivanović i Pantelija Sukalo (poginuo na Bihaću, 3. novembra 1942. godine kao komandir voda). Tog momenta Mile iz pištolja obori dva neprijateljska vojnika, koji nisu uspjeli da pobjegnu, a meni doviknu:

- Povuci ovog mrtvaca za noge i namjesti ga kao naslon za puškomitraljez. Odavde ti je odlično mjesto za dejstvo.

Moj pomoćnik je već raspremio ranac, spreman da odmah počne da mi dodaje municiju. Uto ugleda dva sanduka municije, koju je neprijatelj ostavio, i poče da puni ionako punu rančinu. Zahvaljujući njemu nikad nisam znao šta znači ostati bez municije.

U rovu smo ostali Mile, moj pomoćnik i ja, a Pantelija Šukalo je dobio zadatak da sa svojom desetinom krene lijevo od zgrade. Uto u rov upade jedna neprijateljska ručna bomba, ali je Mile brzo vrati i ona se rasprsnu među onima koji su nam je hitnuli.

Borba na bliskom odstojanju trajala je gotovo 30 minuta. Svuda naokolo je praštalo i teško je bilo odrediti šta bi valjalo preduzeti kao najcjelishodnije za dalje napredovanje. Odjednom, ispred nas buknu plamen. Zapalit) se stog sijena koji se nalazio između dvije vatrene linije. Lijevo ugledasmo topovske cijevi. To je bila ustaška baterija topova, koja nije dejstvovala, jer je bila na udaru naše vatre. Razbukvalo sijeno potpuno je osvijetlilo teren, tako tla su se jasno ocrtavali i njihovi i naši vatreni položaji. Ispred topova su bila dva provizorna rova, iz kojih je dejstvovalo nekoliko neprijateljskih vojnika.

Mile je naredio juriš na topove, ali on nije uspio: ustaše su u neposrednoj blizini bile zaposjele nekoliko kuća od tvrdog materijala i dočekali su nas uraganskom vatrom. Desetak minuta su praštale samo ručne bombe. Pokušali smo nekoliko puta da upadnemo u kuće koje su držale ustaše, ali takode bez uspjeha. U tim naletima pokošeno je nekoliko naših drugova neprijateljskom vatrom. Ovdje smo prvi put doživjeli da nas civili iz kuća polivaju vreloom vodom i tuku ciglama i kamenicama.

Bili smo prinuđeni da se povučemo u rov koji smo u prvom naletu osvojili. Mile je naredio desetini Pantelije Sukala da pokuša da s lijeve strane obide jednu od zgrada u kojima su bile ustaše, ne bismo li se dočepali njihovih topova. Desetina Ratka Ivića je štitila prebacivanje Sukalovih boraca, koji su uspjeli da se ubace u podrum jedne zgrade, ali su ustaše uporno držale njen gornji dio. Upravo smo se pripremali da u pomoć Sukalu uputimo još jednu grupu boraca, ali su tada ustaše dobile pojačanje i odmah krenule u juriš. Sva sreća što smo bili u dobrim zaklonima, paje nasa vatra bila ubitačna. Ustaše su padale jedan preko drugog pokošeni našom vatrom. Ni u jednoj borbi do tada nisam vidio više mrtvih najednom mjestu. Ali, Pantelija Sukalo i grupa njegovih boraca ostali su odsječeni u onom podrumu.

Ustaše su izvele još nekoliko juriša, ali smo sve odbili, nanoseći im velike gubitke. Već je bilo prošlo gotovo tri sata ove borbe na život i smrt i sada je nastalo taktiziranje i nadmudrivanje. Začuo bi se tek poneki rafal iz mitraljeza, i poneki pucanj iz puške. Objе strane su nešto smišljale i očekivale. Mile lada

naredi h icu da sa svojom desetinom izvuče Sukala kako zna, jer je jutro blizu, a on ga lamo ne smije dočekati. Formirana je grupa bombaša da likvidira jednu utvrđenu tačku, koju su ustaše naknadno postavile na putu kojim Šukalo može da se izvuče. Uspjeh je postignut, ali uz velike žrtve. Oih 13 boraca, koliko je imala Sukalova desetina prije početka ovog napada, izišlo je svega šest.

Vodnik Mile Ivanovic zatražio je meko veze komandu čete s pitanjem šta dalje da radi. Međutim, veza je bila pokidana. Kasnije smo saznali da je komandir čete Boško Pašagić poginuo još u prvom jurišu. Nismo imali vezu ni s Prvim vodom Branka Kneževića, koji je ujedno bio i zamjenik komandira čete. Sudbina našeg Trećeg voda ostala je u rukama njegovog komandira Mile Ivanovica.

Na drugim sektorima borba je jenjavala. Počinjalo je i ilita svanjiva, a neizvjesnost je i dalje trajala. Mile je poslao već trećeg borca da uhvati vezu s komandom čete, ali se nijedan još nije vraćao. A on je bio disciplinovan i bez naređenja još nijednom nije napustio položaj.

Ovu neizvjesnost prekinuo je novi juriš ustaša. Njihov nalet je bio silovit i jedva smo uspjeli da ih zaustavimo. Ispred nas je ležalo na desetine mrtvih i ranjenih ustaša koji su na sav glas jaukali i dozivali u pomoć. Odjednom je s lijevog boka počeo da nas tuče neprijateljski mitraljez. Našli smo se u vrlo neugodnoj situaciji. Mile mi je naredio da svojim puškomitraljezom tučem taj pravac. Uputio sam nekoliko rafala i za trenutak prekinuo vatru, da bih zamijenio cijev na puškomitraljezu, kada iza leđa začuh Milin glas:

- Rajko, brale, spašavaj me!

Usplahireno dobacili kom pomoćniku da nastavi vatru, dok ja vidim šta je s komandirskom vodom.

- Gdje si ranjen? - pitam prije nego što mu pridoh.

- Ne mogu na noge! - uzvraća Mile.

Vukao sam ga nekoliko metara, do iza zgrade, gdje se nalazio napušten neprijateljski rov. Tu sam ustanovio da mu je lijeva noga u bedru potpuno prelomljena. Ranjen je bio i u desnu nogu. Zavoja nije bilo, pa počeh da skidam košulju sa sebe, ali mi Mile reče da ima peškiri u kožnoj torbici.

- Njime me previj, a skini i uvijače s nogu, pa njima stegni peškiri - dobaci.

Ranu na desnoj nozi nisam uspio da mu previjem, jer su ustaše počele da nas opkoljavaju. Trebalo je ilita u što brže izvlačim. Dozvao sam Dragutina Vučkovca, koji mi je bio najbliži, da mi pomogne. Mile mi reče:

- Prvo prenesi Patitelji Sukalu da preuzme komandu vodom i da se postepeno povlači!

Počelo je bilo da svanjiva. Puzeći smo vukli Milu kroz onaj pir. Odstupali smo pravcem kojim smo i krenuli u napad - po čistoj ravnici. Uz put nam je u sjornoc pritekao još jedan borac, sjećam se samo da se preživio Grahovac. Polomljene Miline kosii su škripale dok smo ga tako vukli, ali on nije ni jauknuo. Iznijeli smo ga do Zlosela, gdje smo našli četnog bolničara Miću Stanivukovića. On ga je previo zavojima i položio ilita nosila.

Dok smo se povlačili, neprijatelj je stalno raketama osvjetljavao pravac našeg kretanja. Tukao nas je mitraljeskom i puščanom vatrom, a čim smo malo odmakli, stupili su u dejstvo i oni topovi oko kojih smo se cijelu noć vrtjeli, a nismo ih se mogli dokopati.

Dok smo u Zloselu poizdalje posmalrali kako bolničar previja našeg komandira Milu, ja i Dragutin Vučkovac smo ćutali kao zaliveni. I Dragutin je N Milom bio intiman drug. Uvijek su zajedno pjevali u Kozaračkom kolu, a sva trojica smo od prvih dana bili u istim partizanskim jedinicama. S lugom sam se prisjećao dragih detalja iz našeg drugovanja. Petar Mečava je brzo zapazio Milu, a osobito ga je zavolio poslije borbe za Prijedor. Mile je tada spolja probio prozor ilita prijedorskoj gimnaziji i ispred žustrog Mečave upao u zgradu. Tu je likvidiran glav-

nokomandujući oficir prijedorskog ustaškog garnizona, zajedno sa svojom zaštitnicom.

Bolničari su pristigli da ponesu Milu na nosilima. Prilazim mu i pokušavam da ga ohrabrim da će brzo ozdraviti i ponovo doći u našu četu. Odvratio mi je tiho i tužno:

- E. moj Rajko, sve bi bilo dobro da mi krvnici ne razmrskaju butnu kost ... Ali, dobro je što smo se uopšte izvukli iz onog osinjaka. Malo je trebalo da nas opkole i sve pomlate ...

Našeg komandira odniješe na nosilima, a Vučkovac i ja bez riječi sjedimo i čekamo da i preostali borci pristignu sa tek napuštenih položaja, da bismo zajedno nastavili ka slobodnoj teritoriji.

U borbi na Kupresu naša Druga četa je bila desetkovana. To sam odmah zapazio čim smo se okupili na zbornom mjestu. Prorijeđen stroj čete krenuo je natrag, za Blagaj. Sustigli smo Prvu i Drugu četvu našeg bataljona.

Negdje na pola puta između Zlosela i Blagaja puškomitraljez premjestili s ramena, i popriječih iza vrata. Ali, pri tom nehotično dodirnuh obarač i iz puškomitraljeza se osu rafal. Sledi me pomisao šta se moglo dogoditi dok sam ga nosio na ramenu, kada mu je cijev bila okrenuta paralelno sa kolonom. Ovako je sve dobro prošlo, ali sam zato neprijatelju precizno otkrio pravac našeg kretanja. Uopšte mi nije palo na um daje puškomitraljez otkočen. Uvijek sam vodio računa da ga po završenoj borbi zakočim. Međutim, ovog puta sam ga u toku borbe bio predao svom pomoćniku, koji je nastavio njime da dejstvuje, dok sam ja izvlačio ranjenog Milca.

Dok o tome razmišljam, vidjeh kako se sa čela kolone na konju u galopu približava komandant našeg bataljona Dragutin Stanić. Iz daljine je vikao:

- Ko je pucao?
- Ja, meni se omaklo - odvratili odmah.
- Cini se završi pokret, javi mi se na raporti-dobaci ljutilo i okrenu konja natrag.

Znao sam kakvu sam nevolju mogao izazvati ovom nepažnjom. U sebi sam iskreno žalio što nisam bio te sreće da sa ostalim drugovima ostanem na Kupresu. Bolja je smrt u borbi nego sramota stajanja ispred postrojenog bataljona, koji će mi javno suditi za nesmotrenost, zbog koje su mogli stradati mnogi moji napačeni drugovi.

Na moju sreću, raporl se završio umjerenim prijekorom komandanta Slatića:

- Vodi ubuduće računa da oružje bude zakočeno čim prestane borba! - rekao mi je strogo i okrenuo mi leđa.

Raport je bio završen.

Rajko Panić

M R K U Š I N I P O M O Ć N I C I

U avgustu 1942. godine noću smo napustili selo Baraće i Dragnic-Podove. Na začelju kolone nalazila se četna komora. Imali smo dva kuvara od kojih je jedan bio Duro Kecman koga smo zbog njegove crne puti i mrkog pogleda zvali »Mrkuša«. Po godinama je bio nešto stariji od ostalih boraca u čeli.

Kuvari su tjerali dva mala bosanska konjića na kojima je, s obje strane, bio po jedan kazan. Kad je svanulo, Mile Kecman Dika, naš voljeni puškomitraljezac, usudio se da upita Mrkušu:

- Hoće li oiti što dobro za doručak?
- Za sada još ništa - brzo je odgovorio kuvar.

Dika je mislio da Mrkuša sprema neko iznenađenje. Prišao je natovarenim konjićima da bi vidio šta ima u kotlićima zajelo, kao sto je to obično činio, i vidio je između kotlića, u antrešelj u tovara - dva mališana.

- Povećalo mi se brojno stanje. Na hrani imam dva vojnika više - rekao je kuvar. Prolazeći kroz selo Dragnić-Podove, našao sam ih u jednoj kuci u kojoj nikog drugog nije bilo. Kazali su mi da žele da podu sa nama. Nisam mogao da ih ostavim, biće im bolje s nama. Jednom je ime Pane, drugom Ostoja. a prezivaju se Knežević. Njihove očeve, rođenu braću, neprijatelj je strijeljao. Mališani će meni pomagati u spremanju hrane.

Kuvarski poslovi, kojima su se mališani uz Mrkušu bavili, nisu ih oduševljavali. Pomažući Mrkuši da oljušte krumpir ili preberu pasulj, oni su uvijek pitali kad će dobiti puške u ruke, da se bore kao »pravi partizani«. Uzalud smo im govorili da su i kuvari pravi partizani i da se bez njih ne može.

Pred početak borbe oni su brzo zauzimali zaklone i samo ponekad bi podigli glave, kao da procjenjuju situaciju.

Postali su ljubimci cijele čete. Ni u danima najveće oskudice u hrani nismo dopuštali da oni ostanu gladni

Najzad, dobili su oružje i postali borci Treće čete Drugog bataljona Prve krajiške brigade. U jurišima uvijek smo raspoznavali njihove glasove i njihovo »ura!«

U jednoj borbi prsa u prsa sa Nijemcima, u selu Ramićima kod Ključa, u januaru 1943. godine, Ostoja je bio ranjen. Upućen je u bolnicu, a čim je zaliječio rane, vratio se u svoju jedinicu i borio se do kraja rata. Danas živi u svom rodnom mjestu.

Pane je uspješno završio vojne škole i postao oficir JNA.

Kad god se našu sa svojim ratnim drugovima, borcima Prve krajiške brigade, braća iz Dragnić-Podova sjele se i svoga kuvara Mrkuše, mitraljesea Dike koji je poginuo ne odvajajući se od svog »šarca«, a naročiti) teških dana koje smo proveli zajedno u bolnici za vrijeme epidemije pjegavog lifusa u Korićanima 1943. godine. Selo je bilo puno naših bolesnika i ranjenika, hrane i lijekova nije bilo, i četnicima se činilo da im se više nego ikad pružila prilika da nas opkole i potpuno unište.

Uprkos svemu što su u ratu doživjeli. Pane i Ostoja smatraju da im je najveća opasnost prijetila u Dragnić-Podovima, prije nego što ih je Mrkuša natovarao na svoje konjiće i poveo putevima naše brigade.

Dušan Karan

C R V E N E R A K E T E I Z N A D M A N J A Č E

Poslije borbi za Kupres i njegovu okolinu, u kojima su učestovale proleterse i Prva krajiška brigada, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, 16. avgusta 1942. godine u Vrhovni štan pozvane su komande Prve krajiške i Druge proleterse brigade koje su lično od Vrhovnog komandanta druga Tita dobile zadatak da izvrše marš od Kupresa do Mrkonjić-Grada. da napadnu i oslobode

irati u kome su se našli domobranske i četničke jedinice. Brigade su stavljene pod komandu Operativnog štaba za Bosansku krajinu s kojim je trebalo da što prije uspostave vezu.

Naglašeno je tla Druga krajiška brigada treba da iz doline Sane pomjeri svoje jedinice u rejon Čadavica - Sitnica i na taj način obezbjedi napad brigada od eventualnog prodora neprijateljskih snaga od Banja Luke ka Mrkonjić-Gradu. Bilo je predviđeno da se napad izvede 24. 25. avgusta. Shvatajući važnost zadatka i naredenje Vrhovnog komandanta, obje brigade su 23. avgusta ujutro stigle u rejon Sinjakova, zapadno od Mrkonjić-Grada, dan ranije od predviđenog plaha. Brigade su razmještene u jednoj šumi gdje su se odmarale i pripremale za predstojeći zadatak.

Neprijatelj je otkrio prisustvo brigada u ovom rejonu.

Patrola Prve krajiške brigade zarobila je jednog četnika i dovela ga u štab brigade. Na saslušanju on je izjavio da se nalazi u vojsci kod brata Rade Radića i da zna gdje mu je smješten štab u gradu. Na pitanje da li bi mogao provesti partizane do Radićevog štaba bez borbe odgovorio je da može s tim da mu se nešto dadne za učinjenu uslugu.

Na osnovu podataka dobijenih u Vrhovnom štabu očekivalo se da neprijatelju stigne pojačanje iz Banja Luke i zbog toga je trebalo da se napad izvede što prije, ne čekajući da se uspostavi veza sa Operativnim štabom i sa Drugom krajiškom brigadom, koja je istog dana, 24. avgusta, trebala da zaposjedne određene položaje.

Štabovi i brigada i štabovi bataljona - četiri bataljona Druge proleterske i tri bataljuna Prve krajiške - održali su sastanak na kome je zaključeno: da Druga proleterska brigada dijelom svojih snaga zauzme brdo Oruglu koje je dominiralo nad gradom, a na njemu su se nalazile manje snage neprijatelja, uglavnom domobrani. Ostalim dijelovima svojih snaga da zauzme najpogodnije položaje južnije od Mrkonjić-Grada i na taj način spriječi eventualni prodor neprijatelja od Jajca ka Mrkonjiću.

Prva krajiška brigada imala je zadatak da razbije spoljnu odbranu neprijatelja i likvidira njegovu posadu u samom gradu. Za izvršenje predviđenog plana brigada je formirala udarnu grupu sastava: Prva četa Prvog bataljona - komandir čete Ljubomir Jajčanin Bijeli i Prva četa Trećeg bataljona - komandir Bogdan Vukša. Udarna grupa i bataljoni ojačani su teškim mitraljezima i minobacačima iz prateće čete brigade. Na osnovu razradnog plana i dogovora izdala je pismena naredba od 23. avgusta 1942. godine sa potpisima komandanata brigada.

Početak napada za sve jedinice određen je u 01,30 časova, 24. avgusta. Starješine u štabovima, a kasnije i u četama, savršili su satove i krenuli na izvršenje zadatka.

Određena su mjesta za štabove brigade, razmještaj bolnica, pozadinskih dijelova i rezervi. Znaci raspoznavanja bili su »Ratko« - »Ljubo«.

Prema predviđenom planu i pismenom naređenju, borbena grupa uspjela je da se infiltrira u grad bez borbe. Izbijanjem na štab Rade Radića u određeno vrijeme otpočela je borba na svim pravcima. Radit je sa svojim štabom uspio da pobjegne iz grada. Kuća i još neke drvene zgrade, gdje se nalazio, bile su zapaljane. Jednovremena borba u gradu, na spoljnoj odbrani i na brdu Orugli dezorganizovala je neprijatelja i stvorila paniku u njegovim redovima. Četnici, dobri poznavaoči ovog terena, bježali su glavom bez obzira napuštajući grad i svoje saborce. domobrane. Brzi prodor i juriši partizanskih jedinica slomili su otpor neprijatelja i nakon četiri časa borbe grad je bio oslobođen.

U toku borbe zarobljena su 173 domobrana, među kojima i četiri oficira. Zaplijenjeno je: jedan prolivtenkovski top. tri minobacača, osam mitraljeza, devet

puškomitraljeza, oko 200 pušaka, velike količine municije i druge opreme kojom je neprijatelj raspolagao u ovom garnizonu.

Po izjavi domobranskih oficira, posada je brojala oko 460 domobrana, čelnika i nekoliko žandarma, manje od broja kojima su raspolagalo partizanske jedinice prije napada.

Četnici i domobrani, koji su pobjegli iz grada i sa položaja, povukli su se na istočnu stranu grada, prema Vrbasu. Ovaj pravac Prva krajiška brigada nije uspjela da zatvori zbog širine fronta na kome je napadala.

U opštem rasulu i panici, četnici su se povukli na Manjaču, a domobrani u Jajce i Banja Luku. Puštanje onih domobrana koji su bili zarobljeni i postupak partizana prema njima izazivali su razne komentare u njihovim redovima, zbog toga su njihovi oficiri zabranjivali puštenim domobranima da daju izjavu.

U napadu na Mrkonjić-Grad Prva krajiška i Druga proleterska brigada nisu imale ni ranjenih, ni poginulih boraca. To je bio jedini grad u Bosanskoj krajini koji je do tada oslobođen, a da nijedan borac nije izbačen iz stroja.

Sutradan. 24. avgusta, evakuisan je sav zaplijenjeni materijal.

U Vrhovnom štabu održan je 25. avgusta sastanak kome su prisustvovala komande Operativnog štaba za Bosansku krajinu, štabovi Prvo krajiške, Drugo proletersko i Treće sandžačke brigade.

Druga krajiška brigada je 25. avgusta ujutro stigla na položaje Sitnica - Čadavica. S njom je uspostavljena veza i posiate su joj izvjesne količine oružja, municije i hrane.

Poslije pada Mrkonjić-Grada Nijemci su svakako očekivali napad i na Banja Luku, a slaba borbena vrijednost domobrana i četnika bila im je dobro poznata. Stoga su već 25. avgusta uputili svoju borbenu motorizovanu grupu »Putlic« ojačanu bornim kolima, u rejon Sitnice sa zadatkom da razbije partizanske jedinice, a zatim da nastupa ka Mrkonjić-Gradu.

U rejonu Bunareva došlo je do oštrih borbi između ove grupe i Druge krajiške brigade. Neprijatelj je uspio da uz podršku artiljerije i avijacije zauzme Bunareve i još neke položaje koje je držala brigada. Međutim, njene jedinice su so povuklo na drugo položaje, pogodnije za borbu, i nanosilo su neprijatelju velike gubitke. Pored ranjenih i poginulih vojnika uništena su mu troja motorna vozila, oštećena troja borna kola, uništen jedan avion, a dva oštećena. Napad borbeno grupe »Putlic« bio je odbijen i njene snage su se povukle u rejon Radine vode gdje su i prenoćile, da bi sljedećeg dana obnovile napad na istom pravcu. U toku noći grupa je ojačana novim jedinicama koje su stigle iz Banja Luke.

Neprijatelj je ponovo krenuo u napad 26. avgusta u pravcu Silnice. Poslije žestokih borbi prethodnog dana, u kojima je imala 17 ranjenih i poginulih boraca, Druga krajiška brigada nije uspjela da zadrži borbenu grupu »Putlic«. Neprijatelj je zauzeo Sitnicu.

Jeanice ove brigade povukle su se južnije od Sitnice i zauzele pogodne položaje za odbranu, da bi sprječavalo dalje neprijateljsko prodiranje u Mrkonjić Grad u kome su se nalazili Operativni štab i štab Drugo proleterske brigade sa prištapskim jedinicama, i još nekim drugim dijelovima naših snaga. Na putu za Mrkonjić-Grad brigada je na pogodnim mjestima obarala drveće i rušila kame nje da bi i na taj način usporavala i omotala kretanje motorizovanih neprijateljskih jedinica.

S obzirom na novonastalu situaciju Prva krajiška brigada dobila je zadatak da se što hitnije prebaci od Mrkonjić-Grada do Sitnice i da uspostavi vezu sa Drugom krajiškom brigadom radi zajedničkog dejstva i odbijanja neprijateljskog napada.

Za izvršenje postavljenog zadatka Prva krajiška brigada je bila moralno i politički potpuno spremna. Borci su se u oslobođenom Mrkonjić-Gradu odmorili, nahranili, snabdjeti municijom i oružjem što je bilo zaplijenjeno u ovom garni-

/onu. U četama i bataljunima održane su političke informacije, partijski sastanci i druge pripreme za predstojeću borbu.

U pokretu prema Silnici brigada je razbila manje četničke grupe, izbila na liniju Babici - Maćkići, zapadnije od Sitnice, i uspostavila vezu sa Drugom krajiškom brigadom.

Borbena grupa »Putlic« bila je obavještena o dolasku novih partizanskih jedinica i očekivala je bočni napad, a zatim i okruženje na dostignutoj liniji u rejonu Sitnice.

Odustajući od daljih napada motorizovana kolona 21117e »Pullic« brzo se povukla prema Banja Luei. zaustavila se u Kadinoj vodi i počela da organizuje kružnu odbranu u ovom rejonu. Položaji na Manjači služili su neprijatelju kao odskočna daska /a dalja borbena dejstva protiv partizanskih jedinica i za prihvatanje njegovih snaga koje su upućivane u borbu na teren Manjače.

Posljednjih dana avgusta Nijemci su utvrđivali svoje položaje i ojačavali svoju grupu novim jedinicama koje su pristizale od Banja Luke, među kojima je bila i četa tenkova. Razradivali su plan za novi napad, a iz aviona intenzivno izviđali položaje partizanskih jedinica i podržavali četničke napade na naše položaje.

U to vrijeme čelnici su vršili mobilizaciju i dovlačili svoje jedinice iz Centralne Bosne, špijunirali partizane i njihove položaje.

Prema sporazumu postignutom između njemačke komande u Banja Luci i četničke komande, domobrani su bili obavezni da daju i dali su oružje i municiju četnicima.

Na području Banja Luka - Mrkonjić-Grad - Ključ - Sanski Most četnici su što mobilizacijom, što dovođenjem snaga iz centralne Bosne koncentrisali oko 2.400 ljudi stavljenih pod komandu četničkih vođa Marčetića, Radića i Tešanovića.

O značaju bitke na Manjači četnici su u svojim izvještajima pisali da je to »najžešća bitka od svih dosadašnjih i imaće da odluči da li će u Bosni, a prema tome i u drugim krajevima srpskih zemalja, zavladati komunizam ili srpstvo«.

Komande njemačkih i četničkih jedinica uporno su nastojale da zajedničkim dejstvima razbiju i unište partizanske jedinice na Manjači. Dok su Nijemci pripremali protivofanzivu, četnici i domobrani su, uz podršku domobranske avijacije i artiljerije, bez prekida napadali partizane, ubacivali diverzantske grupe u pozadinu naših brigada, napadali na komoru i sanitetske dijelove, na štabove naših jedinica i kurire koji su u to vrijeme bili jedina veza između komandi i jedinica.

Snabdijevanje hranom jedinica na položajima, iznošenje i zabrinjavanje ranjenika u visokim planinskim predjelima bilo je veoma teško i iziskivalo je velike napore. Poseban problem bio je nedostatak vode u ovom kraju.

Na sastancima u štabu Prve krajiške brigade, štabovima drugih brigada i štabovima bataljona stalno je isticana potreba što korektnijeg odnosa partizana prema civilnom stanovništvu koje je bilo zavedeno četničkom propagandom. Uprkos svim teškoćama, bataljoni i čete nisu smjeli, bez odobrenja štabova brigada, ništa da konfiskuju, pa čak ni voće da beru. U četničkim selima nije bilo nikakve samovolje niti od strane jedinica, niti od strane pojedinaca, a stanovništvo Manjače nije ništa znalo o nama i našoj borbi.

Četnici, ohrabreni njemačkom podrškom i oružjem dobijenim po sporazumu od domobrana, primali su na sebe borbene zadatke koji su premašivali njihove moći. Oni su grupisali sve svoje raspoložive snage i u sadejstvu sa domobranima, 3] avgusta, prešli u napad na širokom frontu na položaje Prve krajiške i Druge proleterske brigade, koje su imale veliko borbeno iskustvo sa okupatorom i domaćim izdajnicima.

U početnim borbama četnici i domobrani, uz podršku njemačke artiljerije i avijacije, uspjeli su da potisnu prednje dijelove brigada i zauzmu neke njihove

položaje. Dcjstvom sa fronta i i? pozadine na pojedinim pravcima ušli su dublje u odbranu naših jedinica. Brigade su se organizovano povukle na nove položaje i na taj način izbjegle udar njemačke artiljerije i avijacije.

Na liniji Trijebova - Šehovaca - Silnica - Močilačkog Polja došlo je do žestokih borbi. Četnici, zaneseni djelimičnim uspjehom, jurišali su i be/, podrške artiljerije i avijacije.

Bataljoni naših brigada na raznim pravcima organizovanom i upornom odbranom odbili su četničke i domobranske juriše. Nastupanje neprijatelja bilo je zaustavljeno.

Na sastanku štabova bataljona održanom u štabu Prve krajiške brigade 1. septembra saopšteno je da će brigade na manjačkom pravcu preci u ofanzivu s ciljem razbijanja i odbacivanja neprijatelja prema Banja Luci. Nije saopšteno gdje treba da se izvodi akcija, koji će grad ili naseljeno mjesto biti na redu. ali smo pretpostavljali da u obzir dolazi najvjerovatnije Jajce ili, eventualno. Banja Luka.

Štab Prve krajiške brigade bio je smješten u selu Dujakovcima, u jednoj usamljenoj kući, malo izdvojenoj iz sela. Iz kuće je bila iseljena porodica i smještena u selu kod drugih domaćinstava. Ukucani su dolazili da hrane stoku i obavljaju druge poslove. Jedan seljak cijeli dan navodno je nešto radio kod kuće i prolazio između prištapskih jedinica i štaba brigade. Niko nije mogao ni da pomisli da će on u toku noći otići u Kadinu vodu i izvijestiti njemačku borbenu grupu »Putlic« gdje se nalazi štab brigade. Grupa »Putlic« obavijestila je komandu 714. njemačke div izije u Banja Luci. koja je odmah preduzela mjere da bombarduju štab brigade.

Drugog septembra, oko pet časova, neprijateljski avion sa banjalučkog aerodroma preletio je iznad položaja naših bataljona i pikirao tačno na štab brigade. Uočivši cilj, sručio je bombe, a zatim napravio jedan krug i mitraljeskim rafalom napao štab i ponovo ga bombardovao.

Sa položaja koji se nalazio iznad štaba brigade, posmau ali smo napad neprijateljskog aviona, ali ništa nismo mogli da učinimo. Komandant i politički komesar Trećeg bataljona i zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović. koji se nalazio u našem bataljonu, strčali su u štab brigade. Iz Prvog i Drugog bataljona takode su stigli komandanti i politički komesari da vide šta se dogodilo u štabu brigade. Cijeli štab je bio izbačen iz stroja i komandovanja. Našli smo troje mrtvih, dvije drugarice ijednog druga, među kojima je bila i Mileva Obradović, bolničarka, bilo je 18 ranjenih, među kojima i komandant brigade Ivica Marušić-Ratko, koji je poslije podlegao ranama, politički komesar brigade Ilija Materie, zamjenik političkog komesara brigade Savo Kesar, Rahmija Kadenic, čitav politodjel i borci iz zaštitnice brigade bili su izranjavani. Našli smo ranjenog i komandira i političkog komesara Prve čete Prvog bataljona Mikana Marjanovića i Živka Rodića, koji su se u momentu bombardovanja nalazili sa svojom četom na obezbjeđenju štaba brigade.

Angažovanjem sanitela iz bataljona ranjenicima je ukazana prva pomoć i udaljeni su sa mjesta bombardovanja. U selima su mobilisana kola i ranjenici upućeni u bolnice na Grmeću

Poslije toga brigada je dobila novi štab. Dužnost komandanta preuzeo je Mitnko Kušić, a dužnost političkog komesara Mladen Marin. Zamjenik komandanta brigade i dalje je ostao Vojo Todorović.

Situacija na grebenima Manjaće i događaj u štabu Prve krajiške brigade naglali su Operativnom štabu da planirani protivnapad odgodi.

Nijemci, domobrani i četnici su baš tada, 3. septembra, krenuli u napad i preduzeli novu ofanzivu protiv naših jedinica. Nijemci i domobrani su sa tenkovima. uz podršku artiljerije i avijacije, nastupali u zahvatu komunikacije od Kadine vode ka Sitnici i Mrkonjić-Gradu, na pravcu koji je i dalje zatvarala Druga

krajiška brigada. Istočnije od ove komunikacije do rijeke Vrbasa, na cijelom grebenu Manjače, čelnici i domobrani napadali su na položaje Prve krajiške i Druge proleterske brigade. Obe strane nastojale su da odmah u početnim borbama realizuju određeni plan i postignu svoj cilj. Četnici ustaše i domobrani imali su i poseban zadatak i cilj: da potpuno unište partizane i narodnooslobodilački pokret da bi određene teritorije imali stalno pod svojom kontrolom.

Okupator i domaći izdajnici u svojim dogovorima i stvaranju planova za borbu protiv partizana bili su saglasni. Međutim, u svim neuspjelim borbama Nijemci su okrivljavali ustaše, domobrane i četnike tvrdeći da su bez borbenog duha i vojničkih sposobnosti.

Operativni štab imao je razrađen plan za protivnapad, ali iz određenih razloga napad je bio odlagan. Međutim, baš uoči dana kad je trebalo da krenemo, neprijatelj je prešao u ofanzivu na širokom frontu, i to: dolinom rijeke Vrbas, grebenom Manjače i zahvatom komunikacije Banja Luka - Mrkonjić-Grad.

U višednevnim i upornim borbama položaji su prelazili iz ruku u ruke. Na pravcu Druge proleterske brigade, četnici su presjekli odstupnicu jednoj četi Trećeg odreda koja je držala položaje zajedno sa ovom brigadom i doveli je u okruženje. Zahvaljujući štabu brigade, koji je brzo intervenisao upotrebom rezervi, čela je deblokirana.

Na samom grebenu Manjače neprijatelj je djelimično postigao uspjeh, dok je u zahvatu komunikacije Kadina voda - Silnica borbena grupa »Putlic« izvršila dublji prodor u našu odbranu i 6. septembra zauzela Silnicu.

Zbog nastale situacije štab Prve krajiške brigade donio je odluku da svoj Treći bataljon ostavi na položajima brigade, a Prvi i Drugi bataljon sa štabom brigade da krene ka Silnici, da uspostavi vezu sa Drugom krajiškom brigadom i zajedničkim borbama spriječi dalji prodor neprijatelja.

Usiljenim maršem brigada je izbila u rejon Sitnice i uspostavila vezu sa Drugom brigadom. Borbena grupa »Putlic« osjetivši dolazak ovih jedinica, ubrzano se povukla u već ranije utvrđene položaje na Kadinoj vodi. Za dva dana borbi brigade su razbile i odbacile četnike i domobrane i zaposjele prvobitne položaje.

Poslije 14 dana danonoćnih borbi na Manjači ni jedna ni druga strana nisu ostvarili svoj plan. Neprijatelj nije uspio da odbaci partizane sa Manjače, a partizanske jedinice nisu uspjele da neprijatelja odbace u Banjalučki garnizon i na taj način se oslobode za izvršenje novih zadataka koji su im predstojali. Bilo je to, prema planu Vrhovnog štaba, oslobađanje Jajca.

Dok su četničke i ustaško-domobranske jedinice uzalud pokušavale da razbiju partizane na grebenima Manjače, Nijemci su reorganizovali svoje jedinice. Iz Slavonije su doveli novu borbenu grupu »Vedel« i spojili je sa borbenom grupom »Putlic«. Ove njemačke jedinice predstavljale su udarnu snagu za borbe na Manjači, a pod njihovu komandu bili su stavljeni i četnici, ustaše i domobrani.

Noću između 11. i 12. septembra Prvi i Treći bataljon Prve krajiške brigade napadali su novopristigle neprijateljske jedinice u rejonu Dobrnje, Busije i Kadine vode. Prvi bataljon na svom pravcu napada razbio je neprijatelja i uklinilo se duboko u njegovu odbranu nanoseći mu osjetne gubitke, a u svanuće se povukao na svoje položaje. Imao je sedam boraca izbačenih iz stroja. Od zaplijenjenog materijala bataljon je uspio da izvuče veće količine municije za puške i puškomilraljeze.

Naš Drugi bataljon na pravcu svoga napada uspio je da razbije neprijatelja i opkoli jednu njegovu četvu. Dok su domobrani odlagali oružje, izbili su neprijateljski tenkovi i bataljon je bio primoran da se povuče.

Napad Trećeg bataljona u rejonu Dobrnje izveden je u isto vrijeme kada su napadali i ostali naši bataljoni. Pravci napada na brdovitom terenu bili su odvojeni i zbog toga nismo imali međusobnu vezu i sadejstvo. Treći bataljon je

uspio da i/ncnadi neprijatelja i razbije njegovu odbranu u kratkoj, ali dosta oštroj borbi. Neprijatelj je bio primoran da se povuče na nove položaje.

Bataljon je zarobio pet neprijateljskih vojnika, zaplijenio osam konja, jedan teški mitraljez, jedan puškomitraljez, nekoliko pušaka, 10.000 puščanih i mitraljeskih metaka i izvjesnu količinu druge opreme. U jednoj zaplijenjenoj oficirskoj torbi nalazila se topografska karta sa ucrtanim planom napada.

Bataljun je imao 11 boraca izbačenih iz struja, uglavnom ranjenih.

U jutarnjim časovima povukli smo se na iste položaje koje smo i ranije držali. Bili smo iznureni od danonoćne borbe, nespavanja i neredovne ishrane.

Poslije izvedene akcije komandiri četa relet isali su u štabu bataljona o noćnoj borbi. Komandir Prve čete Bogdan Vukša predao mi je zaplijenjenu kartu sa ucrtanim planom neprijateljskog napada. Zaplijenjeni raketni pištolj sa dvije cijevi i torbicom raketa ostao je kod njega.

Zarobljeni neprijateljski vojnici izjavili su na saslušanju da pripadaju brdskoj petrinjskoj brigadi, da su stigli vozom iz Petrinje u Banja Luku i odmah upućeni na front.

Bilo je jasno daje neprijatelj doveo nove snage i da će preduzimati olanzivu na položaje naših jedinica.

Ranjene borce, zarobljene neprijateljske vojnike, zaplijenjene konje i drugi materijal uputili smo u štab brigade. Nešto kasnije u naš štab stigao je Vojo Todorović sa kurirom, Radom Mrđum. Tudorovića smo upoznali sa izvedenom akcijom i situacijom u bataljonu.

Kad je neprijatelj izvršio napad na naš bataljon, jedna kolona prošla je na spojevima četa i naišla na štab bataljona. Pod vrlo oštrom i žestokom borbom povukli smo se, ali je neprijatelj uspiu da zarobi referenta saniteta bataljona Danicu Ševu i brigadnog kurira Mrđu. Zaplijenio je bataljonsku arhivu, nešto sa nitetskog materijala i nešto ud onog materijala koji smo mi u tuku noći zaplijenili od njega.

Pokušaj da oslobodimo Sevu i Mrđu nije nam uspio.

Bataljon se povlačio kroz šumu neorganizovano i užurbano. Na Velikoj gredi, najvišem vrhu Manjače, prikupilo se oko 90 boraca našeg bataljona, a ostali su naknadno dolazili i uključivali se u svoje čete.

Dok smo se odmarali, nas četiri člana štaba bataljona i zamjenik komandanta brigade razgledali smo kartu na kojoj su bile povučene strelice plavom olovkom. Jedna strelica povučena je dolinom Vrbasa, druga grebenom Manjače sa ucrtanim kružićem na Velikoj gredi, što je bio znak kružne odbrane, a treća strelica povučena je duž ceste Kadina voda - Mrkonjić-Grad. Pored svake strelice bio je napisan datum i čas, što je označavalo linije dnevnog nastupanja neprijatelja.

Razgledajući kartu, Vojo Todorović je rekao: »Ovo je plan neprijateljskog napada, karta je sigurno pripadala nekom starješini-oficiru. Mi moramo preduzeti odgovarajuće mjere i spremno dočekali neprijateljski napad.«

Todorović je naredio da mi sa našim bataljonom organizujemo odbranu na Velikoj gredi, a zatim je otišao u štab brigade sa zaplijenjenom kartom. U toku noći obišao je bataljone Prve krajiške brigade i objasnio im plan neprijateljskog napada. Sa planom je takođe upoznao štab Druge krajiške brigade i štab Druge proleterske brigade.

Prema izjavama zarobljenih neprijateljskih vojnika i porukama koje su četnici slali svojim porodicama bilo nam je jasno da su neprijatelju stigla pojačanja, daće on preduzeti ofanzivu širih razmjera, da bi razbio partizanske jedinice i konačno se obračunao sa njima na Manjači. a zatim bi zauzeo Mrkonjić-Grad i ojačao svoje jedinice u Jajcu.

Očekujući napati neprijatelja, sve naše jedinice organi/ovale su odbranu i to na najpogodnijim položajima i grebenima prema kojima je neprijatelj usmjeravao svoj napad.

Četrnaestog septembra u šest časova na širokom frontu otpočela je žestoka borba. Dejstvo neprijateljske avijacije i artiljerije po našim položajima bilo je jače nego i u jednoj dotadašnjoj borbi. Najžešća vatra sručenaje na pravcu Prve krajiške brigade koja je držala ključne položaje za odbranu na Manjači. Na nju je napadala brdska brigada i još neke njemačke jedinice. U zahvatu komunikacije Kadina voda - Sitnica napadala je borbena grupa »Vedel« na Drugu krajišku brigadu. U pravcu Druge proletherske brigade nastupali su četnici i domobrani.

U početnim borbama neprijatelj je uspio da na pojedinim pravcima odbaci naše jedinice i zauzme neke položaje.

Napati na Veliku gredu i položaje Trećeg bataljona Prve krajiške brigade otpočeo je nešto kasnije nego na ostalim pravcima. Žestoka borba za najviši vrh Manjače bila je promjenljiva, pred uzimani su napadi i protivnapadi i položaji su prelazili iz ruku u ruke. Neprijatelj je uspio da se uklini u odbranu našeg bataljona i zadrži se na dostignutoj liniji. U protivnapadu i oštroj borbi nije nam pošlo /a rukorn da ga odbacimo. Jaka artiljerija i dalje je zasipala vatrom naše položaje.

Dok se borba rasplamsavala, Bogdan Vukša je iz signalnog pištolja zaplijenjenog dva dana ranije ispalio nekoliko crvenih raketa usmjerenih na položaj neprijatelja Tako smo doveli neprijatelja u zabludu i on je odmah prenio artiljerijsku vatru na sopstvenu pješadiju. Taj moment smo iskoristili i jurišme odbacili neprijatelja niz strme padine Velike grede.

Druga bojna »Mrakov zdruga« sa ojaCahjima prikupila se na poljani u Lokvarima i pripremala napad na iste položaje. Smatrali su Veliku gredu ključnim položajima odbrane i morali su je držati u svojim rukama, da bi na taj način omogućili nastupanje svojih jedinica dolinom Vrbasa i komunikacijom Kadina voda - Sitnica.

Pošto je odbacio neprijatelja i uspostavio prvobitne položaje, Treći bataljon našao se u složenoj i dosta teškoj situaciji. Držati i uporno braniti te položaje značilo je izložiti borce ubitačnoj vatri neprijatelja i nadmoćnim snagama njegove pješadije, a zatim i gubitak položaja. Ali, bez odobrenja štaba brigade nismo mogli napustiti položaj koji se nalazio na spojevima Prve krajiške i Druge proletherske brigade, jer to bi kompromitovalo čitavu odbranu naših snaga na Manjači.

Na kratkom sastanku u štabu bataljona odlučili smo tla predemo u protivnapad na neprijatelja koji je bio grupisan u dolini Lokvara.

Prva četa Bogdana Vukše dobila je zadatak da nastupa sjevernim, pošumljenim uzvišenjima iznad Lokvara, a Druga četa Đure Trikića sa južne strane koja je takođe bila pošumljena.

Zamjenici komandanta bataljona i političkog komesara, Mirko Zec i Drago Dukić, krenuli su sa četama. Određeno je da napad počne jednovremeno u 12.30 časova. Sravnivši satove, čete su krenule na izvršenje zadatka. Svako odjeljenje u četama imalo je puškomitraljez »šarac« sa dovoljno municije.

Borba je počela u određeni trenutak. Puščana vatra i rafali iz 18 puškomitraljeza kosili su po gomili iznenadenih neprijateljskih vojnika. Naši juriši bili su praćeni gromkim povcima »Ura!« Na poljani u Lokvarima nastao je krkljanac. Jusuf Imamović Juso, politički komesar bataljona, radosno mi je dovikivao: Borko, komandante, naši su ih nagarili!«.

Iz čete Bogdana Vukše javili su da su oslobođeni Danica Sevo i kurir Mrda koji su bili dva dana ranije zarobljeni. Borba se produžavala prema cesti Kadina voda - Sitnica. Mrakova bojna nije bila u slanju da pruži nikakav otpor. Da ne bi došlo do potpunog uništenja domobrana na ovom pravcu, Nijemci su ih tenkovima podržali i spriječili naše dalje nastupanje.

Na Veliku gredu stigao je štab naše brigade, komandant Milinko Kušić, politički komesar Mladen Marin i zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović. Da bismo sagledali situaciju na licu mjesta, sišli smo u dolinu Lokvara, na mjesto gdje je izvedena akcija.

Poljana je pružala sliku krvavog bojišta: desetine mrtvih i zarobljenih neprijateljskih vojnika, rasturena komora bojne, isprevertana kola sa sanducima municije i drugim ratnim materijalom, veliki broj poubijanih i izranjavanih konja.

Drugovi iz štaba brigade naredili su da se zarobljenici i zaplijenjeni materijal što prije udalje sa toga prostora, a zatim su krenuli u naš Prvi i Drugi bataljon koji su još vodili žestoke borbe.

Zarobljeni neprijateljski vojnici odvedeni su u brdovite predjele, nepristupačne za neprijateljske tenkove. Tamo je smješten i bogat ralni plijen.

Sa političkim komesarom stigao sam na Veliku gredu, «dje je bio postrojen bataljon po četama. Borci su sjedili i odmarali se poslije teške borbe. Zarobljeni domobrani nalazili su se na drugoj strani, pod obezbjeđenjem jake naše straže. Mirko Zec nam je podnio detaljan raport o ishodu bitke u Lokvarima. Poginulo je preko sto neprijateljskih vojnika, a 109 je zarobljeno, među kojima i tri oficira. Zaplijenjeno je pet mitraljeza, devet puškomitraljeza, preko 130 pušaka, oko 23.000 metaka i veće količine druge ratne opreme.

Iz našeg bataljona poginula su tri i ranjena dva borca.

Prošli smo ispred postrojenog bataljona, ispred dvadesetogodišnjih mladića koji su se borili u Lokvarima. Bili su premoreni, u pocijepanim odijelima, ali sa njihovih lica, preplanulih od planinskog sunca, zračio je ponos pobjednika.

U štabu bataljona i komandama četa vođeni su razgovori o izvedenoj akciji. Duro Trikić, komandir Druge čete, koji je prije rata bio lugar, govorio je da šuma pripada partizanima i lugarima, a ne Nijemcima, domobranima i četnicima. Slobodan Spegar, sekretar bataljona, predratni dak Srednje mašinske škole u Sarajevu, pokazivao je piscu mašinu zaplijenjenu od neprijatelja i objašnjavao zbog čega je bolja od one kojom se on do tada služio.

Dva zarobljena domobranska vojnika tražila su da razgovaraju sa komandantom bataljona. Kada ih je stražar doveo, oni su izjavili da su mobilisani u domobrane i stalno radili u štabovima Banjalučkog garnizona, da nisu nigdje učestvovali u borbi. Tvrdili su daje njihovo držanje poznato ilegalnim saradnicima partizana u Banjoj Luci. Jusuf imamović, Banjalučanin i predratni član Partije, upitao ih je da li poznaju dvojicu drugova s kojima je on radio prije odlaska u partizane. Odgovorili su da ih poznaju, samo je jedan od njih u zatvoru. U daljem razgovoru rekli su da su oni spasili od strijeljanja onog druga i drugaricu koje su domobrani zarobili, a mi oslobodili. Utvrdili smo da je stvarno tako i bilo.

Obojica domobrana su tražili da ostanu u partizanima i da se zajedno s nama bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Kasnije su primljeni i raspoređeni u čete, gdje su se brzo privikli na partizanski način ratovanja i života. Postali su hrabri borci i dobri rukovodioci u Prvoj krajiškoj brigadi.

Na pravcu Prvog i Drugog bataljona naše brigade, čiji su komandanti i politički komesari bili Stevo Rauš i Pero Duric, Dragutin Stanić i Svetko Kačar, našadala je Prva bojna brdske brigade sa ojačanim jedinicama iz sastava njemačke borbene grupe »Vedel«.

Uporna borba sa jedne i druge strane vođena je cijeli dan. Pokušaji neprijatelja da razbije i odbaci naše bataljune sa glavnih položaja odbrane nijesu uspješni. To je onemogućilo brzi prodor njemačke borbene grupe koja je nastupala u zahvatu komunikacije Kadina voda - Sitnica.

Bataljoni su vještim manevrom i napadima na bokove i pozadinu razbili neprijatelja uz velike gubitke po njega. Neprijateljski plan napada uz angažova-

nie jakih snaga i tehnike nije uspio. Brdska brigada, koja je bila nosilac borbe, obučena / a brdsko-planinsko ratovanje, doživjela je težak poraz.

Izveštaji o događajima na Manjači stizali su u Banjalučki garnizon i Glavni stožer domobranstva u Zagrebu.

U jednom od izvještaja kaže se:

DNEVNO IZVJEŠĆE BR. 259

Ipu podacima primljenim 16. rujna 1942. godine do 9 sati)

OPERATIVNO PODRUČJE 714. NJEMAČKE PJEŠADINSKE DIVIZIJE:

U borbi koja je vodena 14. IX u prostoru jugoistočno od Kadina voda ranjeno je 22 domobrana. 26 časnika i 259 domobrana nestalo je. Gubici u oružju pored pušaka još 5 teških i 11 lakih strojica te 23.000 puščanih naboj. Gubici partizana 28 mrtvih i oko 30 ranjenih.

Zastupa glavara glavnog stožera
Glavnostožerni pukovnik
Dragojlov
(Reg. br. 15/1-6, Kutija 13 A)

Iz jednog drugog izvještaja pukovnika Dragojlova vidi se da je neprijatelj 14. IX imao 307 poginulih i ranjenih vojnika. Međutim, u drugim izvještajima dodaje se: da su pored toga 43 domobrana ranjena, a šest oficira je nestalo. O gubicima zaprežnih konja i razne ratne opreme u depešama i dnevnim izvještajima se ne govori.

U neprijateljskom izvještaju tvrdi se daje 28 partizana poginulo i 30 ranjeno. Ovi podaci su dati proizvoljno. Ranjenih partizana kod neprijatelja nije bilo, jer svi su strijeljani na licu mjesta, samo su pojedince saslušavali i potoni likvidirali. To je bila praksa neprijatelja.

O neuspjeloj ofanzivi i porazu neprijatelja jugozapadno od Banje Luke već 15. IX obaviješten je general pukovnik Ler u Solunu, komandant oružanih snaga za Jugoistok. On je istoga dana javio Vrhovnoj komandi njemačke kopnene vojske:

»Napad njemačko-hrvatske borbene grupe jugozapadno od Banje Luke nije mogao da se produži pošto su se hrvatske snage prilikom protivnapada neprijatelja povukle uz pojavu znakova raspadanja jedinica. Poslije prolazne krize uspostavljena je situacija. Po pregrupisanju Hrvata produženje napada ka jugu.»

Kao što se iz ovog izvještaja vidi, Nijemci su, neodustajući od planirane ofanzive, bili bezobzirni prema Paveličevoj vojsci i četnicima i već 16. septembra ponovo su ih angažovali u borbi protiv partizana. Na svim pravcima napada udruženi neprijatelji pretrpjeli su gubitke i odbačeni na prvobitne položaje. Sve domobranske i četničke jedinice napadale su pod komandom njemačkog potpukovnika Wedeja.

O tim borbama i neuspjesima u neprijateljskom dnevnom izvještaju kaže se:

Op. izvještaj br. 3S4
Banja Luka, dne 17. rujna 1942. god.

GLAVNOM STOŽERU HRVATSKOG DOMOBRANSTVA
(Operativni odjel)

Opće stanje, stalan jaki pritisak neprijatelja na Skupinu v. Wedel. Obije bojne skupine pukovnika Mraka bez borbenog dulia. Napad se može postaviti samo nakon dopreme novih jedinica.

G. General pješaćtva vitez Laxa poslije pregleda položaja na Kadinoj Vodi odletio u 14 h 25 minuta u Zagreb.

Časnik za vezu
Natporučnik
Ullisperger

Zbog velikih gubitaka i opšteg stanja u svojim razbijenim jedinicama neprijatelj nije bio u mogućnosti da predu/me ozbiljnije napade i realizuje planiranu ofanzivu. Nijemci su tražili pojačanje od Pavelica i on im je poslao iz Petrinje Treću bojnu brdske brigade i bataljon »Ludvig fon Badel.«

Operativni štab za Bosansku krajinu u dogovoru sa Vrhovnim štabom razradio je plan za opštu protivofanzivu na Manjači. U duhu toga plana kao pojačanje stigla je Četvrta crnogorska brigada, a privučena je bliže i Treća sandžачka brigada. Tada se na sektoru Manjače našlo šest brigada i dva odreda, i to: Prva. Druga i Treća krajiška brigada. Drugi i Šesti krajiški odred, Druga proleterska, Treća sandžачka i Četvrta crnogorska proleterska brigada. Sve jedinice bile su svrstane u tri napadne kolone. Glavne dvije kolone nastupale su preko grebena Manjače, a treća kolona, koju su sačinjavale Treća krajiška brigada i neke čete Šestog krajiškog odreda, nastupala je od rijeke Sane prema Bronzanom Majdanu.

Bila je to najveća grupacija partizanskih jedinica od dizanja ustanka. Prekaljeni borci, proleteri i Krajišnici, sa borbenim iskustvom, vični partizanskom ratovanju, zauzeli su položaje za protivnapad. čija se širina napadnog fronta protezala od rijeke Vrbasa do rijeke Sane. Ako se uzme da su svaka brigada i dva odreda brojali po 1.000 boraca, a brigade su imale i više, to znači da se na sektoru Manjače našlo preko 8.000 boraca, srnelih i iskusnih i u napadu i u odbrani.

U jutarnjim časovima 18. septembra sve tri kolone su krenule u napad po predviđenom planu. Početne borbe na svim pravcima bile su vrlo uporne i žiave. Na glavnim pravcima neprijatelj je izgradio utvrđenja, a pored loga tukao je naše položaje i jakom artiljerijom, minobacačima i avijacijom.

Prva krajiška brigada nalazila se u sastavu srednje kolone koja je napadala duž grebena Manjače. Da bi izbjegla direktni napad na utvrđene položaje u rejonu Prepljetnjak, onaje svoje bataljone uputila kroz međuprostore neprijatelja i izbila u njegovu dubinu. Prodor brigade bio je zaustavljen i ona se morala povući na ranije položaje uz gubitke od sedam poginulih i 17 ranjenih boraca.

Jedinice Četvrte crnogorske brigade napadale su u rejonu Sitnice i poslije više juriša uspjele su da zauzmu prve redove neprijatelja, ali nisu mogle da se dublje uklone u njegovu odbranu. Šest boraca ove brigade izbačeno je iz stroja.

Druga krajiška brigada napadala je na Kadinu vodu, najjače utvrđenje na Manjači, koje su branili Nijemci. Razvila se žestoka borba sajedne i drusje strane. Brigada je uspela da se uklini u neprijateljsku odbranu i zauzme prednje rovo-ve, ali Nijemci su tenkovima izvršili protivnapad i odbacili brigadu koja je u ovoj borbi imala gubitke od 18 mrtvih i ranjenih boraca.

Na drugim pravcima, gdje su napadale naše brigade i odredi, situacijaje bila znatno povoljnija. Te pravce branili su četnici i domobrani bezjake podrške artiljerije i tenkova.

Na pravcima koje su branili Nijemci bila je koncentrisana artiljerija, tenkovi i avijacija.

U popodnevним časovima Druga proleterska i Prva krajiška brigada uspjele su da razbiju odbranu četnika i domobrana koji su bili prinuđeni da se povlače na nove položaje i organizuju odbranu po dubini. U to vrijeme Treća krajiška brigada nastupala je od rijeke Sane i razbijanjem četničkih grupa izbila u rejon Dronzanog Majdana. Izbijanjem ove brigade u pozadini neprijatelja, uz jak pritisak ostalih naših jedinica na Manjači, neprijatelj je bio primoran da napušta postojeće i prelazi na nove položaje za odbranu.

Iako nije bila uvela u borbu svoje pristigle rezerve. Treći bataljon brdske petrinjske brigade i bataljon »Ludvig Fon Bael«, komanda 714. njemačke divizije donijela je odluku da povuče sve jedinice sa položaja na Manjači i pređe u užu odbranu Banje Luke. Neprijatelj je svoje jedinice postepeno povlačio na liniju Han Kola, Kolonjska planina, Krnjin i druge položaje.

Tako je 18. i 19. septembra, poslije 26 dana danonoćnih borbi, područje Manjače bilo oslobođeno.

Iako je raspolagao nadmoćnim snagama u čijem su sastavu bile njemačke borbene grupe, obučena brigada za brdsko ratovanje i druge domobranske jedinice, četnike i svu potrebnu tehniku, neprijatelj je doživio teške poraze i morao je priznati našu pobjedu na Manjači. To je bio i politički poraz neprijatelja, jer je na Manjači uza se irnau zavedeno civilno stanovništvo.

Dok je neprijatelj kopao rovove, pravio utvrđenja i organizovao odbranu Banje Luke, proleterske i krajiške brigade bile su na maršu prema Jajcu.

Burko Arsenić

PRVI KOMANDANT BRIGADE

Ivica Marušić Ratko rođen je 6. marta 1912. godine u selu Grabu kod Sinja. Njegov otac službovao je u raznim mjestima Jugoslavije, pa je i Ivica djetinstvo provodio i školovao se u različitim sredinama i pod teškim uslovima.

Kao dječak bio je okretan, živahan, nemiran, a kasnije, kao đak, postao je buntovan, zbog čega je isključivan iz škole, i jedva je uspio da završi šest razreda gimnazije.

Njegova revolucionarna aktivnost zapažena je početkom tridesetih godina u Omišu kod Splita. Član KPJ postao je 1932. godine.

Kad su mu roditelji premješteni u Bijeljino, Ivica je i tamo nastavio ilegalni rad i stupio u vezu sa naprednim ljudima, ali policija ga je brzo otkrila i uhapsila 1933. godine, pod optužbom da je širio komunističku propagandu. Izveden je pred sud u Tuzli i osuđen na dvije godine robije. Kaznu je izdržao u Sremskoj Mitrovici.

Po sjećanju doktora Monija Levija, s kojim je zajedno robijao, Ivica je, boreći najviše u »Omladinskoj zgradi« Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici, stalno imao knjigu u rukama. Uporno je učio, pravio bilješke, tražio odgovore na nejasna pitanja od marksistički obrazovanih drugova i rado diskutovao o raznim temama, najviše o Marksu, Engelsu i Lenjinu. Bio je jedan od najaktivnijih mladih ljudi među robijašima.

Po izdržanoj kazni otišao je u Zagreb. Odmah je uspostavio vezu sa komunistima i nastavio da djeluje ilegalno. I tu ga je policija ubrzo otkrila i on je po-

novo, 1936. godine, izveden pred sud. Međutim, zbog nedostatka dokaza, nije osuđen već kažnjen protjerivanjem u Busovaču kod Travnika. Tu je ostao kratko vrijeme i vratio se u Zagreb.

Zbog ilegalnog djelovanja u Zagrebu Državno tužilaštvo je, 1939. godine, ponovo pokrenulo krivični postupak protiv njega pod optužbom da je organizovao štampanje i rasturanje 5.000 brošura komunističke sadržine. Ivica je tada stvarno radio u ilegalnoj štampariji i u jednoj knjižari, a u isto vrijeme, zajedno sa doktorom Pavlom Gregorićem, pored ostalog učestvovao u organizovanju i otpremanju dobrovoljaca u Spaniju, ali ipak ni ovog puta nije osuđen, zbog nedostatka dokaza.

I za vrijeme odsluženja vojnog roka u Sarajevu Marušić je radio na širenju komunističkih ideja i politike.

Okupaciju zemlje dočekao je u Zagrebu i ubrzo se aktivno uključio u pripreme otpora i oružane borbe protiv okupatora i ustaša. Ali, nemirnu i nepokorenuru prirodu tridesetogodišnjeg Dalmatinca teško je bilo obuzdati kada nešto »zapne«. Ilegalni život pod njemačkom okupacijom i ustaškom vlašću za njega je bio nesnošljiv, a zagrebačke ulice pretijesne i opasne. Zato je lako ubijedio drugove, s kojima je radio, i koji su dobro poznavali njegovu eksplozivnu narav, da treba da ode iz Zagreba negdje gdje će imati širi prostor i povoljnije uslove za rad. To je bilo opravdano i stoga što je ustaška policija preuzela podatke o njegovoj komunističkoj aktivnosti iz predratne zagrebačke policijske arhive i dobro ga je poznavala.

Za odlazak iz Zagreba Ivica se obratio i Radi Končaru, sekretaru CK KP Hrvatske, čovjeku stalozenom i razboritom, uvjeravajući ga da on, takav kakav je, i u novim uslovima, nije više pogodan ni neophodan u ilegalnim gradskim punktovima, da tu ne može biti od koristi Partiji i da mora napustiti Zagreb. Končar je odobrio njegov odlazak u Bosansku krajinu, u rudnik željezne rude Ljubiju kod Prijedora, gdje je radio Ivičin brat kao inženjer.

U dogovoru sa Mjesnim komitetom KPJ za Prijedor, koji je obezbjedio njihov prihvata i smještaj, stigli su krajem juna 1941. godine Ivica Marušić i Vladimir Nemet Braco. Nemet će, u jesen iste godine, postati sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru.

Bili su to dani ubrzanih priprema ustanka na Kozari i u cijeloj Bosanskoj krajinu. Održavani su mnogi sastanci, prikupljano oružje i pripremano stvaranje prvih oružanih grupa za gerilske akcije. U takvim prilikama, pogotovo zbog njegovih prvih ideja o diverzijama u rudniku Ljubiji, Ivica je rado dočekan.

Već na savjetovanju u Orlovcima, kojim je rukovodio Duro Pucar Stari, Ivica je, dobivši tada nadimak Ratko, primio zadatak da priprema diverzantske akcije, prije svega one koje bi onemogućile odvlačenje željezne rude iz Ljubije za Njemačku.

Međutim, događaji su preduhitрили početne planove postepenog razvoja i prerastanja gerilskih i diverzantskih akcija u opštenarodni ustanak. Već 30. i 31. jula buknuo je opšti masovni ustanak naroda u svim dijelovima Kozare, i sada je preostalo da se komunisti i ostali ljudi predviđeni za diverzantske, gerilske i druge zadatke, uključe, zajedno sa narodom, u borbu protiv okupatorskih i ustaških snaga i njihove vlasti, da onemogućie stihijske ispade i politička zastranjanja, odnosno da obzbiiede pravilan tok ustanka, prije svega na liniji bratstva ijedinstva naroda i narodnosti, koji žive na ovome prostoru. Ratko je učestvovao u prvim borbama ustanka u Palančištu, Orlovcima i drugim okolnim selima. Ostao je izvjesno vrijeme na tome dijelu fronta i ubrzo stupio u vezu sa ustanicima koje je predvodio Žarko Zgonjanin na Vraniću.

Poslije partijskog savjetovanja u Knežici, 15. avgusta 1941. godine, na kome je odlučeno da se napusti frontalna borba sa nadmoćnim neprijateljem i da se počne stvaranje pokretnih borbenih jedinica u okviru Kozarskog odreda, pod

komandom doktora Mladena Stojanovića, Ralko je postaj) prvo politički komesar, pa ubrzo komandir jedne takve grupe - jedinice.

Sreli smo se prvi put na Karanu kada su se on i Žarko Zgonjanin sa grupom od oko dvadeset naoružanih boraca ovamo prebacili iz Paiančišta. U toj grupi su bili i: Sava i Petar Kesar, Mikan i Joco Marjanović, Rajko Radetić. Moris Levi. Petar i Pavle Marin i drugi.

Na Karanu se već nalazila grupa od 13 naoružanih boraca u kojoj su bili: Lazo Lazić, Dragan, Mlado, Cvijo i Mirko Marin, Simo Zgonjanin, Stevan Janje-tović, Ostoja Bosančić, Dragan Kačavenda. Stojan Gnjatović, Pero Stojnić i još dvojica drugova čijih se imena više ne sjećam.

Spajanjem ovih dviju grupa u jednu, čiji je komandir postao Raiko, a poli-tički komesar Žarko, stvoreno je dosta snažno jezgro za izrastanje jedne od najjačih partizanskih jedinica na Kozari. Prije spajanja ovih grupa bili smo na do-govoru sa Ratkom i Žarkom Dragan Marin. Lazo Lazić i ja. Prilikom toga prvog susreta Ratko mi je ličio na nježnog i pomalo nespretnog intelektualca i teško bi tada iko mogao pretpostaviti da je to stari komunist, robijaš, i da će biti veoma hrabar borac i odlučan komandant.

Bio je vitak, mršav, povisok i malo pogrbljen. Zbog kratkov idosti nosio je naočale sa debelim staklima. Imao je više plavu nego smeđu kosu, pomalo raz-barušenu, i bljedunjavo lice.

Pažljivo je slušao naša mišljenja i predloge, a sam je malo govorio. Prepuštao je Žarku, kao domaćem čovjeku, koji je tamošnje prilike i ljude dobro poznavao (radili smo zajedno na pripremi ustanka) da vodi glavnu riječ.

Poslije spajanja, naša grupa je ubrzano brojno jačala, da bi već u septembru prerasla u jednu od prve tri čete na Kozari, dobivši naziv Lješljansko-novska, za-tim Karanska, pa Treća Četa Kozarskog NO partizanskog odreda. Njezin prvi ko-mandir bio je Ivica Marušić Ratko, a politički komesar Žarko Zgonjanin.

Redale su se akcije jedna za drugom: napad na Svodnu i zaplijena prvog teš-kog mitraljeza na Kozari, napad na volinjski most i školu na Umetaljkji kou Do-brljina, upad u oklopni voz, rušenje vijadukta na željezničkoj pruzi između Kos-tajnice i Dobrljina (zajedno sa banijskim partizanima), napad na Mrakovicu i Podgorice (zajedno sa ostalim snagama odreda) itd. Te akcije organizovao je i njima rukovodio (a često i sa borcima išao na juriš) Ivica Marušić. Herojski pod-vig koji je grupa boraca, presvučenih u domobranske uniforme, sa Ratkom na čelu (bio je u uniformi domobranskog oficira) napravila upadom u oklopni voz na željezničkoj pruzi Donja Dragotinja - Prijedor, noću šestog januara 1942. go-dine. proćuo se širom zemlje. Ratko je lom i drugim akcijama, u kojima se isticao i ličnom i komandantskom hrabrošću, stekao veliku popularnost i povjerenje naroda Karanskog područja Kozare, pa i šire.

Zahvaljujući velikoj borbenoj aktivnosti Karanske čete, već do kraja 1941. godine formirane su Druga baljska i Treća kuljanska četa, i Prvi bataljon (ka-ranski) Drugog krajiškog NO partizanskog odreda. Njegov prvi komandant bio je Ivica Marušić Ralko. Već početkom 1942. godine u sastav ovog bataljona ušle su i novoformirane čete: Četvrta žuljevačka, Peta radomirovačka i Jutrogoška četa.

Ratko nije ništa prepuštao slučaju i improvizaciji. On je sa velikim organi-/atorskim sposobnostima vrlo aktivno i uspješno radio na formiranju vojnih je-dinica, organizovanju logorskog života i obuke, jačanju reda i discipline, snab-dijevanju hranom i drugim potrebama, planski, organizovao i sa uspjehom izvo-dio borbene akcije. Njegov Karanski bataljon nije znao za predah i stalno je bio u ofanzivi.

Bataljon je tada bio snažna, dobro organizovana i sredena borbena jedinica, do zuba naoružana i sa brojnim stanjem preko 800 boraca. Pored borbenih ak-cija, iz štaba ovog bataljona i komandi njegovih četa poticale su inicijative i ak-

tivnost za politički rad u selima, stvaranje NOO odbora, partijskih i skojevskih organizacija i pozadinskih četa, za osnivanje omladinskih kurseva itd, u čemu Ratkova uloga nije bila mala. Kada je u Operativni štab za Bosansku krajinu stigla depeša druga Tita. u kojoj se kaže da bi Krajišnici »najviše koristi izvukli osvajanjem Prijedora, čime bi povezali teren I i II odreda«. Ratkov bataljon je, dobivši naređenje za napad na Prijedor, u potpunosti izvršio svoj dio zadatka.

Poslije oslobođenja Prijedora (najveće pobjede u Bosanskoj krajinu do tada) u selu Lamovita, ispod Kozare. 21. maja 1942, formirana je Prva krajiška NOU brigada, sastavljena od odabranih boraca iz čitave Bosanske krajine. Prvi komandant ove naše brigade, prve u Bosni i Hercegovini i treće u Jugoslaviji, bio je Ivica Marušić Ratko. Njegove zasluge i doprinos razvoju oružane borbe i jedinica na Kozari nagrađeni su ukazivanjem i ovako visokog povjerenja, odnosno djelom jedne od najviših funkcija u našoj NOVJ u to vrijeme.

Njegov saborac Josip Mažar Soša, jedan od proslavljenih heroja Kozare, predajući mu ratnu zastavu kao komandantu brigade, rekao je: »Brigadu koja ima takve borce kao što je njen komandant sigurno očekuju veliki podvizi u blokovima zgrada i ulicama među bunkerima, bilo gdje da se nađe i zatekne.«

Već u prvim borbama: na Brankovcu i Pervanu kod Banje Luke, pa zatim širom Bosanske krajine i cijele naše zemlje, brigada je pod Ratkovom komandom, a kasnije i pod komandom ostalih njenih komandanata - Kušića, Todorovića, Rauša. Mazalice, Kesića, na djelu potvrdila Sošino predviđanje.

Teška situacija u kojoj se našao Drugi krajiški NO partizanski odred i strahovito stradanje naroda Kozare u poznatoj junskoj ofan/.ivi neprijatelja 1942. godine, Ratka su duboko potresali, kao da se radilo o njegovom rodnom kraju i sudbini najbližih srodnika. Želio je i učinio sve što je bilo moguće da brigada pomogne našem opkoljenom odredu i narodu. To se najviše ispoljilo u pokušaju da se brigada probije u Kozaru i u poznatoj teškoj bici kod sela Piskavice sa jakim neprijateljskim snagama koje su prodirale od Banje Luke ka Prijedoru. U toj bici brigada je imala velike gubitke, ali je razbila i do nogu potukla oko dvije elitne neprijateljske bojne, koje više nisu bile upotrebljive za borbu protiv naših snaga na Kozari. Zatim borbe brigade na Petkovcu, Asinoj straži. Ravnom gaju, na prostoru između Bosanske Dubice i Knežice, na Dobrljinu i Bosanskom Novom, imale su jedini cilj: što je moguće više pomoći opkoljenom odredu i narodu u Kozari.

Za Ratkovo ime vezane su značajne pobjede naše brigade na Ključu, Sanici i Mrkonjić-Gradu, zatim žestoke borbe i veliko junaštvo koje su naši borci ispoljili u borbi protiv okorjelih ustaša na Kupresu kao i protiv zagriženih četnika na Manjači.

Komandant Ratko nije imao sreću da na borbenom putu svoje brigade dugo istraje. Bio je smrtno ranjen 2. septembra 1942. godine u selu Dujakovicima na Manjači od bombi iz neprijateljskog aviona koji je precizno bonibardovao kuću u kojoj se nalazio njegov štab. upravo na osnovu obavještenja koja su ustašama i Nijemcima dostavili četnici.

Tako se završio kratak, ali veoma bogat život našeg prvog komandanta, narodnog heroja Ivice Marušića Ratka.

U cjelosti, to je bila snažna ličnost iz plejade naših starih i zaslužnih revolucionara, koja je sav svoj život posvetila borbi za bolji život radničke klase i naroda, borbi za oslobođenje zemlje od okupatora. Ralko se posebno istakao svojim doprinosom razvoju NOB-e na Kozari koju je neizmjerljivo volio.

Bio je dobar organizator u svakom poslu, posebno u stvaranju jedinica i njihovoj borbenoj izgradnji.

U rukovođenju i komandovanju bio je energičan i uporan, munjevito je shvatao situacije i na njih brzo reagovao. Kad bi nešto odlučio, nije želio da se

o njegovoj odluci raspravlja, već da se u potpunosti sprovede u život. U tome nije uvijek ispoljavao potrebnu trpeljivost.

Mada su Ratkove slabosti bile uočljive, one su ipak beznačajne u odnosu na njegove pozitivne osobine, svijetlu revolucionarnu prošlost, zasluge i veliku hrabrost. Nije slučajno što među starješinama i borcima koji su ga dobro poznavali još od prvih ustaničkih dana gotovo nije bilo onih koji s njim, kao dobrovoljci, ne bi pošli i na najopasnije zadatke.

Mlado Marin

IZ POVLAČENJA · U NAPAD

Poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada, krajem avgusta 1942. godine, gdje je Treći bataljon odigrao značajnu ulogu, Prva krajiška i Druga proleterska brigada zaposjele su položaje na sjeverozapadnim padinama Manjače, na liniji Krupa na Vrbasu - Dobrnja - Vilusi, sa zadatkom da onemoguće eventualni prodor neprijateljskih snaga iz Banje Luke. Stvarali smo uslove za organizaciju napada na neprijateljski garnizon u Jajcu.

O toku prvih dana septembra neprijateljske snage, u čijem sastavu se nalazio jedan njemački pješadijski puk i jedna domobranska regrutna bojna, sa vodom haubica i osam tenkova, više puta su bezuspješno pokušavale da odbace Prvu krajišku i Drugu proletersku brigadu i prodru preko Manjače u pravcu Mrkonjić-Grada.

Zbog tih neuspjelih pokušaja neprijatelj je ojačao svoje snage jednom ustaško-domobranskom brigadom zvanom »Mrakov gorski zdruk« i ponovo preduzeo napad sa istim ciljem. Da bi izbjegao moguća iznenađenja neprijatelj je još od Banje Luke nastupao neprekidno razvijenim borbenim poretkom i veoma operetno. tako da je pred mrak. 10. septembra, izbio pred položaje naših jedinica i počeo da se ukopava. Ispred Trećeg bataljona ukazala se crna linija izrovane zemlje, duga oko deset kilometara. Vidjeli su se i zakloni njihovih pozadinskih jedinica iza ove crne linije.

Pošto nas neprijatelj još nije bio otkrio. Treći bataljon, bez jedne čete, dobio je zadatak da iste noci, prije nego što neprijatelj ponovo pređe u nastupanje, izvrši napad na frontu širokom oko deset kilometara. Ocjenjujući realno odnos naših i neprijateljskih snaga, zapravo da je neprijatelj i brojno i tehnički na ovom sektoru mnogo jači, komandir Prve čete Bogdan Vukša tražio je od svojih vojnika smjelu. brzu i iznenađnu akciju, onako kako je on to uvijek činio. Vukša se ovako obratio borcima: »Sinovci, izuti se, nećujno se privući u streljačkom stroju neprijateljskim rovovima, poskakati u njih i podaviti sve što se tamo nade. a zatim se okrenuti polulijevo i, nadirući bočno, očistiti rovove do ceste «

Borci su se izuli i neopaženo uskočili u neprijateljske rovove, a zatim produžili bočno čišćenje i izbili u blizinu ceste, tako je četa izvršila proboj neprijateljske odbrane na širini od četiri kilometara. Na tom prostoru četa je razbila kompletnu bojnu (bataljon) »Mrakovog gorskog zdruka« i izbacila iz stroja više neprijateljskih vojnika. Među zaplijenjenim oružjem i drugim materijalom naša je i jedna topografska karta na kojoj su bili označeni pravci daljeg nastupanja neprijateljskih jedinica.

Prva četa je imala jednog poginulog i trojicu ranjenih vojnika. Druga četa, koja je zakasnila u izvođenju napada, naišla je na organizovan i jak otpor

neprijatelja i nije mogla da izvrši postavljeni zadatak, a imala je trojicu poginulih i petoricu ranjenih boraca.

Ocjenujući rezultate ove noćne akcije u kojoj su zahvaljujući izvanrednu brzo i smjelom dejstvu Prve čete, neprijatelju naneseni osjetni gubici, u slabu bataljona su odlučili da se povučemo na slijedeću liniju na padinama Manjače, da se na njoj odmorimo i organizovano dočekamo novi napad neprijateljskih jedinica. Bili smo ubijedeni da neprijatelj, zbog pretrpljenih gubitaka, neće od mali izjutra poći u napad, pa za vrijeme odmora nismo preduzeli osobite mjere obezbjeđenja. Međutim, dogodilo se baš ono što nismo očekivali: neprijatelj je odmah izjutra ubacio u borbujednu bojnu iz rezerve i počeo dalje nastupanje, tako da nas je oko deset časova istog dana iznenada napao dok smo bili na odmoru. Brzo smo mu pružili organi/ovan otpor i povukli se, bez ijednog poginulog i ranjenog borca. Neprijatelj je tom prilikom uspio da zarobi našu bolničarku Danicu Sevo i brigadnog kurira Radu Mrđu, jer su njih dvoje bili malo izdvojeni od ostalih boraca.

Poslije ovog sukoba našli smo se na samom vrhu Manjače, a Druga četa zaposjedla je položaj desno od nas, dužjedne kose. Zaposjednuti prostor bio je širok oko tri kilometra. Borci su napravili zaklone od kamenja. Ispred nas, u pravcu neprijatelja, zemljište je bilo obraslo visokom i gustom šumom, a iza nas, kuda bismo se, u slučaju potrebe, morali povlačiti, bila je duboka i gola uvala sa planinskim pašnjacima. Zbog toga terena nepogodnog za povlačenje pod borbom donesena je odluka da na ovim položajima po svaku cijenu razbijemo neprijateljske snage. Ako bi neprijatelj krenuo u ponovni napad sa mnogo jačim snagama, mi bismo se povukli na sljedeće položaje bez prihvatanja bliske borbe.

Da nas neprijatelj ne bi iznenadio koristeći šumu kao prirodan zaklon, postavili smo patrole na sve strane. Pa ipak, neprijatelj je uspio da nas iznenadi i 14. septembra, oko deset časova, »Mrakov gorski zdruk« ovladao je najdominantnijim grebenom Manjače i odmah produžio energičan napad u pravcu Kozijerca.

Naši borci, iznenađeni i energičnim napadom neprijatelja i gubitkom dominantnih položaja, povlačili su se gotovo bez otpora. Na položaju je ostala samo Druga četa, ali pod pritiskom neprijatelja ubrzo je počelo da se osipa i njeno lijevo Krilo. Izgledalo je da je bitka za greben Manjače izgubljena. Prijetila je opasnost da neprijatelj, preko položaja Trećeg bataljona, dobije otvoren put za Mrkonjić-Grad i na laj način poremeti nas plan za oslobođenje Jajca.

U tom najkritičnijem momentu, kada je izgledalo da je sve izgubljeno, došlo je do iznenadnog preokreta. Štab Trećeg bataljona sa komandantom Borkom Arsenicom na čelu, njegovim zamjenikom Mirkom Zecom, političkim komesarom Jusufom Imamovićem i njegovim zamjenikom Dragom Đukićem izišao je iznenada pred borce Prve čete, koji su odstupali preti neprijateljem noseći ga prosto na svojim leđima i pala je komanda: »Nazad i juriš!«

Zahvaljujući svojoj hrabrosti, disciplini i visokoj moralno-političkoj svijesti, borci su iz povlačenja, gotovo iz bjekstva, prešli u juriš. Neprijatelj, iznenađen obrtom događaja, možda i ne shvatajući šta se dešava, jer je bio siguran u svoju pobjedu, dao se u bezglavo bjekstvo.

Na samom vrhu Manjače neprijatelj je ubacio u borbu rezervu svojih snaga i uspio je da se donekle sredi i pruži otpor. Tada je nastala paklena borba prsa u prsa i dvoboj ručnim bombama. Neprijateljska artiljerija, nemajući tačan pregled terena i borbe, tukla je i po našim i svojim jedinicama. U odsudnim trenucima desno krilo Druge čete, koje je bilo ostalo na svojim položajima, samoinicijativno je krenulo naprijed, zašlo neprijatelju za leđa i svojim dejstvom bitno doprinijelo njegovom porazu.

Poslije tri uzastopna juriša naših boraca neprijateljski otpor konačno je slomljen. Ostaci »Mrakovog goiskog zdruka« spasili su se bjekstvom u pravcu

njemačkih tenkova koji su se nala/ili u selu Sinčićima. U gonjenju neprijatelja uzeo je učešća i naš Drugi bataljon.

Ishod ove kratke, ali dramatične borbe, u kojoj je ratna sreća prelazila čas na jednu, čas na drugu stranu, bio je: 127 ubijenih i 109 zarobljenih neprijateljskih vojnika i starješina. O ranjenim neprijateljskim vojnicima nismo imali podataka. Zaplijenili smo dosta oružja, municije i ratne opreme. Oslobodili smo zarobljenog kurira Radu Mrđu i bolničarku Danicu Sevo.

U ovoj borbi, u jurišima na vrh Manjače, učestvovalo je samo 90 boraca i starješina Trećeg bataljona, i to bez. Treće čete, a jedan vod Prve čete jos se nalazio u Ključu, gdje je bio odnio ranjenike iz prethodnih borbi.

Poslije ovog poraza neprijatelj je odustao od ofanzive u pravcu Mrkonjić-Grada. a naše jedinice su počele da pripremaju napad na Jajce.

Drago Đukić

U S T A Š K E G R A N A T E I Z H A N - K O L A

U septembru 1942. godine bili smo na Manjači. Narod ovog kraja bio je zaveden propagandom četničkog ološa, pa smo vodili računa o svakom svom postupku. Htjeli smo da pokažemo da smo odista prava narodna vojska.

Dok se danju dio naših jedinica odmarao, drugi su bili na položajima. Noću smo, pak, svi bili u akcijama. To je tako trajalo danima.

Devetnaestog septembra nalazili smo se u širem rejonu sela Šljivna. Naša Druga četa Trećeg bataljona, raspoređena po vodovima, odmarala se na jednoj pošumljenoj pećini. Bili smo premoreni, ali rijetko je ko tvrdo spavao. Neki su odlazili do obližnje lokve da se rashlade. Ali. prljavu vodu su morali prethodno da cijede kroz. maramice.

Odjednom, moglo je biti oko 16 časova, zasuše nas topovske granate. Tačnije, zasulc su Prvi vod, koji se nalazio nešto iznad našeg, Drugog voda. Još bu-novan, komandir našeg voda, Đuro Marić, zgrabi puškomitraljez i potrča ka Prvom vodu. Mislio je da su ga četnici napali bombama. Ali, komandir naše čete Đuro Trikić, koji je inače služio u artiljeriji stare jugoslovenske vojske, odmah je shvatio šta se događa. Na njegovu komandu spustismo se niz padinu, u mrtvi ugao.

Za samo nekoliko minuta četa je pretrpjela teške gubitke. Imali smo šestoricu mrtvih i jednog ranjenog. Neko od četničkih izroda je, svi su izgledi, otišao u Han-Kola i ustaškim artiljercima dao tačne položaje naše čete. Ne sjećam se imena ostalih poginulih, jer su bili iz drugih vodova, a Đuro Marić, teško ranjen, ubrzo je izdahnuo na rukama svog prvog komšije Sime Trikića. Svu šestoricu sahranili smo u jednu grobnicu, koju iskopasmo na mjestu njihove pogibije.

Ovaj događaj nas je duboko potresao. Zaklesmo se nad grobnicom naših drugova da ćemo nastaviti njihovo djelo i osvetiti se zlikovcima. Osobito smo bili pogođeni mi, iz Drugog voda, jer smo se rastali od našeg hrabrog komandira Dure Marića. Taj rudarski radnik, rođen 1918. godine u Drvar-Selu, od prvog dana ustanka nije se odvajao od svog puškomitraljeza.

Milan Sobić

Poslije reorganizacije Prve krajiške brigade, izvršene u julu 1942. godine, naša ranija Treća četa Četvrtog bataljona ušla je u sastav novoformiranog Drugog bataljona kao njegova Druga četa. Komandir je bio Boško Pašagić, a politički komesar Gojko Kusonjić.

Bio sam puškomitraljezac u četi sa pomoćnikom Jeftom Dojčinovićem. Poslije oslobođenja Ključa i čišćenja Saničke doline od neprijatelja, slijedio je napad na Kupres, a zatim povratak prema Manjači. U toku ovoga pokreta oslobođen je i Mrkonjić-Grad.

Na Manjači su vođene borbe ne samo sa četnicima, već i sa njemačkim i ustaško-domobranskim snagama koje su, udružene, vodile borbu protiv partizanskih jedinica.

Poprište borbi prostiralo se od Sitnice do Strićića, Klisine, Lunjevca i Han-Kola. Dešavalo se da jedne noći idemo prema Han-Kolima, a druge prema Sitnici. Kretali smo se obično u streljačkom stroju.

Bili smo veoma iscrpljeni, Hrana je bila slaba i neredovna. Dobijali smo je iz Ključa, ali zbog stalnih pokreta i borbi dopremanje hrane bilo je veoma teško. Bilo je dana kada ništa nismo imali da bismo utolili glad.

Manjača je bezvodna. Ponegdje smo nailazili na lokve na kojima smo gasili žeđ prljavom vodom koju smo cijedili kroz svoje košulje.

Na vrljetnom i teško prohodnom terenu, na kome smo vodili borbe, obuća i odjeća brzo su nam dotrajavale, a od četnika nismo imali šta zaplijeniti.

Jednog jutra, krećući se preko rosom nakvašene livade, s opancima na nogama, okliznuo sam se i tako pao da me je puškomitraljez snažno udario po vratu. Nekoliko trenutaka bio sam onesviješten, pa sam naglo ustao i produžio pokret. Bilo je i drugih nevolja sa ovim puškomitraljezom. Iako sam bio mladić od dvadeset i dvije godine, puškomitraljez mi je bio težak i stalno je otvarao rane na mojim ramenima. Bile su to kraste koje pod teretom puškomitraljeza nisu mogle da zaraslu.

Ponekad sam morao da zastanem i tražim da me neko od boraca zamijeni. To je najčešće bio Teodor Stojnić. Po snazi i izdržljivosti on je jedini u četi mogao da mi pomogne.

Moj pomoćnik Jefto Dojčinović bio je hrabar i odvažan borac, ali teško je, kao i mnogi drugi, podnosio nespavanje. Čim bismo malo zastali, on bi legao i zaspao i ja sam poslije morao da ga budim, da ne bi iza nas ostao.

Čim bismo se prebacili sa jednog mjesta na drugo, Dojčinović bi opet zaspao. Bilo niuje dovoljno da samo zažmuri i san ga je obuzimao. Poslije nekoliko trenutaka osjećao se kao da je satima spavao.

Nesanica nas je sve iscrpljivala. Ponekad smo spavali u pokretu, u koloni. Ni na hranu nismo toliko mislili koliko na spavanje. Umor i nespavanje bili su naši stalni pratioci.

NEPRIJATELJ POD DEJSTVOM SOPSTVENE ARTILJERIJE

Krajem avgusta 1942. godine stigli snio na Manjaču. Naš pokret prema planini na kojoj su vladali četnici Uroša Drenovića izvršenje poslije niza pobjeda i velikih uspjeha krajiških i proleterskih jedinica. Iza nas je ostala velika slobodna teritorija sa oslobođenim gradovima Drvarom, Bos. Petrovcem, Glamočom, Livnom, Ključem i Mrkonjić-Gradom. Na ovoj slobodnoj teritoriji nalazio se i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Još prije zauzimanja Mrkonjić-Grada pripremili smo se za politički rad sa narodom na ovoj četničkoj teritoriji. Predočeno nam je da su tuda prošle neke naše jedinice, kao Udarni bataljon Bosanske krajine, ali da nije bilo dovoljno uspjeha u raskrinkavanju četničkog pokreta. Na sastancima SKOJ-a i na četnim konferencijama detaljno je objašnjeno kako treba raditi s narodom toga kraja i objašnjavati ciljeve NOP-a. Proleterske jedinice posebno su nas upoznale sa zločinima četnika u Srbiji i Crnoj Gori, o čemu je trebalo da govorimo ovom narodu. Bili smo vojnički vrlo jaki i potpuno nadmoćni. Sve smo neprijateljske snage pred sobom razbili. Tako smo na Manjaču stigli dobro politički pripremljeni i vojnički vrlo jaki.

Od Mrkonjić-Grada do sela Čadavice Druga četa Trećeg bataljona rnaršovalaje cestom, samo smo se sklanjali kad su nadlijetali neprijateljski avioni koji su bombardovali našu slobodnu teritoriju. Ispred Čadavice, pored puta koji vodi u Mrkonjić-Grad, razvili smo se za borbu i krenuli prema grebenu Manjače. Kad smo stigli na liniju sela Lokvara, bilo je sunce pred počinak. Četa je nastupala u vodnim kolonama, a četnici su pripucavali sa okolnih brda i bježali. Mi smo nastupali bez otvaranja vatre, jer ih nismo mogli dobro ni vidjeti, a kamoli dati. Desno od nas, niz rijeku Vrbas, nastupala je Druga proleterska brigada, dok su jedinice koje su napredovale pravcem Čadavica-Sitnica-Kadina voda - Banja Luka vodile žestoke borbe. (Culi su se tenkovi i artiljerija). Koliko se sjećam, tamo su bili Prvi i Drugi bataljon naše brigade i Druga krajiška brigada.

Narod u selima kroz koja smo loga dana prošli nije sa nama stupao u kontakt. Ljudi nije bilo, a žene su se krile. Djeca su, preplašena, čuvala stada. Na naša pitanja niko ništa nije odgovarao.

Istog dana kada smo stigli pod Manjaču naš Drugi vod bio je za vrijeme večere na položaju. Pošto je podijeljena večera Prvom i Trećem vodu, kuvari su odnijeli na položaj večeru i za Drugi vod. Kad se prikupila grupa boraca, zasula ih je granatama neprijateljska artiljerija i na mjestu su poginuli vodnik voda Đuro Marić, rodom od Drvara, i pet drugova, a nekoliko ih je ranjeno. I sljedećih dana tukli su nas neprijateljski topovi gdje god bismo posjeli položaj, kao da nas je sam neprijatelj, po svojoj volji, razmještao.

Tih dana tukla nas je i neprijateljska avijacija. U selu Dujakovcirna bombardovan je i štab brigade. Poginuo je komandant brigade Ivica Marušić Ratko, a veći broj drugova i drugarica je ranjen.

Poslije 2-3 dana sa ove linije krenuli smo u napad na četnike na samom grebenu Manjače. Očekivali smo veliki otpor, jer su ustaše i Nijemci na pravcu Sitnica-Kadina voda bili zaustavili napredovanje naših jedinica na liniji Pavića polje - Stričića polje. Brzo smo zauzeli greben Manjače nailazeći samo na brlogc gdje su četnici ležali i prazne čaure. U jednom naletu iznenadili smo grupu četnika i četvoricu zarobili. Bila je to jadna vojska, pocijepana, prljava, neošišana. Po zauzimanju grebena Manjače izbili smo na liniju Krupa na Vrbasu - Dobrnja. Neprijatelj je sa puta Sitnica-Kadina voda - Banja Luka odvojio dio snaga i, uz podršku tenkova i avijacije, uspio da nas odbaci sa puta Dobrnja - Krupa na Vrbasu na sjeverne padine Manjače (Sućurska glava). Na ovom položaju ostali smo nekoliko dana, a svake noći išli smo u napad na određene objekte.

Tako smo jedne noći išli u napad na Vodički vrh koji je neprijatelj držao. Cijele noći smo uzimali pravac za Vodički vrh, ali ni na jednom brdu na koje smo se popeli neprijatelja nismo našli. Kad smo se vraćali preko sela Dobrnje, koje je napadala naša Prva četa, sustigao nas je zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović i ukorio nas što za cijelu noć nismo mogli naći Vodički vrh, kao da nam to nije ni bila namjera. Međutim, kasnije smo ustanovili da smo bili na Vodičkom vrhu, ali gaje neprijatelj držao samo danju, a noću se povlačio u garnizon.

Cim smo zaposjeli položaje koje smo držali prethodnog dana, neprijatelj je počeo da nas napada. Najprije su nas tukle artiljerija i avijacija, a zatim je u napad krenula pješadija sa tenkovima. Mi smo ih zaustavili i vratili na polazne položaje. Noću smo krenuli u protivnapad, ali nismo ništa postigli. Ranjeno nam je nekoliko drugova među kojima i zamjenik komandira čete Uroš Malbašić, koji je kasnije od tih rana i umro. Bio je to žestok okršaj bombama i pješadijskim oružjem, a nešto kasnije izloženi smo vatri neprijateljske artiljerije i minobacača. Morali smo da se povučemo na naše položaje.

Dok se četa odmarala u jednoj uvali, na položaju su bila samo dežurna oružja i ispred njih borbeno osiguranje. U neko doba noći dežurni me je probudio i uputio na položaj da smijenim Nikolu Milinkovića. (Nikola se nama predao prvog ustaničkog dana, u napadu na Drvar, i kao dotadašnji domobran dobrovoljno ostao u partizanima - jedini od 300 zarobljenih domobrana. Bio je rodom od Donjeg Miholjca, mljenik drvarske omladine. Poginuo je na sremskom frontu 1944. godine). Kad sam primio dužnost, Nikola mi nije rekao da neko ima ispred nas. Predložio sam Lazi Karanoviću da on drijema, a ja ću osmatrati, ali i meni su oči počele da se klanjaju. Dok sam se borio da ne zaspim, neko je ispred mene slomio granu, ja sam odmah pritisnuo obarač i moj puškomitraljez izbacio je oko deset metaka. Naša patrola ispred mene se uplašila i doviknula mi da ne pucam, a i sva četa iz doline istrčala je na položaj. Komandir čete Duro Trikić išao je prvi i upitao me gdje je neprijatelj. Ja sam mu objasnio da sam zadrijemao i nenolice pritisnuo obarač na puškomitraljezu. On je vratio četvu na odmor, a meni saopštio da mi se to ubuduće ne smije dogoditi.

Prilikom jednog napada neprijatelj nas je tukao artiljerijom sa udaljenosti od 400-500 metara, bombardovao nas i mitraljirao iz aviona, ali mi nismo imali nikakvih gubitaka, niti smo odstupili sa svojih položaja. Međutim, kad je neprijateljska pješadija prešla u napad, mi smo po pucnjavi na našem lijevom krilu vidjeli da se naši položaji pomjeraju unazad. Tada je kod nas stigao zamjenik komandira Prve čete Mirko Krtinić i saopštio da je njihovu četvu neprijatelj zaobišao i da mi moramo da se povučemo. Kada smo, po naređenju komandira naše čete, počeli da se povlačimo, uočili smo da se neprijateljski vojnici pomiču uporedo sa nama.

Neprijatelj je bio probio naše lijevo krilo i zaplijenio nekoliko mitraljeza, a iz našeg bataljona zarobio referenta saniteta Danicu Sevo i kurira Radu Mrdu.

Do mraka smo se izvukli na greben Manjače i zaposjeli nove položaje na liniji Velika greda - Vrščić - Uzlomac. Lijevo od nas bila je naša Prva četa, a na desnoj strani nismo imali vezu sa našim snagama od prethodnog dana. Kritikovani smo što smo se povukli preko Manjače i lično nam je komandant Trećeg bataljona Borko Arsenic naredio da se više ne povlačimo, da napravimo zaklone i utvrdimo naš položaj. Ispred sebe smo isturili borbeno osiguranje u vidu patrola, da nas neprijatelj ne bi iznenadio.

Prenoćili smo na tim položajima i sutradan čuli kako nani se približava pucnjava iz pješadijskog oružja. Oko 15 časova došla je jedna patrola i obavijestila nas da neprijatelj nije daleko. Odmah je počelo užurbano pripremanje oružja i zauzimanje pogodnih položaja. Komandiri su obilazili borbe i davali im posljednja uputstva. Na lijevoj strani, na oko dva kilometra od nas, čula se žestoka bor-

ha, a zatim se ispred nas u šumi, na oko 500 metara udaljenosti, oglasio jedan puškomitraljez, pa su bačene rakete i mi smo tačno vidjeli dokle je neprijatelj stigao.

Neprijatelj se češće oglašavao puškomitraljezima, pa raketama, a zatim je artiljerijom tukao naše položaje. Kad je otvorio i pješadijsku vatru, mi smo odjednom počeli da se naglo povlačimo a neprijatelja nismo još dobro ni vidjeli.

Pošto smo se povukli stotinak metara, sreli su nas drugovi iz štaba našeg Trećeg bataljona, digli ruke uvis i povikali: »Nema povlačenja! Nazad na položaj! Naprijed, drugovi! Naprijed!« Mi smo prihvatili ovu komandu i krenuli prema neprijatelju. Niko nije posjeo položaj na kome je bio ranije već smo svi krenuli u napad, u juriš na neprijatelja. Brzo smo razbili lijevo krilo neprijateljskog streljačkog stroja i zašli za leđa onima koji su nastupali prema Velikoj gredi, najvišem vrhu Manjaće. Neprijatelj je dao signal svojoj artiljeriji da tuče Veliku gredu. Čim je to učinjeno, mi smo njih nabacili na tu kotu i sad su oni bili izloženi dejstvu svojih lopova. Razbili smo ih na Velikoj gredi i gonili prema Dobroj vodi, a tamo su ih sačekivali i tukli njihovi tenkovi. Neprijatelj je očekivao da ćemo mi tuda odstupiti i zašao nam je za leđa od Kadine vode, ne znajući da smo mi sa njihovim vojnicima zamijenili položaje.

U sumrak neprijatelj se povukao u svoje logore kod Kadine vode, a mi smo počeli da skupljamo plijen. Bilo je zarobljeno 126 neprijateljskih vojnika i zaplijenjena gomila pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza. Oslobodili smo našeg referenta saniteta i kurira koji su prvog dana bili zarobljeni. Sav plijen prikupili smo na jedno mjesto. U hrpi pušaka žutila se jedan lijepa puška nekug poginulog ili zarobljenog neprijateljskog vojnika. Borac naše čete Nikola Radčnović uzeo je tu pušku za cijev, da bi je izvukao iz gomile ostalog oružja, i metak koji se unutra zadržao pogodio ga je usred grudi. Nikolina pogibija pokvarila nam je pobjedničko raspoloženje.

Kad nanije čestitao na uspjehu, komandant brigade Milinko Kušić primijetio je naše neraspoloženje. Mi smo mu objasnili kako nam je bez borbe poginuo jedan drug.

Sa kuvarima koji su nam donijeli večeru stigla mi je u posjetu sestra Milka iz sela Očigrija na Uni kod Martin Broda, donijela mi čisto rublje, par čarapa, pitu gužvaru, jedan četvrtasti sir koji se pravi u tom kraju, a mom bratu od strica Janku Kneževiću poklon od omladinke Saje Drobac sa kojom se on bio vjerio. Ni Saja ni moja sestra nisu znale da je Janko poginuo. Sestra se sutradan vratila u Saničku dolinu na omladinsku radnu akciju na kojoj je bila sa omladinom iz okoline Martin Broda.

Oko ponoći probudili su nas pucnjevi u našoj blizini. Znali smo da su to četnici iz sela došli u pljačku na mjesto gdje se preko dana vodila borba, pa se nismo uzbunjivali. Oni su pripucali i pobjegli. Vješto se kriju po kućama svojih rodaka i kad mi krenemo za njima, niko nam neće da rekne ni da ih je vidio.

Poslije nekoliko dana uzastopnih borbi očekivali smo da ćemo moći da se dobro odmorimo, ali već sutradan, čim smo doručko\ali, komandant bataljona saopštio nam je novi zadatak: da susretnemo i razbijemo neprijateljsku jedinicu koja se uputila na Manjaču pravcem selo Dobrnja - Sucurska glava - kota 860

Vrščić. Krenuli smo oko devet sati. Prva četa bila je na čelu kolone, a s njom i štab bataljona. Neprijatelj se bio utvrdio i odmah u početku borbe poginulo je sedam naših boraca, među kojima i nama svima poznati vodnik voda iz Prve čete Stevo Popadic. a ranjeno je nekoliko drugova koji su pokušali da izvuku svoje mrtve drugove. Komandant bataljona nam je rekao: »Mi moramo osvetiti naše drugove i kazniti neprijatelja, a to će učiniti naša Druga četa.« Komandir čete je upozorio komandanta bataljona: »Kad ih nije likvidirala Prva četa, nećemo ni mi. Imaćemo žrtava kao i oni, a ništa nećemo postići.« Komandant bataljona je ponovio: »Ne mogu oni ostati nekažnjeni.«

Najzad smo, okuraženi riječima komandanta bataljona, krenuli u napad. Prošli smo kroz streljački stroj Prve čete i upali u paklenu vatru. Odmah nam je ranjen zamjenik komandira čete Milan Šobot, zatim Dorde Roković pa politički delegat Drugog voda Milan Vještica. Metak je pogodio Vješticu iznad očiju, on je tražio pomoć od nas, ali niko nije mogao da mu pride pošto ga je neprijatelj držao pod velikom vatrom. Mi smo ga po imenu zvali da se povuče do nas, a ustaše su to čule, pa su mu i oni dovikivali: Milane, dodi ovamo da te previjemo.« Pošto je, izgleda, bio izgubio mnogo krvi, nije mogao da se orijentiše i krenuo je prema ustašama, pravo u njihov rov.

Morali smo da se povučemo i obje čete otišle su prema vrhu Manjače noseći svoje mrtve i ranjene i tugujući za onima koje nismo mogli iznijeti. Sutradan smo se vratili na isto mjesto. Ustaše su se bile povukle, a četnici su u loku noći opljačkali naše mrtve drugove i ostavili ih gotovo nage. Mi smo ih sahranili.

Za skoro mjesec dana, koliko smo boravili na Manjači, odnosno na teritoriji uzahvatu puta Mi konjić Grad Banja Luka, nijednu noć nismo proveli pod krovom neke kuće ili štale već stalno na otvorenom prostoru. Sto smo bili dalje od naselja, bili smo mirniji i bezbjedniji. Politički rad sa narodom, rad koji je bio sastavni dio naše borbe, teško smo obavljali. Bilo je samo nekoliko porodica koje su nas prijateljski dočekivale. To su bili: Brankovići, Penici, Radevici, Blagojevići i Malcševići. Naša četa, kao i ostale jedinice, morala je stalno mijenjati položaje i čuvati zadatke u tajnosti. Dešavalo nam se da sjedimo i razgovaramo s mještanima kao sa prijateljima, a čim počne borba, oni odnekud dohvate oružje i pucaju na nas. U selu Dujakovcima nekoje pucao na naše borce dok su neprijateljski avioni bombardovali štab naše brigade. Kad smo uhvatili četvoricu seljaka i tražili od njih oružje, kleli su se u svojoj djecu da oružje nemaju. Međutim, kod jednog smo, pod kožunom, našli skraćeni karabin, neku vrstu pištolja koji se mogao nositi i u njedrima. Seljaci su bili u kuca iz kojih je pucano na naše borce. Predali smo ih štabu brigade.

Govorili smo seljacima o saradnji četnika sa okupatorom i ustašama, o našoj borbi za slobodu i bolji život, a oni su samo slijegali ramenima i odgovarali nam da ne priznamo boga, vjeru, srpske junake. Borac Velimir Kukolj pjevao im je junačke pjesme o Marku Kraljeviću i Starcu Vujadinu, oni su ga pažljivo slušali, ali ni time ih nismo pridobili.

U pokretu od Dobre vode do grebena Manjače naišli smo na jednog mladića koji je čuvao ovce i pjevao: »Susrela me Surjanka na vodi, pa mi neće pšenica da rodi, ej, oj, pšenica da rodi«, a drugi mu je sa drugog brda dovikivao: »Ceraj ovce ovamo« i on mu je odgovarao: »Ćeram gore«, baš u pravcu u kome smo mi išli. Ubrzo je artiljerija posula po nama. Dok smo mi gundali »To je ona Surjanka na vodi«, komandir čete poslao je patrolu po mladića, ali njega nije bilo kod ovaca. Kad je po ovce došla jedna žena, mi smo se raspitivali za mladića, ali ona je tvrdila da ništa o njemu ne zna.

U borbama na Manjači naše jedinice uspjele su da razbiju četnički pokret i nanesu neprijatelju dosta velike gubitke. Poslije razgovora sa narodom i objašnjavanja ciljeva naše borbe jedan broj omladinaca dobrovoljno se javio u naše redove, a mi smo navikli da vodimo borbu i politički djelujemo na terenu na kome nismo imali podršku naroda.

Prvi put nismo se snabdijevali sa terena na kome smo se borili, već srno s\c dobijali iz pozadine, od komandi mjesta, narodnih odbora i omladine. To je doturanje išlo i preko sto kilometara, a od seljaka na Manjači nismo htjeli da uz memo ni jednu šljivu.

Naša četa došla je na Manjaču sa oko 120 boraca, a u napad na Jajce otišli smo sa 80 boraca. Dva su nam se borca razboljela, a ostali su ranjeni ili poginuli. Izgubili smo četiri zamjenika komandira čete i već se počelo pričati da je to mjesto nesrećno i da na njega ne treba nikog postavljati.

Duro Knežević

STVOREN ZA PJESMU I PUŠKOMITRALJEZ

U predasima poslije borbi i za dugih marševa. kao i prilikom susreta sa om-ladinom i narodom, koji je Prvu krajišku brigadu dočekivao veseljem, najbućniji su bili Drvarčani. A među njima se naročito isticao Milan Vještica.

Ovaj momak iz Vrtoća kod Drvara (rođen 1921. godine) kao da je bio stvo-ren za pjesmu i igru. Ali - i za puškomitraljez. Nije se odvajao od svog puškomil-raljeza i ručnih bombi ni u veselju, ni u snu. Ni u najdužim marševima nije do-puštao da ga neko odmijeni. Još kao borac Udarne čete, osnovane sredinom marta 1942. godine, u kojoj su bili mladići iz okoline Drvara, pokazao je nevide-nu spretnost u rukovanju puškomitraljezom. Na rutinskim vježbama, koje je iz-vodio komandir čete Đuro Trikić, rasklapao je i sklapao puškomitraljez zaveza-nih očiju.

Inače. Milan se među prvima priključio ustanicima. I čitava njegova poro-dica aktivno je pomagala pokret. Sredinom 1942. godine dobrovoljno se javio za Udarnu četvu. u kojoj se posebnu istakao u borbama za Glamoč i Plivske podove.

Početakom avgusta 1942. godine ova četa je ušla u sastav Trećeg bataljona Prve krajiške brigade. Gotovo istovremeno u ovaj bataljon je stigla i Prva pet-rovačka četa. Obje su već sjutra dan ušle u borbu u Saničkoj dolini, koja je ubrzo oslobođena, zajedno sa Ključem. Milan Vještica se u ovim borbama posebno istakao.

U stvari, nije bilo borbe u kojoj se nije isticao. Prilikom napada na Kupres, Treći bataljon je zatvarao Kuprcška vrata, a Milan Vještica je svojim puškomit-raljezom sa jednog uzvišenja uspješno štitio dijelove Druge čete. Prilikom pokre-ta brigade u pravcu Mrkonjića, 23. avgusta 1942. godine, dobrovoljno se priklju-čio čelnoj patroli. U jednoj borbi na Manjači Treći bataljon je zarobio satniju do-mobrana. Druga četa je u tome odigrala veliku ulogu, a u njoj - Milan Vještica.

U septembru 1942. godine, Druga četa se našla isturena načuvicima, podalje od ostalih jedinica Trećeg bataljona. Neprijatelj je iznenada izveo protivnapad na položaje čete, ali je poslije žestoke borbe bio privremeno zaustavljen. Poslije odbijanja tog protivnapada, Milan Vještica je dobio zadatak da štiti dijelove čete koji su se povlačili na pogodnije položaje. Ostao je sam na položaju, čekajući da se i posljednji borac izvuče, pa je komandir čete Đuro Trikić naredio Duri Kne-ževiću da sa svojom desetinom izvuče Milana. Ali, prije nego što su oni stigli u pomoć, hrabri puškomitraljezac Milan Vještica je poginuo.

Milan Kovačević

DNEVNIK SA MANJAČE

Poslije- dvodnevni borbi, 27. avgusta 1942. godine oslobodili smo Mrkonjić-Grad i okolinu, a već sutradan Prva krajiška je krenula na Manjaču. Sve do 20. septembra na toj bezvodnoj i negostoprimljivoj planini vodili smo borbe gotovo svakog dana. Napadali su nas i Nijemci, i ustaše, i domobrani, ali smo najviše posla imali sa četnicima. Uostalom, zbog njih smo tamo i pošli.

Da nas čekaju svakojake nevolje bilo nam je jasno čim smo se zaputili besputnim manjačkim stranama, pošumljenim i rijetko naseljenim. Već prvoga dana i naša Treća četa Prvog bataljona vodila je borbu sa četnicima u Zaseoku Dupcima. Brzo smo ih razbili

Sutradan smo nastavili kretanje u vodnim kolonama, sa isturenim obezbjeđenjima. To smo uradili zbog konfiguracije terena, a još više zbog mogućnih četničkih prepada. Pokazalo se da je ova obazrivost bila neophodna. Već nakon tri kilometra puta dočekali su nas četnici. Samo što smo se razvili u strijelce, druga skupina četnika zapuca s naših leđa. Ali. komandir našeg Drugog voda odredi jednu desetinu, koja se hitro i neopaženo izvuče nazad i zaskoči četnicima. Sa bliskog odstojanja je napala grupu koja nam je bila za leđima i dva četnika ubila, a jednog ranila. To je bilo dovoljno da se obje grupe četnika razbježe. Nastavili smo dalje, ali nije prošlo mnogo kada su sa Tiričevice ponovo vatrom zasuli naš Prvi vod, koji se kretao u centalnoj koloni čete. Međutim. Drugi vod, koji je bio na lijevom krilu, odmah se neprimjetno zabacio i napao četnike s boka. Opet su brzo pobjegli, ostavljajući dva ranjenika, koje smo zarobili. I mi sino imali jednog lakše ranjenog - Aleksu Mutica, borca Prvog voda.

Taku je to išlo danima. 1 ne samu sa našom Trećom četom. Prva i Druga četa Prvog bataljuna su u uva dva dana probijanja kroz Manjaču zarobile 27 četnika i domobrana i zaplijenile nešto oružja i municije.

Već u prva dva dana bilo nam je jasno da naš zadatak nije samo razbijanje četničkih rulja. Siromašni i zaostali svijet ove besputne planine bio je zaveden četničkim lažima. Dočekali su nas hladno i odbojno. Bilo šta da smo upitali nekoga od njih, odgovor je uvijek bio: »Neznani! Pitaj druge!« Zapitkivanje se moglo nastavljati u beskonačnost - odgovor je u svih bio isti. Našem četnom ekonomu nisu htjeli ništa dobrovoljno dati. A mi nismo ništa htjeli na silu. Sva je sreća što smo iz Mrkonjić-Grada ponijeli kolike-tolike zalihe hrane, zaplijenjene od Nijemaca i ustaša.

Trećeg dana naše manjačke operacije imali smo žestoke okršaje. Poučeni iskustvom iz prva dva dana, sada smo išli pu destinama. Svaka destina je imala svuj pravac kretanja i svoj zadatak. Kod Previjske četnici su Treću četu dočekali jakom mitraljeskom vatrom. Borba je trajala cio dan. (I Prva i Druga četa su vodile žestoke borbe u rejonu Bunareva). Nismo uspjeli da potisnemo četnike sa previjskih položaja, ali oko 22 časa na naš sektor stigla je Ratkovačka partizanska četa, koju je vodio istaknuti borac Aleksa Penić. Ratkovčani su se neprimjetno ubacili u pozadinu četnika. Udarali smo i mi istovremeno. Četnici su u zoru napustili previjske položaje.

Iako nismo prethodne noći oka sklopili, 31. avgusta smo nastavili dalje, opet u žestoke sukobe sa četničkim bandama, koje smo u Stričičkom polju uspjeli da potisnemo tek popodne.

Ali, neprijateljska komanda u Banjoj Luci nam je tek pripremala nevolje. Naša pojava na manjačkom području veoma ju je zabrinula. Njemačko-ustaška komanda je brzo reagovala: oformila je udarnu grupu »Vedel«, jačine oko 3.800 dobro naoružanih vojnika, koji su, uz artiljeriju, dobili i četu tenkova. U sastav ove grupe su uključene i četiri čete četničkog puka »Manjača«, čiji su vojnici do-

bro poznavali teren, pa su išle u prethodnici, a imale su i zadatak da so ubacuju u našu pozadinu.

Nekoliko prvih septembarskih dana prošli su relativno mirno, s mjestimičnim čarkama, ali mi smo dobro znali da ono glavno tok predstoji. Još 2. septembra uveče, naime, na četnoj konferenciji naš politički komesar nas je informišao da se ka nama kreću veoma jake neprijateljske snage.

Borbe su počele 5. septembra. Neprijatelj je krenuo na širokom frontu. Oko Dobrnjske doline, gdje su bili položaji Prve i Druge čete našeg bataljona, ključalo je kao u kazanu. Pojedine istaknule tačke su prelazile po više puta iz ruke u ruku. Naša Treća četa je sve to ppsmatrala sa strane, s položaja na uzvišenju Pajtos. Mnogi borci su navaljivali na komandira da pođemo u pomoć našim dvjema četama, ali je on energično sve to odbijao riječima.: »Strpite se malo. tek ćete imati priliku da se pokažete!«

I brzo smo, odista, to dočekali. Pošto im nije polazilo za rukom da probiju položaje Prve i druge čete oko Dobrnjske doline, neprijateljska komanda je jednu grupu od 60 do 70 četnika uputila na Pajtos. Njegovim zauzimanjem našli bi se iza leđa našoj Prvoj i Drugoj četi. Četnici su išli ka položajima koje je držao Treći vod. Komandir čete je odmah taj vod pojačao jednom desetinom boraca sa dva puškomitraljeza, a komandir Trećeg voda je pojačanja vješto rasporedio: pet puškomitraljeza, koliko je ukupno sada imao, razmijestio je u vidu potkovicice i svakog borca upozorio da četnike puste na puščanu cijev i vatru otvore tek na njegov znak. Na položaje Trećeg voda došao je i komandir čete, a ubrzo i politički komesar bataljona. Išao je od borca do borca i svakom govorio: »Imate priliku da se pokažete!« Svi smo shvatili da je Štab bataljona bio obaviješten o našim prijašnjim zahtjevima da idemo u pomoć Prvoj i Drugoj četi.

Četnici su bezbrizno, ništa ne sluteći, išli na nas. Na signal komandira Trećeg voda na njih se sručila uraganska, unaprijed isplanirana i osmišljena vatra. Naši prvi plotuni i rafali unijeli su paniku među četnike. U ovom kratkom okršaju četnici su ostavili na poprištu 17 poginulih, sedmoricu smo zarobili, a 13 ih je ranjeno. Zaplijenili smo i dva puškomitraljeza, 32 puške i dosta municije. Preostali četnici su se razbježali glavom bez obzira, kao i uvijek kada dobiju ponjušci. U ovoj borbi posebno su se istakli Miloš Deretić, Gojko Slijepac, Radovan Kević, Milenko Stupar i Dušan Vujinović.

Uveče nam je politički komesar čete, na sastancima vodova, prenio zahvalnost Štaba bataljona. Istovremeno nas je informisao o događajima u protekla tri dana. Sve jedinice Prve krajiške su imale zapaženih uspjeha. Treći bataljon i jedna četa Drugog bataljona su u noći između 3. i 4. septembra nanijeli teške gubitke neprijatelju u rejonu sela Bojanića i Busija. Prva četa Trećeg bataljona je uništila jednu veću njemačko-ustašku grupaciju i zaplijenila veće količine oružja, municije i ratno opreme. Naše informisanje ponekad bilo u zakašnjenju, što je razumljivo, jer nismo imali drugih veza sem kurirskih, ali je uvijek dobro dolazilo.

Neprijatelj je i sutradan, 6. septembra, uzalud pokušavao da probije položaje Prve i Druge čete našeg Prvog bataljona. kojima je u borbama pomagao i Prvi vod naše Treće čete. Narednih dana Treća četa je smijenila Prvu na položajima iznad zaseoka Kadina voda. Tu je 9. septembra dočekala novi napad neprijatelja, koji se pokrenuo duž čitavog fronta. Po intenzitetu vatre i sveukupnog angažovanja neprijatelja, ovaj dan je prevazišao sve minule. Smjenjivali su se juriši sa obje strane, pojedine istaknute tačke su prelazile po više puta iz ruke u ruku, ali odstupanja nije bilo. Na borcu je u tim teškim trenucima osobito podsticajno djelovalo prisustvo komandanta bataljona Steve Rauša i političkog komesara. Pere Đurica koji su bili u našim prvim borbenim redovima. Noću smo se povukli na svojo ranije položaje na Pajtosu, a i Prva i Druga četa su zaposjele pogodnije položaje. Očekivali smo nove napade neprijatelja, sada uz pomoć ten-

kova, pa smo u noći između 9. i 10. septembra prekopavali put južno od Kadine vode. Na tome su bili angažovani i borei Prve i Druge čete, kao i 45 seljaka, koji su radili preko volje. Ali, morali smo ih mobilisati za ovo prekopavanje da bismo spriječili nadiranje neprijateljske tehnike, osobito tenkova.

Te noći politički komesar naše čete donese nam radosnu vijest: na Manjaču su stigle Druga proleterska i Druga krajiška brigada. Bilo nam je lakše da se pripremimo za sutrašnji dan.

Nismo uzalud strepili od novih napada. Neprijatelj je 10. septembra u ranim jutarnjim časovima počeo dejstva na širokom frontu. Sa dobro organizovanih položaja Treća četa je odolijevala. Četnici su osobito bili uporni u nastojanjima da na našem lijevom krilu potisnu Treći vod. čime bi se ubacili u našu pozadinu. Ali. Treći vod je i ovog dana postigao zavidne uspjehe: ubio je šest, zarobio pet i ranio osam četnika. U isto vrijeme ostala dva voda Treće čete izbacila su iz stroja 16 Nijemaca i ustaša.

Naredna dva dana na dijelu fronta koji je držala Treća četa vladalo je zatišje, a noću između 12. i 13. septembra tri naše grupe su, iz različitih pravaca, izvele demonstrativne napade na neprijatelja u cilju njegovog iznurivanja i uznemiravanja. Kao i uvijek u ovakvim poduhvatima, i ovog puta su se istakli Miloš Dretić, Rajko Babić, Marko Goronja. Petar Mrda i Miloš Vuković.

Noću između 14. i 15. septembra ponovo smo promijenili položaje, ali sada pojačani jednim vodom saprotivtenkovskim puškama. To je za nas bilo izuzetno značajno pojačanje. U toku dana naše nove položaje je tukla avijacija, a potom artiljerija, ali neprecizno. Oko sedam časova krenula je i neprijateljska pješadija. Opet smo je pustili na puščanu cijev i iznenadili vatrom s bliskog odstojanja. Na ovom položaju bili smo zajedno sa Prvom i Drugom četom. Neprijatelj je oko 18 časova prekinuo vatru.

Sjutradan je bilo mirno. Bili smo premoreni, ali kao da se predasima nismo radovali. U našem kraju narod nas je dočekivao kao narodenije, a ovdje smo kao tuđini. Teško nam to pada, utoliko teže što na njihovim ognjištima bijemo bitku i za njih, zavedene četničkom propagandom. Danima gladujemo i nikome ne činimo ništa nažao, nijedan jedini borac u proteklih dvadesetak dana nije zatražio ni parče hljeba. Hrana nam je stizala zapregom, ili konjima, sa udaljenosti od 40 do 50 kilometara. Hljev iz KJjuća, a ostale namirnice iz Saničke doline. Nismo imali dovoljno konja za prenos hrane, pa je stizala neuredno. Ništa nije bilo lakše ni s vodom za piće. Manjača je poznala kao bezvodan kraj. Morali smo ići po vodu do izvora udaljenih više kilometara. Ranjenici i bolesnici su najviše patili od žeđi, ali se srećom nisu duže od dan-dva zadržavali na Manjači. Četnici su se bili ostrvili na ranjenike i izvještali u njihovom pronalaženju poput lovačkih ke-rova. Zbog toga smo ih brzo evakuisali u bolnice u Grmeću, gdje su bili bezbjedni, a ni mi nismo morali odvajati borce radi njihove zaštite.

Mnogima od nas nije išlo u glavu kako su četnički izrodi mogli tako da zavedu Manjačane. Ali, to je samo podsticalo naša nastojanja da istrajemo i u razbijanju. i u razobličavanju četnika.

Poslije kratkotrajnog zatišja, neprijatelj je 17. septembra u popodnevnim časovima opet prešao u napad na čitavom frontu. Uz pomoć tenkova uspio je da potisne Drugu i dijelove naše Treće čete sa položaja oko puta Banja Luka - Sitnica. Borba je trajala do kasno u noć. Ranjeni su Dušan Krneta, Krstan Garić i još jedan drug, čijeg se imena ne sjećam.

U toku noći smo preduzeli mjere da pojačamo naše položaje. U tome nas zateče vijest da iz pravca Bronzanog Majdana prema Dobrnji i Kadinoj vodi prodire Treća krajiška brigada. Ta radosna vijest ubrzo dobi i sasvim pouzdanu potvrdu: iz Sokolovačke partizanske čete stiže kurir da nas obavijesti kako su uhvatili vezu sa Trećom krajiškom brigadom. Kako su nas samo obradovali naši hrabri drugovi iz ponosnog Sokolova, čija se četa od svog osnivanja, prvih us-

taničkih dana 1941. godine, samostalno borila na svom i manjačkom području, odolijevajući mnogo nadmoćnijim neprijateljskim snagama! Ta četa je novembra 1942. godine usla u sastav Sedme krajiške brigade i sa njom išla slavnim putevima četvrte i pete neprijateljske ofanzive i dalje, sve do oslobođenja naše zemlje.

Prodorom Treće krajiške brigade u bok i pozadinu neprijatelja stvoreni su povoljni uslovi da mu i mi, sa položaja u rejonu Kadine vode, zadamo snažan udarac. Borbe su počele već rano izjutra 18. septembra. Iz rejona Slji\ na i Radmanica dopirala je tutnjava minobacačke i artiljerijske vatre. To je bio najbolji znak da Treća krajiška brigada dolazi, bijući težak boj. Čitavo manjačko ratište je provrelo. Neprijateljskim snagama je prigustilo. Već u pr\irn popodnevni časov ima povukle su tenkove sa našeg pravca. Na sve strane im je gorjelo pod nogama. To je bilo očigledno i nama običnim borcima, koji tada nismo gotovo ništa znali o taktici i drugim ratnim vještinama. Povratili smo naše položaje koje smo prethodnog dana napustili pod pritiskom tenkova.

I u noci između 18. i 19. septembra nije bilo odmora. Sve je bilo u pokretu. Kuriri su dolazili i odlazili, komanda čete je dugo bila na okupu. A glad nas je bila pritisia više no ikada: čak ni naš dobri Dragan Vukliš nije imao ništa u svojoj čuvenoj torbici. Ali. u dva časa poponoći dobili smo nešto da pojedemo. To je bio znak da ćemo prije zore u napad. Samo što smo počeli da jedemo, na desnom krulu naša Druga i Manjačka partizanska četa krenule su u napad u rejonima zaselaka Kuridže i Regode. Nešto poslije tri časa u napad su krenule Prva i Treća četa.

Tako je taj 19 septembar 1942. godine počeo od same zore našim opštim nastupanjem. Do popodne smo uspjeli da daleko potisnemo neprijatelja i da mu nanesimo ozbiljne gubitke u živoj sili, naoružanju i opremi. U stvari, prisilili smo ga na povlačenje ka Han Kolima i Banjoj Luci.

Došla je prva mirna noe na Manjači, noć između 19. i 20. septembra. Ali, nismo imali odmora. Naša Treća četa se vraćala na jug. U toku noci je preko Han Sladojevića i Kadine vode stigla u širi rejon Stričića. Tu se okupio cio Pi vi bataljon. Ovdje smo se dobro odmorili i obavili poslove uobičajene poslije dugih borbi i samoodricanja. Hrana je bila bolja nego što smo navikli, a primijetili smo da se intendanti i kuvari muvaju i dogovaraju više nego obično.

To su bili sigurni znaci priprema za novi pokret. Gdje ćemo - niko nije pitao, jer se to u prilikama kakve su bile kaže tek pošto kolone daleko odmaknu od polazišta. Tako se moralo. Zahvaljujući lome, priređivali smo iznenađenja neprijatelju.

Mnogi su bili uvjereni da se vraćamo u naše krajeve. Vjerovatno stoga sto smo svi to željeli.

Krenuli smo poslije večere, 20. septembra. Noć je bila lijepa, obasjana punim mjesecom, i topla. Kretali smo se, kao i obično, izvan naseljenih mjesta. Ali. kako smo odmicali, sve je bilo jasnije da se naše želje ne podudaraju sa pravcem našeg kretanja ...

Slobodan D. Dakić

P O K L O N S A K O Z A R E · P R O T I V T E N K O V S K I T O P

Poslije proboja iz neprijateljskog obruča u Kozari, krajem juna 1942. godine, razbolio sam se i ostao na oporavku u selu Cikatama. na lijevoj obali Sane. Kad sam se oporavio, pošao sam u sastav svoje. Druge čete Prvog bataljona. Ali. ofanziva na Kozari još je bila u toku.

U selu Radomirovcu našao sam se sa borcima Prve krajiške koji su imali i dva protivtenkovska topa. Saznao sam da su ove topove zaplijenile snage Steve Rauša u borbama na Asinoj straži i prebacile ih ovamo, na teren Podgrmeča. Vec su bile formirane i posade jačine dva odjeljenja. Rukovodilac im je bio Ilija Sanićanin.

Ubrzo sam postao nišandžija na jednom tonu. Na drugom topu nišandžija je bio Karanović, čije sam ime zaboravio, a mislim daje bio rodom iz Rujiške.

Sredinom jula 1942. godine, poslije reorganizacije brigade, krenuli smo iz Rujiške kroz sela Podgrmeča. Narod nas je srdačno dočekivao. Mi, borci uz protivtenkovske topove, posebno smo se ponosili svojim naoružanjem, otetim od neprijatelja. Nismo imali dovoljno municije, ali bili smo sigurni da će svaki naš hitac biti siguran pogodak.

U napadu na Ključ, noću između 27. i 28. jula 1942, protivtenkovski topovi nisu učestvovali, jer tamo neprijatelj, prema obavještenjima koja smo prethodno dobili, nije raspolagao tenkovima. Ključ je uz jači otpor neprijatelja oslobođen, pa smo krenuli prema Gornjoj i Donjoj Sanici i oslobodili sva sela do Ramaća.

Prvih dana av gusta imali smo kraći predah, a zatim je uslijedio pokret. Prošli smo kroz Bosanski Petrovac, Drvar. Prekaju i našli se na putu za svoj glavni cilj - Kupres.

Borba za Kupres počela je 14. avgusta 1942. godine. Pored Prve krajiške u napadu je učestvovala Druga proleterska, Četvrta crnogorska brigada i još neke jedinice.

Zadatak posade protivtenkovskog topa u kojoj sam se ja nalazio bio je da u rejonu Velikih vrata, iznad Kupresa, dejstvuje i potpomaže partizanske čete koje budu napadale Kupres. Protivtenkovski top bio je na cesti koja vodi u Kupres, očekujući da neprijatelj na ovom pravcu upotrijebi svoje tenkove. Međutim, u toku noćnih borbi neprijatelj je bio prisiljen da odbija napade onih dijelova naše brigade koji su se bili probili dublje u grad i nije mogao da na pravcu našeg topa uputi oklopna kola. Učinio je to sutradan, ali mi smo otvorili vatru i vratili ga u grad.

Borbe na Kupresu bile su veoma teške. Među žrtvama koje je imala brigada bilo je i boraca sa Kozare. Posada protivtenkovskog topa nije imala gubitaka.

U povratku sa Kupresa, pored napora na dugom maršu, imali smo dosta muke i sa svojim topom. Više smo išli pješačkim stazama nego teško prohodnim putem i jedva smo se kretali. Obično je jedan točak išao stazom, a drugi se probijao kroz šipražje i zapinjao za kamenje. Toje zamaralo i stočnu zapregu i borce koji su išli uz top. Bilo je i lako strmih i nepodesnih prolaza da smo jednu stranu topa morali držati na rukama, a druga se vukla na jednom točku. Prolazi kozjim stazama iziskivali su izuzetnu izdržljivost i snalažljivost boraca.

U pokretu sa Kupresa prema Manjači oslobođen je Mrkonjić-Grad. Naš top nije učestvovao u toj borbi. Tada je stiglo naređenje od štaba brigade da posada sa našim topom krene u sastav Treće sandžačke brigade. Tamo nam je rečeno da ćemo u ovoj brigadi obučiti grupu boraca da rukuju protivtenkovskim topom.

Na ovom zadatku ostali smo desetak dana, a tada smo dobili naređenje da idemo u sastav Prvog bataljona Prve krajiške brigade, u rejon KJokotovca. Na ovom sektoru neprijatelj je stalno vršio pritisak na snage naše brigade služeći se i tenkovima. U oorbama na ovom pravcu učestvovala su oba topa. Posada našeg topa uništila je jedan neprijateljski teški mitraljez koji je dejstvovao iz jedne osamljene kuće. Tu je Treća četa Prvog bataljona Prve krajiške brigade pod komandom Nike Garaće i njegovog zamjenika Steve Savanovica vodila žestoku borbu sa neprijateljskim snagama i, potpomognuta dejstvom naših protivkoluca, primorala ih da se povuku sa svojih položaja.

Poslijf ove borbe mi smo se vratili u Treću santlžačku brigadu i nastavili obučavanje grupe boraca da rukuju protu tenkovskim topom. Borci su veoma brzo ovladali osnovnim pravilima tako da su mogli samostalno da dejstvuju.

Najzad, stiglo nam je naredenje da se vratimo u sastav Prve krajiške brigade, a top da ostane na raspolaganju Trećoj sandžračkoj brigadi, Tako su Kozarćani, početkom oktobra 1942. godine, poklonili svojim ratnim drugovima iz Sandžaka protiv tenkovski top zaplijenjen u junskim borbama na Kozari.

Sretko Stupar

JEDVA SU ME PRIMILI U BRIGADU

Cim su se i u mom selu Rujiškoj oglasile ustaničke puške, moja starija braca otišla su u borbu, a Dušan, moj najstariji brat od strica, postao je i rukovodilac prvih ustaničkih jedinica. Iz naše tri kuće, osmorica moje brace, rodene ili stričevića, bila su u partizanima. Ja sam tada bio dijete, ni četrnaest godina nisam imao, pa braća nisu htjela da me prime kod sebe. Trebalo je da neko ostane kod kuće i vodi računa o ono malo naše sirotinje, i starih i iznemoglih.

Ustanak se širio i puške pucale na sve strane, a od mene se tražilo da mirujem kod kuće. Nisam to mogao nego počnem da na jednom konjiću jurim čas u pravcu Krupskog, čas u pravcu Novskog položaja. Gdje god bih došao, saznali bi da se zovem Milešević i jav ili nekom od moje braće, a oni bi me odmah vratili kući.

Tako je bilo do kraja oktobra 1941. godine, kada sam otišao prema Sanskom Mostu znajući da lamo nema moje braće i računajući da cu moći da ostanem među ustanicima i da se borim. Na prolazu kroz selo Podvidaču sreo sam jednog ustanika koji me pitao ko sam i kuda idem. Rekao sam mu ila idem iz Rujiške i da imam poruku za Mirka Drljaču koji se nalazi u komandi ustanika ovog područja. Kad mi je kazao da je on Mirko Drljača, iskreno sam mu ispričao sve o sebi i svojoj braći. On me je uputio i preporučio Bogdanu Čiči, na položaj prema Novskoj planini.

Uz put, u dolini rijeke Japre, sreo sam dvojicu kurira koji su na konjima išli u pravcu Bosanskog Novog. Pitao sam ih kuda idu i oni su mi odgovorili da idu na položaj, ali više ništa nisu htjeli da kažu. Ja sam ih zamolio ila mi dozvole da i ja pođem s njima. Oni su me prihvatili i tako smo skupa došli na Crni vrh više Budimlić-Japre. Tu sam se ja priključio tamošnjim ustanicima koji su bili pretežno iz Radomirovca, Agića. Suvače, a bilo ih je i iz Lipnika, Eminovca i Dabra.

U martu 1942. godine došao je u jedinicu u kojoj sam ja bio jedan od moje braće i naredio mi da se odmah vratim kući. Poslušao sam ga i čamio kod kuće nekoliko mjeseci, do septembra 1942. Kad sam od kurira raznih jedinica, koji su prolazili kroz selo. doznao gdje se nalazi Prva krajiška brigada, pojahao sam svog konjića i krenuo na Manjaču, u rejon Kadine vode.

Nišao sam štab Prve krajiške brigade i rekao odakle sam i šta želim. Jedan od komandanata začudio se kako sam ja mogao da predem toliki put i upitao me zašto hoću da baš kod njih ostanem. Ispričao sam mu sve o sebi i on se vratio u prostoriju u kojoj je držan neki sastanak. Poslije nekoliko minuta, kad je sastanak završen, prišao mi je drugi komandant (docnije sam saznao da je to bio Cvijo Mazalica) i upitao me da li ja njega poznajem. Nisam ga poznavao i tako sam mu odgovorio. Dugo smo razgovarali nasamo i na kraju on mi je rekao da

ja nisam za brigadu, jer neću moći da izdržim duge pokrete i velike borbe. Napomenuo mi je da će uskoro kuriri krenuti za Podgrmeč i da ja treba da pođem s njima, nazad, u svoje selo.

Ja sam briznuo u plač i tada mi je prišao drugi komandant, visok i stasit, pogledao me i rekao Cviji:

- Sta ćeš sad s njim? Opet će on pobjeći od kuće i negdje ludo izgubiti glavu, pa zašto da ne ostane s nama? Ako ne može kod tebe, neka ostane kod mene.

To je bio Stevo Rauš i ja sam, zahvaljujući njemu, stupio u Prvu krajišku brigadu. Raspoređen sam u Prvu četuu. Prvi vod. Prvu desetinu.

U Prvoj krajiškoj brigadi upoznao sam mnoge hrabre Kozarčane, Petrovčane i Drvarčane. prekaljene borce koji su me najljubaznije prihvatili i od kojih sam imao šta da naučim. Sav komandni kadar posvećivao je posebnu pažnju nama, mladim i neiskusnim borcima. Naši rukovodioci imali su povjerenja u nas, a nama je to davalo snage da se primamo svakog zadatka i izdržimo sve ratne nevolje.

Slavko Milešević

NEPREBOLNA RANA

U junu 1942. godine u našu brigadu dođe i moj drug iz djetinjstva Milan Marčeta, rođen 1921. godine u selu Vedovici - Rujiška. Taj snažni mladić je od prvog dana ustanka bio veoma agilan u omladinskoj organizaciji svog sela. Svakog dana je bio angažovan u različitim akcijama: na rušenju željezničkih pruga, prikupljanju hrane, odjeće i obuće za naše jedinice.

Raspoređiše ga u Drugi bataljon. u moju. Treću četuu, čiji je komandir tada bio Dušan Karan, a politički komesar Petar Lazarević. Za veoma kratko vrijeme i on sa našom brigadom obide gotovo cijelu Bosansku krajinu. Išli smo iz bitke u bitku, s jednog na drugi kraj. Milan je učestvovao u borbama za Bosanski Novi. Ključ, Sanicu i Kupres. U svim tim borbama i napornim marševima pokazao se kao hrabar i izdržljiv borac.

Kad smo se našli na Manjači. poslije nešto više od tri mjeseca zajedničkih borbi, zauvijek se rastavili od mog druga Milana. Poginuo je septembra 1942. godine u borbi kod sela Čadavice, blizu Ključa. Nikada se prije toga nisam osjećao lako teško kao kada ga ugledah mrtva. Ali. šta se moglo. Nema slobode bez žrtava.

Njegova pogibija teško je pala i svim ostalim borcima naše čete, iako ih za njega nisu vezivale tako drage uspomene i drugarstvo još iz djetinjstva. Znali su ga kao skromna i stamena čovjeka, koji je i u najtežim iskušenjima bio razborit i nepokolebljiv. Takvim svojim držanjem ulivao je povjerenje mladim drugovima i drugaricama, koji su, inače, činili veću dio naše čete. Kao član KPJ i iskusni skojevski aktivista na terenu, u četi je odmah dobio zadatak da radi sa organizacijom SKOJ-a. Te zadatke je obavljao svesrdno i uspješno, pa su mu komandir i politički komesar čete odali priznanje.

Prilikom svake posjete mom rodnom selu sretnem se i sa Milanovim roditeljima, koji su sad u poodmaklim godinama. Uvijek, sa suzama u očima, pomenu i svog Miću.

- Nепrebolnaje naša rana, ali smo ponosni što je bio u takvoj brigadi kao što je bila Prva krajiška! kažu oni.

Ilija Radenović

SAHRANA NA POLOŽAJU

Povlačeći se pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama, naša Druga četa Pivog bataljona je septembra 1942. godine na Manjači dobila zadatak da zaposjedne jednu poprečnu kosu. Međutim, riješen da prodre u dubinu naših položaja duž Previše, neprijatelj nas je obasuo jakom artiljerijskom vatrom. Da bismo izbjegli gubitke, privremeno smo se povukli iza posjednutih položaja, na kojima su ostali samo izviđači.

Čim je neprijateljska artiljerija prestala da djeluje, naša četa je ponovo zaposjela položaje. Ali, i neprijateljska pješadija se već bila razvila za juriš. On je ubrzo uslijedio i došlo je do borbe prsa u prsa. Neprijatelj je imao ozbiljne gubitke. Li toj neravnopravnoj borbi poginula su i dva naša druga: Anđelko (Dure) Knežević, puškomitraljezac, i Branko (Jovana) Knežević, bombaš, obojica iz Vidova Sela, kod Drvara. Nekoliko drugova je bilo ranjeno.

Ranjenike smo odmah otpremili u četno previjalište. Dok je borba još trajala, sahranili smo i poginule drugove. Dijelovi Drugog voda, pod komandom vodnika Steve Bjeljca, vodili su žestoku borbu štiteći povlačenje čete, a nas petorica smo sahranjivali poginule, tako reci odmah iza borbene linije. To je bila naša obaveza: poginuli drugovi su morali biti sahranjeni gdje god je to bilo moguće.

Mila n Gvozdenović

B O M B A R D O V A N J E Š T A B A B R I G A D E

U selo Dujakovce na Manjači stigli smo pred noć i u zaseoku Delićima prostriji sijena ispod sliva da bismo tu konačili. Bilo je toplo, letnje vrijeme.

Još dok smo prilazili selu, zarobili smo jednog četnika. Čuvali su ga kuriri. Trebalo je da butle ispitan.

Za večeru nije bilo ništa. Pod uticajem čelnika Uroša Drenovića seljaci na Manjači mogli su da nas gledaju kako umiremo od gladi, a da nam ne pruže ni parče hljeba. Mi nismo smjeli ništa samovoljno da uzimamo.

Ja sam bio kurir u štabu brigade i legao sam pod nastrešnicu jedne kuće, a tamo se bio smjestio i komandant brigade Ivica Marušić Ratko.

U daljini su odjekivali mitraljeski ralali, a čule su se i eksplozije granata.

Letnja noć je brzo prošla.

U zoru nas je probudila buka avionskih motora i svežnjevi bombi počeli su odmah da padaju po šljiviku. Kuća se potresla.

Skočio sam i vidio da je komandant brigade teško ranjen. Još je davao znake života, ali njegove rane bile su smrtonosne. Iako sam ostao nepovredan, ja nisam mogao da mu pomognem. Ni njemu, ni drugim ranjenicima u šljiviku. Bilo je to 2. septembra 1942. godine.

Slab naše brigade bombardovala su dva ustaška aviona, ali to je djelo četnika. Onaj četnik što srno ga bili zarobili dolazeći u Dujakovce pobjegao je u toku noći, otišao u Banju Luku i tacilo obavijestio neprijatelja o selu u kome se mi nalazimo i kući u kojoj konačimo. Pretpostavlja se i da je i lično bio u ustaškom avionu koji nas je precizno gađao.

Nekoliko mjeseci ranije četnici su u selu Jošavci ubili legendarnog heroja sa Kozare doktora Mladena Slojanovića, a na Manjači su naveli neprijateljski avion da ubije Ivicu Marušića Ratka, komandanta Prve krajiške brigade. Te zločine. kao i mnoge druge izvršene u našoj zemlji, Krajišnici im nisu oprostili.

Savu Lajić

SUMRAK MRAKOVE BOJNE NA MANJAČI

U noći između 11. i 12. septembra 1942. godine naš Treći bataljon je napao neprijatelja, koji je pred sam mrak stigao iz Banje Luke i u ataru sela BOjanića počeo da se ukopava u rovove. Nanijeli smo mu teške gubitke. Zarobili srao nekoliko neprijateljskih vojnika i zaplijenili velike količine oružja, municije i opreme. U svanuće smo sve to uspjeli da izvučemo na položaje naše Druge čete. na brdu Lunjevcu.

Samo što smo odahnuli, dok smo neispavani i umorni čekali doručak, naše položaje je napao neprijatelj. Kasnije smo saznali da je to bila zloglasna ustaška Plojna pukovnika Mraka. Iznenadio nas je, a uz. toje bio i brojno daleko nadmoćniji, pa smo bili prinuđeni da se povlačimo u pravcu Velike Manjače, koju još zovu i Manjačka greda.

U povlačenju smo, zajedno s Prvom čelom, pružali žestok otpor. Na pojedini pravcima je dolazilo i do borbi prsa u prsa. U tim okršajima ustaše su uspjele da zarobe našu bolničarku Danicu Ševo i kurira štaba brigade Radu Mrđu. Svima nam je to teško palo. To je bio prvi slučaj da neprijatelj zarobi borca iz naše čete, a svi smo znali šta neprijatelj čini sa zarobljenim partizanima.

Na Manjačkoj gredi smo ot uanizov ali odbranu. Sa nama su na položaju bila i dva voda Prve čete. U stvari, tu se našao kompletan Treći bataljon. jer je on tada imao samo dvije čete. Nedostojao je samo jedan vod Prve čete. koji je upravo evakuisao ranjenike.

Sa još dvojicom drugova dobio sam zadatak da držimo isturenu predstražu ispred naših položaja. Gusta šuma nije nam omogućavala širi v idik, ali smo zato napregli sluh. Kad smo začuli zveket metala, ja i još jedan drug smo se pažljivo privukli naprijed, kroz grmlje, i popeli se na gomilu kamenja. Na stotinak metara ispred nas ugledali smo na jednom proplanku veliki broj neprijateljskih vojnika sa tovarnim konjima. Bilo je očigledno da su tu zakratko zastali i pripremali se za pokret ka našim položajima.

Najbrže što smo mogli stigli srno na naše položaje i raportirali komandiru čete, Đuri Trikiću. šta sino otkrili. Tu su se zadesili i Borko Arsenić i Jusul Imamović, komandant i politički komesar našeg bataljona.

Trikić je smjesta naredio da s\ i zauzmemo borbena mjesta i da ne otvaramo vatru prije nego što on dà znak svojom pištaljkom. Na ovom položaju svi smo imali dobre zaklone i brzo smo ih maskirali, tako da neprijatelj nije mogao ni naslutiti šta mu se sprema. Bezbrizno se kretao u marševskim kolonama sa isturenim prethodnicama, koje smo mi propustili i otvorili koncentričnu vatru po glavnini njegovih snaga, kada su nam se primakle na jedno pedesetak metara.

S prvim plotunima su se začuili i naši poznati borbeni pokliči: »Juriš!« »Ura!« »Opkolili!« »Navali!« Da bismo neprijatelja što više zburnili, pominjali sino sve krajiške brigade. Nešto neprijateljskih vojnika je uspjelo da se rasprši na sve strane, ali je na poprištu ostalo oko stotinu mrtvih ustaša, a zarobili smo ih 127. Zaplijenili smo i velike količine oružja, ratnog materijala i opreme. U ovoj borbi

nam je uveliko pomogao Prvi bataljon. On je iz sela Lokvara udario u bok neprijateljskih snaga koje su nastupale ka našim položajima.

Najveće iznenađenje i radost dočekali smo kada se borba stišala. Našim jurišom oslobodili smo bolničarku Danicu Sevo i kurira štaba brigado Rađu Mrđu. Ustaše su ih vezane vodili u svojoj koloni i tako ostavili, spasavajući glavu ispred našeg juriša.

Dio naše čete je dobio zadatak da po završenoj borbi pročisti okolni teren. Brzo smo naišli na grupu neprijateljskih vojnika i starješina, vjerovatno štab uništene jedinice. Na žalost, opijeni malopredašnjim munjevitim uspjehom, ovdje smo bili neoprezni, pa smo imali više žrtava nego u prethodnoj borbi. U ovoj akciji su poginuli Milan Vještica, rodom iz Drvara, i još nekoliko boraca iz Prve čete, čijih se imena ne sjećam, a zamjenik komandira Druge čete, Milan Sobot. teže je ranjen, pa mu je kasnije noga amputirana.

Milan Sobot

S L O M N E P R I J A T E L J S K O G O T P O R A U J A J C U

Poslije jednomjesečnih, iscrpljujućih borbi vođenih protiv Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika na području planine Manjače i okončanih 20. septembra 1942. godine, Prva krajiška brigada je odmah, u sadcistvu sa krajiškim i proleterskim brigadama, učestvovala u velikoj bici za oslobođenje Jajca.

Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ u napadu na garnizon neprijatelja u Jajcu učestvovala su. 24. i 25. septembra 1942. godine, sledeće partizanske snage: Prva i Druga krajiška NOU brigada, Druga NOU proleterska. Četvrta crnogorska brigada i Treći krajiški partizanski odred. To su bile snažne, u borbama očelice, iskusno brigade.

Na dan našeg napada na spoljnu i unutrašnju odbranu Jajca neprijatelj je imao na raspolaganju sljedeće snage: šest ustaških satnija (četa), četiri domobransko satniji i obezbjeđujuće manje jedinice.

Od teškog naoružanja neprijatelj je imao; dvije haubice od 105 mm. nekoliko PT topova i više minobacača različitih kalibara, a među pješadijskim dosta automatskog oružja.

Po izvršenom izvidanju i partijsko-političkim pripremama, u skladu sa zapoviješću VS NOV i POJ i u duhu zapovijesti štaba brigade. Prva krajiška brigada imala je zadatak da ovlada položajima sjeverno i sjeverozapadno od Jajca, a potom da napadne najjače uporište neprijatelja na pravcu svog napada - staru jajačku tvrđavu i sam grad.

Treći bataljon napadao je neprijatelja na položajima između rijeke Plive i komunikacije Jezero Jajce, na desnom krilu brigade.

Prvi bataljon bio je u centru rasporeda brigade, u širem zahvatu komunikacije Jezero - Jajce.

Drugi bataljon se nalazio na lijevom krilu i povezivao se svojim lijevim krilom sa desnokrakom jedinicom Druge krajiške brigade.

Brigadna minobacačka četa podržavala je dejstva Prvog i Drugog bataljona, a vodovi mitraljeske čete pridodati su bataljonima.

U prvi suinrak, 24. septembra, bataljoni su počeli da podilaze neprijateljskim položajima po određenim pravcima i dohijenim zadacima. Sve jedinice imale su zadatak da se do 22,30 časova privuku u neposrednu blizinu neprijateljskih položaja i u punoj gotovosti sačekaju ugovoreni znak za napad - dejstvo naše haubice na grad.

Do naznačenog vremena jedinice brigade podiše su neprijateljskim položajima i, dobro maskirane, ležeći, očekivale ugovoreni znak za početak napada.

Dok čekaju da počne bitka, borci su uvijek nestrpljivi i minuti im se otegnu u nedogled. Taj psihički pritisak prestaje sa oglašavanjem prvih plotuna, mitraljeskih rafala, eksplozija ručnih bombi, minobacačkih mina i lopovskih granata, i nastaje veliko olakšanje koje borcima daje neizmjernu snagu za pokret naprijed, za juriše i sudare prsa u prsa sa neprijateljem.

To je došlo do punog izraza i u velikoj bici za oslobođenje Jajca, jer su borci, osvjetljavani reflektorima neprijatelja, bili toliko ozlojeđeni da ih, pošto su se otrgnuli od zemlje, ni mnogo jači i borbeniji neprijatelj ne bi mogao zadržati ili odbiti njihov napad.

Četvrta crnogorska brigada otvorila je vatru na komunikaciji Jajce Donji Vakuf, koju je zarušavala i uništavala telefonsko-telegrafske veze, u trenutku kada su neprijateljski reflektori počeli da pretražuju teren.

Ne čekajući dalje ugovoreni znak za početak napada, Prva i Druga krajiška. Druga proleterska i Treći krajiški odred jednovremeno su prešli u napad, a tada se oglasila i naša haubica. Nastao je pakleni krkljanac, dolinom Plive i Vrbasa odjekivale su eksplozije ručnih bombi, mina i granata, i sve je to u mrkloj noći ličilo na sijevanje munja i jaku ljetnu grmljavinu. Ustaše i domobrani uporno su se branili, ali naši bataljoni su snažnim udarima na čitavom frontu probili spoljni pojas. U naše ruke pao je tada najveći broj minobacača neprijatelja, što gaje lišilo velike vatrene podrške.

Do svanuća, 25. septembra, sva uporišta u spoljnom pojasu odbrane bila su likvidirana i neprijatelj satjeran u grad. Naši prednji dijelovi - odjeljenja, vodovi i poneka četa - prodrli su i u sam grad i nastavili žestoke i teške borbe. U samo svitanje, čete Prvog i Trećeg bataljona iznenadnom vatrom i/ neposredne blizine uništile su ustašku posadu haubičkih baterija i onemogućile njihovo dejstvo.

Ustaše su nastavile ogorčenu odbranu iz tvrđave. Njihove haubičke baterije bile su poti jakom i našom i njihovom vatrom, tako da nijedna strana nije mogla da ih koristi za podršku jedinicama.

Nekoliko pokušaja ustaša da se i/ tvrđave jurišom dočepaju haubice ostali su bez uspjeha, jer su vatrom naših čela prisiljeni da, uz velike gubitke, pobjegnu u tvrđavu i koristeći njene zidine nastave da pružaju uporan otpor. Ustaški natporučnik, komandir baterije, pokušao je najzad da sam, punim trkom, bijesno, luđački, priskoči haubicama, ali pao je teško ranjen i ručnom bombom izvršio samoubistvo.

Ujutarnjim časovima ustaše su sa dosta jakim snagama, podržani oklopnim kolima, prešli u protivnapad na spojevima Prvog i Trećeg bataljona duž komunikacije Jajce - Jezero, i na spoju Drugog bataljona našeg i desnokrilnog bataljona Druge krajiške brigade. Pošlo im je za rukom da ugroze desni bok Prvog i lijevi bok Trećeg bataljona, dok je protivnapad na spoju Drugog bataljona i Druge krajiške brigade odbijen, Komandir Prve čete Prvog bataljona Mikan Gajić i desetar Trivo Pralica uspjeli su da flašama zapaljenog benzina i ručnim bombama oštete ustaška oklopna kola. Tom prilikom Gajić je poginuo, a ustaše su napustile oklopna kola i bezglavno pobjegle u tvrđavu. U isto vrijeme jedinice Prvog i Drugog bataljona udarile su u bok uklinjcnih ustaških snaga, razbile ih i primorale na bjekstvo, u velikom neredu.

Na ledima razbijenog neprijatelja bataljoni brigade zauzeli su tvrđavu, najjače uporište na pravcu nastupanja brigade. Ov im je glavni otpor neprijatelja slomljen, a ubrzo zatim i Jajce oslobođeno.

Boreći se rame uz rame, slamajući žilav otpor neprijatelja, proleter i Krajišnici oslobodili su istorijski grad Jajce, u kome će, godinu dana kasnije, biti udareni temelji naše samoupravne socijalističke domovine, bratske zajednice

ivili naših naroda i narodnosti. Pi'va krajiška brigada, ponosno, snažnim vojničkim korakom u oslobođenom Jajcu, prvi put je defilovala pred svojim Vrhovnim komandantom drugom Titom.

Borba za oslobođenje Jajca karakteristična je po velikoj upornosti obeju jrotiv ničkih snaga- ustaša da se odbrane i zadrže grad u svojim rukama, i naših inaga da silinom udara savladaju otpor neprijatelja i izvojuju pobjedu. Najznačajnije u ovoj velikoj bici bilo je to što naša vatra po neprijatelju, naročito po njeiov om teškom naoružanju, od početka napada pa do uništenja i zarobljav ana ustaško-domobi anskih snaga, nije prekidana, niti se smanjivala, već, naprotiv, stalno narastala. Ovome je znatno doprinijelo otimanje od neprijatelja najvećeg broa minobacača u spoljnom pojasu odbrane. Naše jedinice znalački su upotrijebile te minobacače i kroz njihove cijevi izbacile stotine mina, nanoseći neprijatelju osjetne ljudske gubitke i konačno ga prisilile na kapitulaciju.

Li sadejstvu sa ostalim brigadama koje su učestvovale u ovoj bici i pobjedi tad neprijateljem, Prva krajiška NOU brigada dala je veliki doprinos i ostvarila sljedeće rezultate:

- ubila i ranila oko 80 ustaško-domobranskih vojnika, zarobila 251 vojnika i jednog oficira.
- zaplijenila četiri teška mitraljeza, osam puškomitraljeza. dvije haubice, edan PT top. četiri minobacača, veći broj minobacačkih mina. 250 pušaka i automata, 40.000 puščanih i mitraljeskih metaka i mnogo druge ratne opreme materijala.

Gubici brigade: poginulo devet i ranjeno 46 boraca.

To je, najkraće rečeno, bilans borbi i doprinos brigade za oslobođenje Jajca.

Za iskazanu hrabrost i postignute uspjehe vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito pohvalio je brigadu.

Stevo Rani

•Jin

PRVO OSLOBODENJE JAJCA

U štabu Prve krajiške NOU brigade dobili smo zapovjest Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu za oslobođenje Jajca i doživjeli je sa nekim posebnim raspoloženjem i osjećanjem, lako smo nešto i ranije znali za pripreme ove akcije, bili smo prijatno uzbuđeni i radosni, osjećali se ponosnim zbog povjerenja koje nam se ukazuje da, zajedno sa Drugom i Četvrtom proleterskom i Drugom krajiškom NOU brigadom, kao i jedinicama Trećeg krajiškog NOP odreda, učestvujemo u lako velikom i izuzetno značajnom borbenom poduhvatu.

istovremeno znali smo da neprijateljski garnizon u Jajcu, sa preko 1 500 dobro naoružanih domobrana i ustaša, spada među najjače u Bosanskoj krajini, da je njegova odbrana uslijed za neprijatelja povoljnih prirodnih uslova i izgrađenog sistema rovova, bunkera i oslonca na staru jajačku tvrđavu dosta jaka i da će mu pružiti pogodne mogućnosti za snažan otpor, pa čak i neke prednosti u tome sudaru. Nalazeći se u geografskom središtu Bosanske krajine i s obzirom da je u lo vrijeme došlo do snažnog i širokog razmaha NOP-a. ubrzanog narastanja partizanskih jedinica i stvaranja velike slobodne teritorije u Krajini, Jajce je imalo veoma veliki operativoo-lakički i vojno-politički značaj i za nas i za neprijatelja. Tu je bilo i sjedište Pavelićeve Velike župe Pliva i Rama.

Otuda se naše oduševljenje ispreplitalo sa osjećanjem velike odgovornosti, želja da uspijemo sa bojazni od velikih žrtava, ponos što na tako značajan zadatak idemo zajedno sa proleterima sa željom (i izvjesnom zebnjom) da naša udarna snaga i vještina bude ravna onome što očekujemo od našeg desnog susjeda u borbenom rasporedu.

Naša brigada je, zajedno sa Drugom krajiškom i dijelom Trećeg odreda, sačinjavala prvu udarnu grupu koja je imala zadatak da nastupa preko Carevog polja, između Vrbasa i Plive, da razbije neprijatelja na tome pravcu i zauzme sjeverozapadni dio grada.

Nakon uobičajenog izvidanja, napati je počeo nešto prije ponoći 24. septembra 1942. godine sa svili strana. Prvo su odjeknule snažne eksplozije naše haubice koja je tukla najjača neprijateljska uporišta u gradu, a zatim je uslijedila čitava serija bombaških eksplozija na Čusini, dominantnom uzvišenju iznad grada. To su bili udari poznatih bombaša iz Druge proleterke brigade, koje je predvodio Boško Buha, i Čusinajeza nekoliko minuta zauzeta. Bio je to izvanredan prizor koji smo posmatrali sa Carevog polja, a potom smo, po uzvicima Juriš! Ural! osjetih da se čitava Druga proleterka sručuje u grad. I već u svanuće njezini dijelovi su zauzeli labriku hlora. Naš napad preko Carevog polja išao je sporije, jer je na lome, relativno ravničarskom prostoru, neprijatelj izgradio i branio, jakim snagama, više betonskih bunkera i nekoliko linija rovova, pa je trebalo jednu po jednu liniju i bunkere uzastopno savladivati, uz velike napore i žrtve. To je bio najjače utvrđen i branjen spoljni pojas cjelokupne neprijateljske odbrane Jajca.

Ta borba je trajala nekoliko sati. Morali smo pojedine bunkere i uporišta zaobilaziti i napadati s leđa, neke smo manjim snagama blokirali, a glavninom prodirali ka gradu. Na nekim pravcima, na Carevom polju, neprijatelj je prelazio u protivnapade i prisiljavao nas na izvjesno i mjestimično povlačenje. Borba na Carevom polju spada u najžešće okršaje koje je Prva krajiška brigada imala u 1942. godini, ali je neprijatelj potučen i ujutro 25. septembra otpočeo je neposredni napad na grad i sa sjeverozapadne strane.

I u gradu se neprijatelj žilavo branio, naročito iz stare jajačke tvrđave, ali smo ga savladivali sa manje žrtava, jer, koristeći zaklone koje su pružale kute i drugi objekti, nismo bili izloženi žestokoj i masovnoj vatri neprijatelja na brisanom prostoru (kao na Carevom polju). Međutim, mi nismo imali dovoljno iskustva u vodenju uličnih borbi, a morali smo se boriti za svaku kuću koja je pružala neprijatelju mogućnosti da je koristi za otpor. Čak je neprijatelj, dijelom snaga i jednim oklopnim automobilom, preuzeo i protiv napad, sat-dva prije podne prema jedinicama naše i Druge krajiške brigade. Jedan dio zauzetog gradskog prostora neke naše manje jedinice morale su za trenutak napustiti, ali je otiman uslijedio napad dijelova Druge krajiške i naše brigade u bok neprijatelja, pa je taj njegov protivnapad brzo bio slomljen. Tako je zaplijenjen i oklopni automobil koji je zaposjeo Đurin Predojević. zamjenik komandanta Druge krajiške brigade, sa nekoliko boraca, i tukao neprijatelja po ulicama.

Bojnik Rataj koji je komandovao odbranom garnizona, inače već poznat po vezama sa četnicima, s pištoljem u ruci je tjerao domobrane i ustaše ria položaj, nastojeći tla na svaki način produži otpor, vjerujući da to može, jer nije očekivao da ćemo mi danju biti u mogućnosti da uspješno nastavimo borbu (slične akcije gotovo uvijek smo završavali noću), a nadao se da će mu stići i pomoć iz Travnik. Grad je prije podne nadlijetao jedan neprijateljski avion i davao neke signale. kojima su vjerovatno htjeli da ohrabre svoju odbranu i pruže ustasko-domobranskoj posadi nadu da će joj pristići pomoć.

Borba za grad najduže je trajala oko osvajanja stare tvrđave. Teško je bilo jurišima na zidine savladati neprijateljski otpor. Zato srno u Prvoj brigadi (to je učinila i Druga krajiška) koncentrisali sve minobacače i oko 30-40 puškomitara

Ijeza i usmjerili njihovu vatru na unutrašnji prostor i ispred tvrđave, odakle nas je tukla jedna baterija artiljerije i druga oružja neprijatelja. Izvanredni pogoci naših nizaandžija na minobacačima ubacivali su kao rukom mine u tvrđavu, koje su razarale i uništavale sve živo na tome prostoru. Tako je neprijateljski otpor rapidno opadao, a tada je snažnim jurišem dvaju bataljona Pr\ e i Druge krajiške brigade, na čelu sa Rankom Sipkom, sa sjeverozapada i dijelovima Druge proleterske brigade i Trećeg krajiškog odreda, s druge strane, oko 16 časova izvršen snažan juriš i poznata stara tvrđava kralja Stevana Tomaševića bila je konačno osvojena. Iako je borba nastavljena do kasno u noe (kada je grad bio potpuno oslobođen), sa zaostalim grupama neprijateljskih vojnika, i oko manjih uporišta, pad stare tvrđave, poslije Čusine i Carevog polja, predstavljao je konačan poraz neprijateljskog garnizona u Jajcu.

O ovoj borbi za Jajce ubijeno je više od 300, a zarobljeno oko 300 neprijateljskih vojnika i oficira, zaplijenjene su dvije haubice, tri druga topa, dva minobacača i mnogo raznog naoružanja i ratne opreme. U veoma važan ratni plijen (za te uslove) treba ubrojiti i značajne količine soli, jer su naša vojska i narod bili u velikoj oskudici u tome nezamjenljivom prehr ambenom artiklu.

Treba posebno naglasiti da nas je stanovništvo svih nacionalnosti dočekalo sa velikim oduševljenjem. Još u toku uličnih borbi, izlažući se smrtnoj opasnosti, pojedini građani i grupe pomagali su našim borcima, pokazujući gdje se nalaze neprjate Tjske otporne tačke i posade, a neki građani su preuzimali puške od poginulih boraca i popunjavali njihovo upražnjeno mjesto u borbenim redovima naših napadnih kolona. Bio je to rezultat visoke svijesti i antifašističkog raspoloženja građana, odnosno privrženosti NOB-i, što je zasluga i partijske organizacije u Jajcu, koja je izvršila veliki uticaj na stanovništvo. Komunisti Jajca su odigrali veoma značajnu ulogu i u samoj borbi za oslobođenje grada, jer su Operativnom štabu za Bosansku krajinu i drugim našim štabovima, koji su rukovodili ovom velikom akcijom, na vrijeme dostavili dragocjene detaljne podatke o jačini i rasporedu, sistemu i pojedinostima utvrđene odbrane neprijatelja u okolini i u samom gradu.

Već prva dva-tri dana uspostavljena je naša narodna vlast, komanda grada i otpočela normalizacija i organizovan život u gradu. Tu su se odmah našli i na tome neposredno radili članovi Vrhovnog štaba Čiča Janko Moša Pijade i Milutin Ivan Milutinovic.

Pošto je Prva krajiška brigada ostala u gradu radi obezbjeđenja i održavanja reda, Ivan Milutinovic mi je naložio da se priključim grupi drugova iz ekonomskog odsjeka Vrhovnog štaba, koja je imala zadatak da iz pošte, banke, Velike župe i drugih ustanova takozvane NDH sakupi sav novac i preda V\$ na raspolaganje radi finansiranja odgovarajućih potreba NOB-e. Posao srno obavili uspješno, iako je bilo teškoća OKO otvaranja nekih kasa, pa smo ih morali razbijati krampovima i čuskijama. Sakupili smo i predali VS 2-3 kola Pavelićevih kuna. ali, iako je to bila povelika količina, korist je bila neznatna, zbog izuzetno niske vrijednosti te kvislinške »valute«.

Obilazeći pojedine ustanove da bismo ovaj posao obavili, naišli smo na jedan magacin obuće. Međutim, već su ga intendanti nekih jedinica, a uz njih i pojedini borci, bili otvorili i žurno nastojali da se obezbijede obućom, jer zaista je bilo podosta gotovo bosih boraca u svim jedinicama. Naš zadatak nije bio da se brinemo oko sakupljanja zaplijenjene ratne opreme i drugih potreba za našu vojsku, ali smo vidjeli da ovakav neorganizovan način snabdjevanja obućom nije pravilan, jer ne obezbjeđuje odgovarajuću raspodjelu na sve jedinice koje su učestvovalе u oslobođenju grada pa, po mogućnosti, da nešto dobiju i druge.

Upravo u trenutku našeg razmišljanja da li i šta da preduzmemo, naišao je Čiča Janko. Pogledao je ljutito u nas pa u intendante, ali ga ovi nisu ni primjećivali, jer su svu pažnju i angažovanje usmjerili da za svoje jedinice izvuku što

više obuće. »Šta to radite, mangupi jedni?« - glasno je viknuo Čiča Janko. Intendanti su se međusobno pogledali, kao da su htjeli reći: »Koje sad ovaj, šta hoće i kako ćemo se opravdati pred svojim štabovima ako dodemo bez obuće i odjeće koja je toliko potrebna?« Neki su odmah digli ruke od cipela, a neki su to učinili tek na ponovnu intervenciju Čiča Janka. Ono što su bili izdvojili oduzeto im je i vrata magacina zakovana daskama da bi se onemogućilo ovakvo neorganizovano uzimanje obuće i kasnije izvršila raspodjela po jedinicama prema njihovim potrebama. Da obezbjedenje bude sigurnije, postavljen je i stražar pred vratima magacina. Međutim, neki od »mangupa« (kako ih je pravim imenom nazvao Čiča Janko), koji nisu mogli prežaliti što su ostali praznih šaka, probili su zid magacina s druge strane i počeli opet izvlačiti obuću, ali je Moša, kao da je to pretpostavljao, naišao ponovo i rastjerao ih.

Drugog i trećeg dana po oslobođenju u Jajce je došao drug Tito. Bio je to izuzetan doživljaj građana, naroda okoline i posebno boraca naših brigada i Trećeg krajiškog odreda. Drug Tito je posebno došao da posjeti i vidi Prvu krajišku brigadu i da nam održi govor u bivšem Sokolskom domu (sadašnjem Muzeju AVNOJ-a). Štab brigade: Milinko Kušić, komandant. Mladen Marin, politički komesar, Vojo Todorović, zamjenik komandanta i Milosav Milosavljević, zamjenik političkog komesara brigade, dočekali su druga Tita ispred Sokolskog doma. Komandant Kušić predao je Vrhovnom komandantu raport koji je otprilike glasio: »Druže Tito. Prva krajiška NOU brigada uspješno je izvršila svoj dio zadatka u oslobođenju Jajca.«

Potom je drug Tito u svom govoru izrazio zahvalnost i čestitao našoj brigadi i ostalim jedinicama na uspješnom izvršenju zadatka koji je pred nas postavio. Taj govor, na žalost, nije zapisan ili nije sačuvan, a njegov sadržaj nije moguće rekonstruisati na osnovu sjećanja. Mislim da je drug Tito govorio o značaju oslobođenja Jajca, pohvalno ocjenio hrabrost i vještinu u borbi, organizovanost, disciplinu i vojnički izgled naših krajiških brigada koje kako je rekao - u tome ne zaostaju za proleterskim brigadama. Govorio je daje veoma značajno što su u oslobođenju Jajca zajedno učestvovala krajiške i proleterske brigade, daje u toj borbi došla do izražaja visoka svijest, veliko međusobno povjerenje i veoma dobro sadejstvo proleterskih i krajiških brigada i Trećeg krajiškog odreda. Naglasio je da je ova krupna i značajna borbena akcija za oslobođenje Jajca najbolji dokaz da naše jedinice prerastaju u snažnu i dobro organizovanu NOVJ, koja je sposobna da, pored partizanske borbe, izvodi prave operacije velikih i širokih razmjera. To se uskoro potvrdilo izvođenjem velike operacije za oslobođenje Bihaća i formiranjem divizija NOVJ.

Ovaj susret sa svojim Vrhovnim komandantom drugom Titom, brigada je doživjela kao svoj najsrećniji i najradosniji dan u NOR-u i našoj revoluciji. Ne mogu u ovom trenutku da ne iskažem i svoju vlastitu sreću i izuzetnu radost, nešto što je ostalo najsnažnije i nezaboravno u mome životu, što mi se tada ukazala (tilika dalečno, prvi put, vidim druga Tita i, zajedno sa ostalim drugovima iz štaba brigade, učestvujem u prijatnom razgovoru s njim.

Mladen Marin

M I L A N I L I Ć

Narodni heroj Milan Hić živio je samo dvadeset i jednu godinu. Rođenje 1921. u Pribeljcima, selu u opštini Sipovo, a junački poginuo septembra 1942. godine u Jajcu.

U pribeljačkoj osnovnoj školi bio je ijedan od najboljih đaka. Njegov prvi učitelj, Otmar Križ, napredno orijentisan čovjek, svesrdno je radio sa njim, birao

mu literaturu, pripremao ga za život. Siromašni roditelji nisu mogli dalje da ga školuju, uprkos učiteljevim nastojanjima. Tek 1936. godine otac je smogao sredstva da ga upiše na dopisni tečaj u Sarajevu, koji je omogućavao privatno polaganje ispita u srednjoj školi. Za dvije godine Milan je završio tečaj sa odličnim uspjehom.

Zatim se upisuje na zadružni kurs i pod uticajem ljudi s kojima je dolazio u dodir postaje vatreni pristalica tadašnje Zemljoradničke stranke. Vjerovao je da će ova opoziciona politička stranka uspjeti da se izbori za rješavanje takozvanog seljačkog pitanja u ondašnjoj Jugoslaviji.

AH, na pravi put je izašao vrlo brzo. 1. Pribefjce 1938. godine dolazi napredni učitelj Nemanja Vlatković, a godinu dana kasnije u susjedno selo Grabavicu /a učitelja je postavljen komunist Srećko Nedeljković. Odmah su zapazili darovitog mladića. Do Milanovih ruku dolazi i prva marksistička literatura. Našao je, tako, sebe i svoje ideale. Sa žarom je počeo u janjskim selima da stvara čitalačke grupe i okuplja napredne omladince. U novembru 1940. godine Srećko Nedeljković, u dogovoru sa Jusufom Filipovicem, komunistom iz Jezera, osnovao je prvu partijsku organizaciju u Janju, u koju su primljeni Radomir i Stojan Mitrić, i Vid Radman. U januaru 1941. godine u Partiju je primljen i Milan Ilić.

U aprilu 1941. godine kroz Janj su danima prolazile razbijene jedinice bivše jugoslovenske vojske, jedne ka Jadranskom moru, druge ka sjeveru. Demoralisani vojnici su bacili oružje. Milan Ilić je danima savjetovao mještane da skupljaju i skrivaju oružje, jer će im brzo ustrebati. U Pribeljcima u junu formirao je omladinski aktiv, koji je brzo prerastao u aktiv SKOJ-a, čiji je prvi sekretar bio on. Radio je na formiranju omladinskih i skojevskih aktiva i u drugim selima Janja.

Na dan napada Hitlerove Njemačke na SSSR, grupa komunista iz Jezera i Jajca izbjegla je divljanju ustaša i sklonila se u Janj. Milan ili je sa ostalim komunistima prihvatio i skrivao u Čučkovinama. Preko partijskih veza ubrzo je saznao da ga ustaše traže. Odlučio je da ih sam sačeka. Znao je da će ustaše, ako ne nadu njega, uhapsiti njegove rođake i oca, koji su takođe znali za skrivene komuniste, a neko od njih bi, plašio se, mogao popustiti pod mukama.

Ustaše su stigle - noću. Znajući ko u ratna vremena noću bjesomučno lupa na vrata, Milan ih je sam otvorio i mirno izišao pred ustaše. Zgrabili su ga i odmah počeli tući, Videći da od njega neće ništa saznati, bacili su se na njegovu suprugu Milevu, tukući je do iznemoglosti, iako je bila trudna. Isprebijanog Milana su potom vezali, kao i njegovog oca Simu i stričeve Danu i Đuru, i zajedno sa Spirom Jeftenićem potjerali ka Čučkovinama, tukući ih u toku cijelog puta. U Mračaju su ustaše Milana i Spiru Jeftenica nagnali da zagaze i zaplivaju po kaljuzi jedne bare. Tukli su ih. pri tom, štapov ima po glavi, tražeći da prokažu gdje se kriju komunisti. Mokre i blatnjave su ih zatim potjerali u Pojila. Tu su Milana podvrgli najzvjerskijim mučenjima. Ložili su mu vatru na grudima, zabijali ekserne pod nokte, ali je on i dalje ostao - nijem.

Na kraju, ustašama nije ostalo drugo nego da ga odvedu u zatvor u Jezeru. Nadali su se da će ipak nešto saznati, pa su mu u čeliju donosili vode i hljeba, da bi ga održali u životu. No, on je odbijao da jede. Čudile su se ustaše kako dugo može izdržati bez hrane, ne znajući da je za to najzaslužniji jezerski rodoljub Fahrrija Filipović: on je Milanu doturao hranu, ostavljajući je na prozor zatvorskog nužnika.

Kada su ustaške glavešine iz Jajca i Travnika primile izvještaj logornika iz Jezera, u kome je stajalo ilita su zatvorili jednog mladića, koji ni pod najtežim mučenjima ne prokazuje odbjegle komuniste iz Jezera i Jajca, odlučile su da pođu tamo i svojim očima vide to čudo. Izmučen, obučen samo u gaće i košulju, Milan na njih nije ostavio utisak neustrašiva čovjeka, već su posumnjali u njegov zdrav razum. Zatražili su i mišljenje ljekara, doktora Ibri Brkića koji im je, spreman

da pomogne Milanu, potvrdio da su u pravu i da je riječ o »neuračunljivoj mladici«.

Poslije nekoliko dana Milan je pušten. U selu Močioeima susreo se s janjskim ustanicima. Rukovodioci ustaničkih snaga su znali sta je sve pretrpio, pa su ga natjerali da prvo ide kuci, da se malo oporavi i zaliječi rane.

Kod kuće je ostao samo desetak dana. Priključio se Podobzirskoj čeli narodne vojske. Krajem avgusta bio je sa Podobzirskom i Ljušanskom četom, koje su vodile žestoke borbe rila pravcu Vinaea i Doganovca. Sabijen u Jajce i Donji Vakuf, neprijatelj je preduzeo veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju Janja i Pljeve. Ustanici su jurišem odbacile brojno nadmoćnije snage neprijatelja. Ali, trećeg septembra stigla je vijest da su neprijateljske snage potisle ustaničke jedinice sa goričkih položaja, pa je i ovim dvjema četama naredeno da se povuku prema planini Vitorogu.

I Milan se teško mirio sa time, ali je tješio borce, govoreći da je ovo taktički potez i da će oni uskoro krenuti u napad i neprijatelja protjerati sa janjske visoravni. Još neiskusni mladi borci nijesu bili u to uvjereni. Ali, uskoro se pokazalo da je Milan tačno procjenjivao situaciju. Neprijatelj je, doduše, iskalio bijes i mržnju nad nemoćnima. Popalio je Janj i Pljevu i napravio masakr nad nedužnim narodom. Ali, kada je izbio na obronke Vitoroga, na Kozilima su ga 5. i 6. septembra sačekali i potpuno razbili Šolaja i njegovi drugovi. Opet je bila slobodna cijela teritorija janjske visoravni. Naše snage su ponovo zaposjele stare položaje, koji su dosegali do samih gradova u koje se neprijatelj bio povukao.

Poslije ove ofanzive ustaničke snage su reorganizovane. Formirani su bataljoni »Vaso Pelagić« i »Iskra«. Uvedena je funkcija političkih komesara četa, bataljona i odreda. Milan je, kao komunist i prekaljen borac, postavljen za političkog komesara Treće čete bataljona »Vaso Pelagić« Trećeg krajiškog NOP odreda. Vodio je svoju četvu u napadu na Donji Vakuf 21. novembra i na Rastićevo kod Kupresa 2. i 3. decembra. Sa njome je učestvovao i u rušenju željezničke pruge između Donjeg Vakufa i Jajca. Kada je u januaru 1942. godine poginuo Mustafa Ganibego,vić Ganija, zamjenik političkog komesara bataljona »Vaso Pelagić«, postavljenje na tu dužnost. A kada je formiran Udarni protivčetnički bataljon za Bosansku krajinu, postavljen je za političkog komesara jedne njegove čete. (Nešto kasnije taj bataljon je ušao u sastav Prve krajiške NOU brigade). Učestvovao je u razbijanju četničkih bandi na području Manjače. Borio se i protiv ostalih neprijatelja, a osobito se istakao u borbama sa ustašama kod Piskavice, na putu Banja Luka - Prijedor.

Cim se iz Udarnog bataljona vratio u Janj, ponovo je postavljen za zamjenika političkog komesara i partijskog rukovodioca bataljona Vaso Pelagić«. Istovremeno je bio i član Sreskog komiteta KPJ za srez Jajce. Neumorno je obilazio čete, održavao sastanke partijskih ćelija i skojevskih aktiva i znatno doprinio da se teoretski i idejni nivo članstva podigne na zavidan nivo. Istovremeno je pomagao članovima Sreskog komiteta KP u radu na omasovijavanju i učvršćivanju partijskih i skojevskih organizacija na terenu. Milan je osobito bio neumoran u objašnjavanju da muslimanski i hrvatski živalj nemaju nikakve veze sa ustašama, kao što ni široke mase Srpskog naroda nemaju ništa zajedničko sa četnicima.

Ujulu 1942. godine na naše područje došle su proleterske jedinice sa Vrhov • nim štabom i drugom Titom na čelu. U tom periodu na području bivšeg jajačkog i okolnih srezova preduzet je niz olanzivnih akcija, s ciljem da se oslobode okupirani gradovi i sela i proširi slobodna teritorija. U gotovo svim tim akcijama učestvovao je i Milanov bataljon »Vaso Pelagić«.

Krajem septembra odlučeno je da se krene i na Jajce. Sjećam se veoma dobro govora koji je Milan uoči ovog napada održao pred bataljonom, postrojenim ispod sela Gorice:

- Večeras napadamo Jajce. Neprijatelj je izvanredno dobro naoružan i još bolje utvrđen. To ne treba zaboraviti. Ali, ni to da ce naš bataljon napadati zajedno s proleterima. Ne bismo smjeli zaostati iza njih, ne smijemo se osramotiti. Načelu oataljona će jurišati štab. Možda će neko od članova štaba poginuti. Možda će to biti naš komandant, možda naš politički komesar, možda ja. No, vi se na to ne smijete obazirati. Jurišajte dalje, sve dok ne zauzmete cijeli grad ...

Pred samo veće bataljon »Vaso Pelagić« je krenuo na zadatak. U prvim jurišima zauzeti su neprijateljski položaji oko Vinca i Bravnica. Li cik zore izbili smo pred samo predgrade Jajca, pošto smo zauzeli zgradu u kojoj se danas nalazi tvornica »Eiektrobosna«. U svanuće naše ćete za već bile pred mostom na Plivi. U prvoj borbenoj liniji, ispred jedne stijene kraj željezničke pruge, stajao je Milan. Bio je zaklonjen i istovremeno imao dobar pregled kretanja svog bataljona. U jednom trenutku je primijetio da je streljački stroj zastao. Znao je da ovakvi zastoji, ako potraju, mogu biti sudbonosni. A znao je i to da borce treba samo pokrenuti. U tren oka se našao ispred stroja i povikao:

- Svaka kuća iz koje se pruža otpor mora biti zauzeta!

Borci su jurnuli za njim i borba se ponovo rasplamsala. Iznenada, na Travničkoj kapiji, ukazao se blindirani automobil. Polako je krenuo preko mosta. Zadržao su sve oči bile prikovane za njega. Kat; da je za trenutak nastalo zatišje, a onda su naši osuli vatru. Kuršumi su se samo odbijali od oklopa, a čelična gradnja je išla dalje. Odjednom je i ona počela da riga vatru iz mitraljeza. Jedan rafal je presjekao Milana ispod pasa. Pritrčali smo mu i povukli ga u zaklon. Grčio se od bolova, krvario, ali nije jauknuo. Odmah je stavljen na nosila, ali je izdahnuo dok su ga nosili prema Bravnicama, u bolnicu.

Bataljon je, pogoden ovim velikim gubitkom, kidisao udvostručenom snagom. Jurišao je i zauzimao utvrđenje za utvrđenjem. U popodnevnim časovima 25. septembra Jajce i okolina bili su oslobođeni. Bataljon »Vaso Pelagić« je u potpunosti izvršio zadatak.

Milanovo tijelo preneseno je u njegovo rodno selo. Roditelji su mrtvog sina dočekali na kućnom pragu. Dok su majka i supruga pale na odar naričući, otac Sitno je smirenim glasom rekao:

- Moj sin je pao za svoje ideale i zbog loga ne treba plakati. Nama ostaje da završimo ono što je on, zajedno sa svojim drugovima započeo!

Istog dana sahranjen je na seoskom groblju.

Kosti su mu kasnije prenijele u dvorište seoske osnovne škole, koja danas nosi njegovo ime.

Za Narodnog heroja je proglašen 1953. godine.

Spiro Jovičević

P O U G L E D U N A T I T O V U K A P U

Poslije oslobođenja Jajca, 25. septembra 1942. godine, Treća četa Prvog bataljona bila je u gradu i radila na utovaru zaplijenjene artiljerijske municije i ostale vojne opreme koja je vagonima uskotračne željeznice otpremana prema Mliništu. Četa je ujedno, po naređenju štaba Prvog bataljona, vršila stražarsku i patrolnu službu u gradu, pri Komandi mjesta.

Jednog dana, pred veće, četa je bila na okupu. Borci su se šišali, kupali i spremali za priredbu u Sokolskom domu. Poslije večere, četa je došla pred dom.

Tu smo našli Prvu i Drugu četvu i štab bataljona, a dolazile su i ostale jedinice brigade. Komandir čete Niku Garača rekao nam je da unutra sjednemo redom kako budemo ulazili u zgradu, i da ee priredbi vjerovatno prisustvovati drugovi Tito i Košta Nad sa svojim saradnicima. Ova vijest sve nas je jako obradovala.

U dom smo ulazili u najvećoj tišini i sjedali na svoja mjesta. Brzo su ušle i ostale jedinice. Dvorana mi je izgledala jako velika. Prozori su bili zamračeni, a bina uređena.

Kad je u dvoranu ušla grupa rukovodilaca, mi smo ih pozdravili dugotrajnim aplauzom. Nismo znali ko je među njima Tito. Ne sjećam se tačno da li je komandant brigade Milinko Kušić ili komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu Kosa Nad pozdravio Vrhovnog komandanta i prisutne rukovodioce, a zatim je na binu izišao Tito. Bio je, vidjelo se, dobro raspoložen. Na sebi je imao tamno odijelo koje mu je lijepo stajalo i kapu naročitog kroja. Na nogama čizme, a preko odijela opasač sa pištoljem i gajtanom.

Tito je pozdravio borce Prve krajiške brigade i cijele Bosanske krajine odujući im priznanje za dotadašnje uspjehe u borbama, a zatim je govorio o razvoju ustanka širom naše zemlje, o značaju dolaska proleterskih jedinica u Bosansku krajinu, o bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije, o stvaranju narodne vlasti, o Perspektivi naše borbe i zadacima koji nas očekuju do konačne pobjede i oslobođenja zemlje. Govor druga Tita bio je prekidan aplauzom i uzvicima »Živio drug Tito! Živjela narodnooslobodilačka vojska! Živjelo bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije!«

Zatim su glumci Kazališta narodnog oslobođenja izveli program koji je borce, oduševio. Mnogi su tada prvi put vidjeli pozorišne glumce i pozorišnu predstavu. Po završetku programa srdačno smo ispratili druga Tita i ostale rukovodioce.

Sa priredbe u Jajcu krenuli smo prema Mrkonjić-Gradu da zaustavimo Nijemce koji su dolazili od Banje Luke. Neke čete prevezene su kamionima Treća četa išla je pješice. U koloni smo razgovarali i srediivali svoje utiske o susretu sa Vrhovnim komandantom. Svi smo vidjeli da je Tito jednostavan čovjek, da govori razumljivo i da je duboko uvjeren u našu pobjedu.

Titovo odijelo naročito nam se svidjelo, a najviše njegovu kapa i govorili smo da ćemo, čim nam se pruži prilika, sašiti sebi takve kape i zamijeniti sadašnje, koje su bile raznog kroja i oblika, od kožnih »kozarčanki« do domobranskih i njemačkih kapa. Većina boraca ubrzo je imala kape slične Titovoj kapi koju smo vidjeli u Jajcu.

Dugo smo u četi, bataljonu i brigadi sa ponosom govorili o susretu sa Vrhovnim komandantom. To je za borce brigade bila velika nagrada. Kad su čitane radio-vijesti, na političkim časovima, kad je bilo riječi o naredbama, izvještajima i pohvalama Vrhovnog štaba, uvijek smo imali pred očima lik odlučnog i hrabrog vrhovnog komandanta Tita, koga smo vidjeli na priredbi u Jajcu.

Gojko Slijepac

BIJELE ZASTAVE NA TVRĐAVI U JAJCU

Sredinom maja 1942. godine snage Drugog i dijelovi Prvog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda oslobodile su Prijedor.

Ali, nismo tu dugo ostali, jer brzo stiže naređenje za pokret naše Prve čete Drugog bataljona Kozarskog odreda prema Kozarcu, a zatim prema Lamovitoj.

Nismo znali cilj ovog pokreta. Pretpostavljali smo da idemo na novi borbeni zadatak. Kozara je u to vrijeme bila prostrana slobodna teritorija, sa jakim partizanskim snagama i snažnom pozadinom. Iza sebe ostavljamo Prijedor u kome počinje novi život - u slobodi.

U selo Lamovitu, 18 kilometara udaljeno od Prijedora, stižemo 21. maja. Na ravničarskom prostoru pored druma Prijedor - Banja Luka prikupljaju se partizanske jedinice. Pored onih sa područja Kozare, tu su i borci i jedinice iz Podgrmeča. Šanskog Mosta, Bihaća, Drvara, Bosanskog Petrovca, od Mrkonjića i Jajca. Iz čitave Bosanske krajine. Tu smo svi ušli u sastav tek formirane Prve krajiške udarne brigade.

Sva prateća oruđa - minobacači i teški mitraljezi, sa borcima koji su ih opsluživali - izdvojena su u posebnu jedinicu: Četu pratećih oruđa.

Četa je u svome sastavu imala četiri teška mitraljeza i tri minobacača. Komandu čete sačinjavali su: Ostoja Popović, komandir, Gojko Zec, politički komesar, Dragutin Popović, zamjenik komandira i istovremeno vodnik mitraljeskog voda, Mitar Dakić, zamjenik političkog komesara i Ilija Stakić, ekonom.

U vrijeme formiranja Četa pratećih oruđa imala je dva voda - mitraljeski i minobacački. Vodnik Minobacačkog voda bio je Aleksandar Komarnicki. U sastavu ovog voda bila su tri minobacača koji su, svaki za sebe, sačinjavali minobacačko odjeljenje. Voda prvog minobacačkog odjeljenja bio je Jovan Jakov Ijević, drugog Milan Jelisavae, a trećeg Vlado Gojšek. Mitraljeski vod imao je četiri odjeljenja. U prvome je voda—desetar bio Lako Čoprlja, u drugome Savo Marin, u trećem Dušan Davidović. i u četvrtom Mile Vidović.

Većina komandnog kadra i boraca Čete pratećih oruđa, kao i samih pratećih oruđa, bila je iz sastava Drugog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, sa Kozare.

U sastavu drugog mitraljeskog odjeljenja, pored vođe - desetara Save Marina, bili su: Cvijo Lajić, nišandžija (poginuo u toku rata), Mile Stojić iz Busnova (umro poslije rata), Stevo Stakić, Pane Došen, Vitomir Vito Kecman, Dušan Berić, kao i još pet-šest boraca, čijih se imena, na žalost, ne sjećam. Većina boraca bila je iz Lamovite i okolnih sela. Među njima je bilo više omladinaca koji nisu služili vojsku, ali su se veoma brzo obučili za poslogu mitraljeza - dodavače municije. nosače, pomoćnike nišandžija i konjovoce.

Uloga Čete pratećih oruđa bila je da pomaže četama i bataljonima brigade u izvođenju akcija na neprijateljska utvrđenja i posade. S obzirom na specifičnost naoružanja i borbenu namjenu, Četa pratećih oruđa nije u tadašnjim uslovima bila predviđena da samostalno djeluje. Sva njena oruđa raspoređena su po bataljonima i četama. Tako su neposredno po formiranje brigade naše drugo mitraljesko i prvo minobacačko odjeljenje bili pridodati Trećem bataljonu, čiji je komandant bio Stevo Rauš. U toku noći jedinice su krenule na svoj prvi borbeni zadatak. Prešli smo željezničku prugu Banja Luka - Prijedor i uputili se prema sektoru Manjače.

Na sektoru Manjače zadržali smo se do početka juna 1942. godine. Dok su se jedinice brigade orijentisale prema sektoru gdje su se nalazile četničke snage, uslijedio je početak velike neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Prodorom neprijateljskih snaga prema Prijedoru ostali smo bez neposredne veze sa Kozarom. U međuvremenu je uslijedilo naređenje da Drugi, Treći i Četvrti bataljon 12. juna izvrše napad na neprijateljske snage u rejonu Piskavice, sa zadatkom da ih razbiju na ovome sektoru i pomognu opkoljenim snagama Drugog krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda u Kozari. To je bila prva značajnija akcija našeg Mitraljeskog odjeljenja u sastavu Trećeg bataljona.

Naš mitraljez je bio na jednoj padini, na oko trista metara od neprijateljskog bunkera. Vatrenim dejstvima potpomagali smo i sadejstvovali sa Prvom četom

komandira Mile Tubića. U toku noći vodila se veoma žestoka borba. Cilj nam je bio da prodremo preko željezničke pruge i ceste Banja Luka - Prijedor. Međutim, neprijatelj je pružio snažan otpor. Junska kratka noć brzo je prošla. Uslova za nastavljjanje borbe nije bilo. Na nekim sektorima neprijatelj je bio razbijen, ali zahvaljujući svježim snagama, koje su sa tenkovima pristizale u rejon borbi, ojačao je i prisilio nas na povlačenje. U toku rastavljanja mitraljeza neprijatelj nas je osjetio i otvorio vatru, kojom prilikom nam je poginuo jedan borac. Na žalost, njegovo ime ostalo nam je nepoznato.

Poslije nekoliko dana je uslijedilo naređenje za novi pokret na Kozaru, ali sada zaobilaznim putem - preko rijeke Sane. Prešli smo je 17. juna kod sela Usoraca, a tri dana kasnije još jednom, ovog puta između sela Svodne i Petkovca, odakle smo krenuli preko željezničke pruge i ceste Prijedor - Bosanski Novi izbili na Karan. Smjestili smo se u selu Marinima, kod Kesara. Tu je naše drugo mitraljesko odjeljenje ostalo uz štab brigade.

Osjetivši naše prisustvo u rejonu Karana, neprijatelj je krenuo od željezničke pruge i iz pravca sela Dragotinje i izbio u selo Marine. Potpomognut je bio i tenkovima. U Marinima je krenuo streljačkim strojem niz padine, prema potoku i kućama porodica Kesar.

Dobio sam naređenje da zauzmem odgovarajući položaj sa Mitraljeskim odjeljenjem. Postavili smo mitraljez u jednom voćnjaku ispod kuće Mlade Kesara, odakle smo imali veoma dobar pregled i teren podešen za dejstvo. Uskoro smo primijetili da neprijateljski stroj stiže ispod kuća Marjanovića. Na ugovoreni znak otvorili smo vatru. Nismo štedjeli municiju. Zahvaljujući našoj vješto postavljenoj zasjedi i iznenađenju, neprijatelj je imao znatne gubitke.

To je bila i posljednja borba našeg Mitraljeskog odjeljenja na Kozari ljeta 1942. godine.

Brigada se vratila u Podgrmeč. U Maloj Rujiškoj 17. jula, izvršena je reorganizacija naše brigade. Ona sada ima dva bataljona. Treći bataljon postao je Prvi. Uz njega je opet i naše Mitraljesko odjeljenje, a pridodalo mu je i jedno Minobacačko odjeljenje i zajedno sačinavamo Prateći vod.

Uslijedio je pokret prema selu Crkvenom. Pripremanje napad na neprijateljsko uporište u Ključu. Pravac našeg napada bio je niz lijevu obalu Sane, sa pravca Siše. Mitraljesko odjeljenje bilo je dodijeljeno Prvoj čeli, a Minobacačko je imalo zadatak da luče neprijatelja u ključkoj tvrđavi. Ključ je relativno brzo zauzet. Tu smo se snabdjeli municijom za naša oruđa.

Poslije oslobođenja Ključa kraće vrijeme smo se zadržali u Sanici, a zatim je uslijedio pokret prema Kupresu, preko Drvara i Prekaje. Iako je borba za Kupres bila veoma teška, u našem mitraljesko-minobacačkom vođu nije bilo poginulih i ranjenih, kao ni kasnije, prilikom oslobađanja Mrkonjić-Grada.

Pod kraj avgusta 1942. godine opet smo se našli na Manjači. Glavni zadatak naše brigade bio je razbijanje četničkih snaga Uroša Drenovića. Tu smo se zadržali gotovo mjesec dana. Vodili smo borbe i sa njemačkim i ustaško-domobranskim snagama.

Iako su mnoge borbe u toku rata bile teške, čini mi se da su one na Manjači, u septembru 1942. godine, bile najteže. To je bezvodno i veoma siromašno područje. Bili smo prisiljeni da izdvajamo čitavu četu da bismo došli do Sitnice, gdje se nalazila izvorska voda. Za vođu smo morali voditi i borbe i davati i žrtve. I do hrane se teško dolazilo. Posebno je bilo teško jesti neslanu hranu. Kuvali smo ijeli neslano meso. a hljebaje bilo veoma malo, ili ga uopšte nije bilo. Mi, borci, nismo smjeli ništa sami uzeti od stanovništva. Za svaku samovolju oštro smo kažnjavani. Teško je bilo iskušenje kada smo se nalazili u voćnjacima. Jesen je bila i voće dozrijevalo, a niko od nas nije smio da dohvati šljih u. ili jabuku, koja mu se nalazila nadohvat ruke. Ležali smo u voćnjacima, plodovi nam mirisali, žuljali nas, a mi smo morali da ih guramo dalje od sebe.

Iz loga perioda i te kako sam dobro zapamtio jedan događaj. Naš mitraljesko-minobacački vod nalazio se na položaju u rejonu Velike Grede, rta Manjači. Bili smo pridodati Prvoj četi, koja se nalazila ispred nas. Naša oruđa su bila spremna za dejstvo kada četa stupi u borbu. Dugo smo čekali. Sigurni u četu ispred nas. Bili smo se opustili. U jednom momentu u žbunju ispod nas čuo se neki šum.

- Ko je dolje? - uzviknuo sam.

Umjesto da dobijem odgovor, bili smo zasuti jakom mitraljeskom vatrom. Neprijateljski vojnici su se privukli na blisko odstojanje, jer se četa ispred nas bila povukla i nije nas o tome obavijestila.

Shvativši da se nalazimo u teškom položaju, naredio sam da se borci brzo povuku. Napustili smo oruđa samo da ne padnemo neprijatelju u ruke.

Uspjeli smo da se bez žrtava izvučemo i dodemo u sastav snaga bataljona kome smo bili pridodali. Razmišljao sam kako da obavijestim komandanta bataljona Stevu Rauša da smo napustili oruđa bez opaljenog metka. Prikupio sam snage, prišao mu i raportirao:

Druže komandante, vod je napustio položaj. Ostala su teška oruđa...

Bilo je to veliko iznenađenje za komandanta Rauša. Očito je bilo da je ljut. Brzo se odlučio i naredio:

- Odmah sa svojim vodom kreni u kontranapad i povrati od neprijatelja svoja oruđa!

Iako je Prvi bataljon takode krenuo u napad na neprijatelja, Rauš je naredio da mitraljesko-minobacački vod napada svoje ranije položaje, na kojima je ostavio mitraljez i minobacač. Trebalo je samo puškama izvršiti ovaj veoma težak zadatak.

Prenio sam borcima naređenje komandanta i pošli smo u napad. Na naše veliko iznenađenje - nismo naišli na otpor. Kad smo stigli na mjesto gdje smo ostavili oruđa, našoj radosti nije bilo granica: oruđa su bila na istom mjestu gdje smo ih ostavili. Neprijateljski vojnici nisu uspjeli da ih pomjere sa mjesta, niti da dejstvuju sa njima. Napad našeg bataljona bio je silovit, tako da se neprijatelj morao na brzinu povući. Odlučnost komandanta Rauša i blagovremeno donošenje odluke za protivnapad stvorili su pometnju u neprijateljskom rasporedu i prisilili ga na povlačenje. To je omogućilo i našem vodu da povrati napušten položaj i ostavljena oruđa. Našli smo i dvije kutije municije koje su neprijateljski vojnici prilikom paničnog bjekstva ostavili. Borci su bili oduševljeni. Govorili su:

- Ubuduće ćemo i ginuti, a svoja oruđa nećemo napuštati!

I zaista, za sve vrijeme narodnooslobodilačke borbe nikada više nismo dozvolili da nam oruđa padnu neprijatelju u ruke. Ginulo se sa njima i pored njih.

Sektor Manjače napustili smo u drugoj polovini septembra 1942. godine.

Oko 20. septembra krenuli smo prema Jajcu. U grauu se nalazio jak neprijateljski garnizon, dobro utvrđen za pozicionu odbranu međusobno povezanim rovovima i bunkerima.

Grad smo napali u noći između 24. i 25. septembra. Nas mitraljesko-minobacački vod i dalje je bio pri Prvom bataljonu, koji je imao veoma težak zadatak. Pored rovova i bunkera na pravcu napada, trebalo je likvidirati i neprijatelja koji se utvrdio u srednjovjekovnoj tvrđavi na uzvišenju sjeverozapadnog dijela grada. Tu se nalazila neprijateljska artiljerija sa minobacačima i mitraljezima. Okolo je bila zidana ograda, koja je sama po sebi predstavljala prepreku. Italijanske okupacione snage još više su ovu tvrđavu osigurale i uredile za odbranu. I reklo bi se da je bila realna pretpostavka neprijatelja da je ovu tvrđavu nemoguće osvojiti.

Borba se vodila čitavu noć. Naše snage nalazile su se u gradu. Međutim, neprijatelj je i dalje pružao snažan otpor iz tvrđave. Padale su nove žrtve.

U međuvremenu mi je došao jedan od komandira čela Prvog bataljona i upitao me da li bi minobacač mogao nešto učiniti da se slomi otpor neprijatelja u tvrđavi. Rekao sam mu da ćemo nešto pokušati. Nišandžija na minobacaču, Dušan Radić, iako, kao omladinac, nije bio odslužio vojsku, veoma je dobro vladao minobacačkim nišanskim spravama. Dogovorili smo se sa komandiroM Minobacačkog odjeljenja, Jovanom Jakovljevićem, da se minobacač podesi da tuče neposrednim nišanjenjem. Zajednički smo ocijenili daljinu i uzeli elemente. Prva mina pogodila je spoljnu stranu zida i nije imalD"efekta. Povećali smo odstojanje za još oko 50 metara i druga mina eksplodirala je usred tvrđave. Na mjestu udara sve se zadimilo. Ispalili smo još dvije mine brzom paljbom. I one su pogodile cilj. Gadalali smo teškim minama od 12 kilograma koje imaju veliku razornu moć. Poslije ispaljene četvrte mine, borci koji su se nalazili oko tvrđave krenuli su na juriš. U isto vrijeme primijetili smo da se u tvrđavi podižu bijele zastave.

Jajce je oslobođeno 25. septembra 1942. godine.

Iz Jajca smo se opet vratili na Manjaču, sada u rejon Sitnica—Čadavica. Stigli smo negdje pod kraj septembra 1942. godine.

Položaj mitraljsko-minobacačkog voda nalazio se na jednom uzvišenju iznad ceste Sitnica - Banja Luka. U blizini se nalazio i štab Prvog bataljona. Očekivali smo neprijatelja iz pravca Banje Luke. Jednog dana, koliko se sjećam između 10. oktobra, prema našim položajima krenule su neprijateljske snage. Najprije smo čuli zujanje motora, a uskoro su nas izviđači obavijestili da se prema nama kreću neprijateljski tenkovi. Morali smo da se na brzinu povučemo. Rastavili smo oruđa. Nismo stigli da ili natovarimo na konje. Svako je uzeo po neki dio i krenuo u povlačenje. Ja sam nosio minobacačku cijev.

Trčali smo niz jednu udolinu pored potočića. Ispred nas se povlačio i štab bataljona. Ali, neprijateljski tenkovi krenuli su desno od nas i presjekli nam pravac. Na izmaku snage uspjeli smo da se domognemo jednog šumarka na uzvišenju. Okupili smo se i primijetili da nema borca Milana Lajića, koji je nosio postolje teškog mitraljeza. Saznali smo daje trčao ispred nas u koloni i produžio niz potok. Kada je primijetio ispred sebe neprijateljski tenk. spustio je postolje u potok, a zatim krenuo ulijevo i zaobilaznim putem nešto kasnije stigao u sastav voda.

Komandant bataljona Stevo Rauš naredio je da se sa oruđima zauzmu položaji radi dejstva protiv neprijatelja. Tenkovi su bili zastali. Posade su izašle iz tenkova, oko kojih su se okupile i pješadijske jedinice. Posmatrali smo kako se neprijateljski vojnici grupišu, očigledno ne očekujući da ćemo ih napasti.

Pošto nismo imali postolja, teški mitraljez smo postavili na jedno rašijasto drvo. I na ovaj način moglo se uspješno dejstvovati. U isto vrijeme i minobacač je bio pripremljen za dejstvo. Otvorili smo jednov remeno vatru. U borbu su stupile i čete Prvog bataljona i krenule na juriš. Razvila se veoma teška i ogorčena orba. Trajala je sve do u noc. Neprijatelj je imao znatne gubitke. Nije pretpostavljao da će biti napadnut, jer je brojčano bio znatno nadmoćniji i ojačan tenkovima. Zahvaljujući smjelosti i odlučnosti komandanta bataljona Steve Rauša da iz povlačenja pređe u kontranapad i izvrši juriš, mi smo i ovoga puta neprijatelju nanijeli osjetne gubitke.

Neposredno poslije ove akcije u toku noći Milan Lajić je sa još dvojicom boraca krenuo prema mjestu gdje je ostavio postolje teškog mitraljeza. Bilo je to rizično, jer su se u blizini nalazili neprijateljski položaji. Ali, neustrašivi momci su se provukli pored neprijateljskih straža, pronašli ostavljeno postolje i donijeli na naše položaje.

Opet je naš teški mitraljez bio kompletan i spreman za dejstvo,

Rejon Manjače smo napustili u prvoj polovini oktobra 1942. godine. Iscrpljeni i umorni od svakodnevnih borbi, išli smo ka Ključu. Kako bi nam samo

dobro došao makar i kraći predah! I upravo ta nam se želja ispunila. U selu Ramićima, kud Ključa, ostadosmo do pod kraj oktobra. Pretpostavljali smo da je ovaj predah značilo pripremu za duži put u nove borbe.

Krećemo prema Bihacu.

I mitraljesko i minobacačku odjeljenje bili su upet pridodali Prvom bataljonu. Poslije razbijanja neprijateljske spoljne odbrambene linije dosukli smo mitraljez i minobacač kod nekih kasarni. Kada je svanulo, iz minobacača smo tukli tvrđavu i okolne objekte, iz kojih je neprijatelj pružao snažan otpor. Borbe su nastavljene i u toku dana.

U međuvremenu je stiglo naređenje da se oruđa pokrenu naprijed u grad. Naređenje komandania bataljona Steve Rauša bilo je da se mitraljez postas i nared ulice, odakle bi imao nesmetano dejstvo prema tvrđavi. Bilo je veoma rizično postaviti mitraljez na otvoren prostor, bez zaklona pa sam odgovorio Raušu da možemo imati znatne žrtve ako se na to odlučimo. On je bio kategoričan. Dobacio mi je da zaklon na ulici mogu da uredim od Iješeva ustaških zlikovaca. Njih je bilo na sve strane. Posada mitraljeza prihvatila je ovaj prijedlog i ubrzo je prikupljena gomila ustaških Iješeva koji su sada služili kao zaklon posadi teškog mitraljeza. Dosjetljivost komandanta Rauša imala je svoje opravdanje i dragocjene efekte: u međuvremenu je neprijatelj bio preduzeo jedan kontranapad, ali je snažnom vatrom našeg mitraljeza bio povraćen nazad, prema tvrđavi.

Za vrijeme ove borbe nalazio sam se u haustoru jedne zgrade sa komandantom Stevom Raušom i njegovim zamjenikom Milom Tubićem, koji je želio da prati razvoj borbe, pa je svaki čas izlaziu iz haustora. Upozoravali smo ga da ne izlazi, s obzirom na snažno dejstvo neprijateljskog oružja. I, u jednom momentu Mile je pao. Pogoden je rafalom u nogu. Teško je ranjen. Osjetilo se po krvarenju. Sigurno je da su mu bili povrijeđeni krvni sudovi noge. Odnosenje u previjalište. Kasnije je podlegao ranama. Proglašen je za narodnog heroja,

Dok se vodila žestoka borba za i oko tvrđave, uslijedio je napad boraca Drugo krajiško narodnooslobodilačke udarne brigado sa pravca od željezničke stanice i dalje preko mosta na Uni. I sa ovoga pravca pristizali su Kozarčani. Bio jo to posljednji juriš za slamanje otpora ustaških zlikovaca, koji su se očajnički branili u tvrđavi.

Dejstvom našeg mitraljeza i minobacača ubrzana je likvidacija posljednje otporno tačke neprijatelja u Bihacu.

S<i>v Murin

N A Š E H A U B I C E

Nisam služio bivšu jugoslovensku vojsku i prije odlaska u partizane nisam znao da rukujem nikakvim oružjem, a u partizanima sam, bez ikakve prethodne obuke, postao - artiljerac. Doduše, zamalo što nisam poginuo od granate namijenjene neprijatelju, ali priča o tome mora da bude priča o našim haubicama.

Prilikom napada na Jajce. 24. septembra 1942. godine, borci Trećeg bataljona Prve krajiške brigade zaplijenili su i dvije haubice. Po zauzimanju grada, Druga čela Trećeg bataljona dobila je zadatak da zaplijenjene haubice odvuče prema Mliništu, kako ne bi pale u ruke neprijatelju koji je jakim snagama nadirao u pravcu Jajca. Đuro Trikić, komandir Druge čete, bio je artiljerac i dobro je poznao tehniku ovog naoružanja. U četi je bilo još nekoliko artiljoraca.

Osim haubica, prema Mliništu je trebalo izvući i drugi ratni plijen koji ie u Jajcu pao u naše ruke. Bile su to ogromne količine oružja, municije, sanitetskog materijala i životnih namirnica.

Pošto su sva prevozila sredstva kojima smo raspolagali bila zauzeta, naša četa je izvlačila haubice na rukama prema Plivskom jezeru. Predveće u susret nam je došao Sla\ ko Rodić s jednim drugom koga mi nismo poznavali. Prolazeći pored boraca čvrstim vojničkim korakom, taj drug nam je rekao: »Bolje je. drugovi, da te haubice i na rukama izvučete nego da se ponovo nadu u rukama neprijatelja. Dobro će nam doći za akcije koje nam predstoje.« Đuro Trikić je predao raport ovom drugu i upoznao ga sa zadatkom čete, a poslije nam je saopstio da je to bio dru» Tito. Kad smo to čuli, bilo nam je žao što ga nismo bolje pogledali i duže se zadržali s njim u razgovoru.

Dok smo mi izvlačili haubice, neprijatelj je, uz podršku tenkova, napadao od Čadavice prema Jajcu, odnosno Mrkonjić-Gradu, da bi presjekao povlačenje naših snaga sa Manjače.

Bili smo blizu sela Barača kada je stiglo naređenje da na neprijatelja otvrimo vatru iz haubica. Pošto telefonska veza nije dobro funkcionisala, brzo smo organizovali relejnu vezu od boraca naše čete. Na osmalračilici je bio i davao elemente za gađanje Marko Trikić. Prema njegovoj komandi usmjeravali smo topovsku vatru između Podbrda i Rogolja prema Mrkonjić-Gradu.

U prvi mah gađali smo udarnim granatama neposredno, ali zbog podvodnog terena duž. komunikacija udarne granate nisu eksplodirale, pa je sa osmatračnice stigla komanda da predemo na tempirano gađanje, imali smo dovoljno granata.

Na vatrenom položaju se nalazila naša četa sa komandantom Đurom Trikićem i jednim borcem koji se, mislim, zvao Šurlan. Taj borac je bio artiljerac i pri tempiranju se služio tablicama. Trikić ga je upozorio da tempiranje nije dobro i da će granata na ustima cijevi eksplodirati. Šurlan je ostrim tonom rekao da on odgovara za izbor tempiranja.

Kad je haubica grunula, granate je zaista eksplodirala ispred cijevi i ranila tri poslužioaca, među kojima sam i ja bio. U prvom trenutku pomislio sam da je neprijatelj uspio da nas pronađe i pogodi svojom granatom.

- Jesam ti rekao što će se dogoditi! - uzviknuo je ljutito Đuro Trikić i naredio Šurlanu da se udalji sa vatrenog položaja, a on je preuzeo komandu za dalje gađanje tempiranim granatama, i to bez tablica.

Trikić je prema udaljenosti cilja koji gađao znao kako treba tempirati granate i nije griješio, a Šurlan je smatrao da bez tablica nema tačnog gađanja,

Kad smo odbacili neprijatelja prema Čadavici, naše snage su prešle komunikaciju Čadavica - Mrkonjić-Grad. prema Baračima i Mliništu.

Naša četa je deset dana držala haubice, a zatim ih je priključila artiljeriji Marka Trikića i mi smo se vratili u sastav brigade, ponosni što smo neprijatelja uspješno gađali - iz njegovih haubica.

Jovo Trikić

U S T A Š E U S U K N J A M A

Kad smo napuštali Manjaču. u septembru 1942. godine, mi. borci Prve krajiške brigade, nismo odmah znali šta će biti naš prvi naredni zadatak, ali ubrzo nam je rečeno da ćemo napasti Jajce. Bili smo više nego radosni što će nam se pružiti prilika da se, poslije borbi koje smo na Manjači vodili protiv četnika Uro-

sa Drenovića i Lazara Tešanovića, obračunamo i sa ustašama i da ili kaznimo za zločine koje su počinili u okolini Jajca.

Kada smo noću između 24. i 25. septembra 1942. napali Jajce, Drugi bataljon privlačio se neprijateljskim bunkerima, ispred kojih je bila postavljena bodljikava žica. sa sjeverozapadne strane gi ada. Nečujno, kao mačke, privukli sino se do same žice. Komandanti i politički komesari zahtijevali su od boraca potpunu tišinu. Ništa nije smjelo da zvecne, ni da šušne, da ne bismo bili otkriveni. Čekali srno ugovoreni znak za napad.

Ustaše su, svakako od straha, stalno otvarale vatru iz mitraljeza i dovikivale:
- O-o-o, Jovane, jesi li gladan? Jesi li go i bos? Hoćeš da zapališ jednu pravu cigaretu?

Poslije svakog uzvika puštali su u noć dug rafal iz mitraljeza i dodavali:
- Evo ti, Jovane, i ovo!

Oglasile su se i njihove haubice. Prema bljesku svjetlosti iz njihovih cijevi idjeli smo da se nalaze niže od bunkera, na udaljenosti od nekoliko stotina metara. Tukle su preko nas, daleko gore u brda iznad Jajca. Preko nas su prebacivali svoje rafale i mitraljezi iz bunkera. Neprijatelj nije ni slutio da smo mu mi već za vratom.

Dok smo ležali ispred žice naišao je Vojo Todorović, zamjenik komandanta brigade. Učio nas je kako da se pomoću čebadi, šinjela i šatorskih krila prebacimo preko žice. Upozorio je naše puškomitraljesce da, čim počne naš juriš, ubrzanim rafalima zatvore puškarnice na bunkerima.

U tint trenucima svaka riječ Voje Todorovića za nas je značila veliko ohrabrenje i bila je garancija da ćemo uspješno izvršiti svoj zadatak.

Kad je dat znak za napad, borci Drugog bataljona su se za tren oka našli s druge strane bodljikave žice. Naš napad je bio tako silovit da su ustaše odmah počele da iskaču iz bunkera i da se bezglavno otiskuju niz padinu prema gradu. U zauzetim bunkerima našli smo trojicu poginulih ustaških mitraljezaca.

Za vrijeme našeg juriša neprijateljske haubice neprestano su gruvale, ali naprazno. Prema njihovom sijevanju u tami naši puškomitraljeseci mogli su da oćijene gdje se haubice nalaze i da ih drže pod vatrom.

Pred zoru postavljeni su na položaj i naši minobacači. Tukli su tvrđavu i još neke ciljeve u gradu.

Tada se dogodio nesrećan slučaj, Jedan minobacač se, usljed trzaja, tako pomjerio da je jedna mina eksplodirala u krošnji drveta, u našoj neposrednoj blizini, i jedan borac je poginuo.

Kad je svanulo, mi smo ispred sebe. u dolini, vidjeli da je posada neprijateljskih haubica izložena žestokoj vatri naših puškomitraljezaca. Tada smo je obasuli i vatrom iz pušaka. Ustaše su bile tako prikovane za zemlju da je svaki, čim bi pomolio glavu iz zaklona, bio smaknut.

Okol podne ustaške haubice ostale su bez posade i prestale su da dejstvuju.

Dok smo se mi obračunavali sa ustaškom posadom na haubicama, u gradu su se pojavila i počela da nas tuku jedna oklopna kola Po naredenju Dragutina Stanica, komandanta našeg bataljona. naš minobacački vod srućio je na ta kola takvu vatru da su odmah počela da zastajkuju, da idu naprijed-nazađ, da bi ubrzo istakla bijelu krpu - u znak predaje. Tada su naši borci, kao neobuzdane bujice, nagnuli i oslobodili grad.

Jajce još nije bilo palo u naše ruke kada smo vidjeli da preko mosta na Pliv i žurno, u grupama, prelaze neki civili i sklanjaju se u šumu niže grada. Vjerovali smo da su to građani koji pod uticajem neprijateljske propagande bježe od nas i nismo pucali za njima, ali uskoro smo doznali da su to ustaše prel usene u civile, sa pretežno ženskom odjećom na sebi. Tada smo otv orili vatru na njih i onemogućili njihovo dalje bjekstvo, a one koji su već bili prešli most doćekala je jedna

crnogorska jedinica. Neki su izginuli, a neki su uhvaćeni u šumi. Bilo ih je dosta u sukunjama, s maramama na glavi.

Prilikom spuštanja u grad naišli smo pored onih haubica i vidjeli gomilu mrtvih ustaša. Niže njih, najednoj strmini, ležao je na ledima jedan osamljen ustaša. Nije davao znake života, a na njegovim nogama, okrenutim naniže, bile su nove čizme. Pošto se moja obuća bila raspala, a vidio sam da čizme po veličini meni odgovaraju, odlučio sam da ih skinem sa ustaše. Kad sam potegao jednu čizmu, ustaša je počeo da stenje, a stomak mu se podigao. Odvojio sam ruke od ustaše, posmatrao ga nekoliko trenutaka, pitajući se da li je mrtav ili živ, pa požurio za svojom četom, u svojoj dotrajaloj obući.

Nisam se još bio pribrao od doživljaja sa ustašom koji stenje, a stomak mu se podiže, kada me je komandir čete Gojko Trikić odredio da u patroli sa još dvojicom drugova ispitam stanje u jajačkoj tvrđavi, jer bilo je čudno što neprijatelj iz te tvrđave nije davao nikakav otpor za cijelo vrijeme borbe.

Pomišljajući da bi posrijedi mogla da bude neka zamka, ušli smo oprezno unutra i pored jednog zida. dvadesetak metara ispred nas, ugledali gomilu ljudi. Neki su sjedili, a neki ležali, ali nijedan se nije micao. Puškomitraj izac Milovan Karalić uzeo ih je na nišan i doviknuo im da se predaju. Niko mu ništa nije odgovorio.

Kad sam im prišao bliže, vidio sam da su to ustaše i da su svi mrtvi. Bilo ih je oko trideset, a pored njih su ležale neke konzerve, komadi hljeba i pribor za jelo. Svaki je imao na sebi žute, nove čizme, ali sa odvaljenim donovima.

U blizini mrtvih ustaša naišli smo na jednog teško ranjenog ustaškog oficira i on nam je rekao šta se desilo s njihovom satnijom (četom). Kad je počeo naš napad na grad. oni su pred zorom upućeni u tvrđavu da zauzmu položaj. Tamo im je komandir rekao da će možda cijeli dan morati da vode borbu i da treba da doručkuju. Dok su oni jeli, naši minobacači počeli su da tuku tvrđavu. Jedna mina je pala u unutrašnji diu tvrđave i tako udarila u zid dajući eksplodirati iznad samih ustaša i sve ih usmrtila. Njihove čizme bile su sa širokim sarama i pritisak vazduha odvalio im je donove.

U gradu srno zaplijenili dosta oružja, artiljerijske municije, minobacačkih mina i ručnih bombi. Čitava dva dana neprekidno smo iznosili sanduke s municijom iz tvrđave. **Magacini** su bili puni vojničke opreme, a skladišta puna hrane. U vagonima na koševcima bilo je šećera i brašna koliko smo htjeli.

Dani koje smo proveli u slobodnom Jajcu ostali su nam u lijepoj uspomeni. Narod nas je gledao i cijenio kao istinsku narodnu vojsku. Mještani su nas zvali da budemo gosti u njihovim domovima i davali su nam sve što su imali.

A najljepši dan u Jajcu za nas je bio onaj kada smo se prvi put sreli sa našim Vrhovnim komandantom drugom Titom. Njegov govor našoj Prvoj krajiškoj brigadi nadahnjivao nas je vjerom u pobjedu i u najtežim trenucima koje smo doživljavali u daljem toku rata.

Naši ranci napunjeni u Jajcu hljebom, šećerom, orasima i duvanom dobro su nam došli kada smo ponovo krenuli na Manjaču da nastavimo borbe protiv okupatura i njegovih četničkih slugu.

Petar Tišma

SA VELIKE SVEČANOSTI . U VELIKE BORBE

Iz naše Prve klupske čete, duk se nalazila na položajima u Matavazima. uputiše me na vojno-politički kurs u Jascnici. Završetak kursa je svečano obilježen. Na narodnom zboru, održanom u grmečkom selu Elezovcu, polaznici kursa su

položili zakletvu pred Đurom Pucarom Starim, a zatim pošli u jedinice, prema dobijenom rasporedu.

Nas devetnaestorica smo upućeni u Prvu krajišku brigadu koja se tada, početkom septembra 1942. godine, nalazila na Manjači. Iako su vodili svakodnevne borbe, Krajišnici su nam u Kadinoj vodi priredili srdačan doček.

Poslije nekoliko dana krenuli smo na Jajce. Tada sam raspoređen u Prvu desetinu Prvog voda Prve čete Prvog bataljona. Tu sam doživio prvo vatreno krštenje među Kozarčanima i Podgrmečlijama. Iz priča sam dosta znao o njihovoj hrabrosti i silovitim jurišima. U prvim borbama za Jajce shvatio sam da u tim pričama nema pretjerivanja. Kako su nie se samo dojmili njihovi grlati borbeni pokličići »Nagari, Stevanija!«, »Razbrueaj!« i slični. Na mene su djelovali kao nezadrživ podstrek, a na neprijatelja zastrašujuće, jer je iza njih obično slijedio nezadrživ juriš.

Prema Jajcu smo napredovali cestom, jer je okolni teren bio neprohodan. Duž puta su bili neprijateljski bunker. Odupirali smo se žestokoj vatri iz njih i jednog po jednog učutkivali. Međutim, neposredno pred Plivorn zasuli su nas žestoki rafali. Za taj vatreni položaj neprijatelja nismo znali, pa je više naših drugova ranjeno. Među njima je bio i moj drug sa kursa Đuro Skorić. Jedva smo uspjeli da ga izvučemo: bio je krupan i težak, a čistinu oko njega neprijatelj je pokrivao jakim vatrom. Tek u svanuće smo zauzeli željezničku stanicu, ali smo brzo morali da se iz nje povučemo u stranu, jer je bila na čistini, pod žestokom vatrom neprijateljske pješadije. Sem toga, iz grada su došla jedna borna kola, iz kojih su nas sa bliskog odstojanja tukli mitraljezima. Tek kada smo uspjeli da ih zapalimo flašama benzina, mogli smo zaposjesti položaje na uzvišici iznad slanice. Sjutradan je i Jajce bilo osloboćeno.

Tih dana u oslobođenom Jajcu doživio sam i najsretnije trenutke u ratu.

Znali smo svi da se sprema velika priredba. Sama ta činjenica nije nas posebno uzbuđivala, sve do pred sam početak priredbe, kada su saopštili da će joj prisustvovati i drug Tito. Ushićeni i radosni, svi smo spontano počeli da čistimo oružje i dotjerujemo odjeću i obuću. Postrojeni smo ušli u salu i minuti su nam sporo pricali. Sve oči su bile uprte u vrata. Odjednom je nastao tajac. Na vratima se pojavio naš Vrhovni komandant. Svi smo kao jedan skočili na noge. Sa svili strana se prolomio uraganski pljesak, praćen povcima:

- Živio naš drug Tito!
- Živjela Komunistička partija Jugoslavije!
- Živjela Narodnooslobodilačka vojska!

Nasmijana i ozarena lica Tito je gipkim korakom prišao pozornici i obratio nam se nadahnutim govorom.

Nismo mogli da se priključimo narodnom veselju koje je nastalo na ulicama Jajca poslije Titovog govora. Iz dvorane smo ušli u kamione, koji su nas odvezli do Ključa, a odatle smo pošli na položaje kod Sitnice. Narednih osam dana na ovim položajima smo vodili žestoke borbe. Neprijatelj nas je tukao i iz aviona, i artiljerijom, i minobacaćima, upućivali su na nas i tenkove, ali smo odoljeli svim tim žestokim napadima. Neprijatelj nije učinio ni jedan jedini korak naprijed. Znali smo: sa tog mjesta branimo slobodno Jajce i Tita u njemu!

Poslije osam dana dobili smo zamjenu i naša četa je pošla na kraći odmor u selo Čadavicu. Ali, umjesto odmora našli smo se u iskušenjima još težim od onih na položajima kod Ključa. Bili smo u četničkom kraju i već prve noći brađonje su nas opkolile u selu. U svitanje su četnicima u pomoć stigli njemački tenkovi i i pješadija. Polish su nas iz sela u čadavičko polje, gdje je u jednom trenutku došlo i do borbe prsa u prsa. U neposrednoj blizini ranjen je i moj najbolji drug Branko Jarić, iz Jasenice. On je bio miljenik čete. Bio je hrabar, a uz to je lijepo pjevao. Nismo uspjeli da ga izvučemo. Dokopali su ga se četnici i strpali u neka kola. Više o njemu nismo ništa saznali,

U loj paklenoj bici i ja sam proživljavao teško trenutke. Bio sam ranjen u nogu i nisam mogao kročiti. Nekako sam dopuzao do jednog grma i u njemu ostao do noći. Neprijateljski vojnici su se kretali na nekoliko koraka od tog grma. Kako sam se osjećao u tim trenucima ne treba govoriti. Od velikog krvavljenja počeo sam povremeno do gubim svijest i ne znam šta je bilo gore: padanje u komu, ili ono čekanje, dok sam pri svijesti, da me svaki čas smrve tenkovske gusjenice.

U neko doba noći, kada se sve smirilo, začuo se topot konja. Na moju sreću bila je to naša brigadna komora.

Prebacili su me do ambulante u Mednoj, gdje mi je ukazana prva pomoć, a odatle su me odvezli u bolnicu u Glamoću.

Petar R. Štrbac

E K S P L O Z I J A N A Š E G R A N A T E I Z N A D N A Š I H G L A V A

Nije bilo kraja veselju kada zauzesmo Jajce, septembra 1942. godine. Udarili smo na grad samo što završismo akcije na Manjači. A one se odužiše, pa se pošteno napatismo.

Dok smo ulazili u Jajce, svima je bilo na umu kako ćemo se dobri) odmoriti i nagledati svakojakih ljepota. Ali, ne prode ni po sala, a naša Druga četa Trećeg bataljona dobi naređenje za pokret. Trebalo je iz istih stopa preuzeti zaplijenjene topove i sa njima odmah krenuti u pravcu Mrkonjić-Grad - Mlinište, do neke naše artiljerijske jedinice, za koju tada prvi put čuh.

Bile su to dvije haubice. Jedna nije imala ispravan i\ lakač, pa jo poslije svakog ispaljivanja čaura izbijana kocem. Naš komandir Đuro Trikić služio je u artiljeriji stare jugoslovenske vojske, a u četi imadasm o još nekoliko artiljeraca, pa nam valjda zato i povjeriše ove topove. Što se mene liče - topove tada prvi put ugledah izbliza.

Upregosmo konje, onda utovarismo municiju u kare, pa zatim uzjahasmo na svakog konja. Njih je bilo po tri para na svaki top. Tako krenusmo putem Jajce-Jezero - Mrkonjić-Grad. Zanoćismo u Podrašničkom polju. Umorni i prašnjavi. raspremismo konje, a onda odrediše ko će bili na straži. Mene zapade da budem požarni kod konja. Nili znam svoju dužnost, niti smijem ptići tim golemim konjima, koje sam samo nekoliko; puta izdaleka vidao. Zvali smo ih firmanški konji.

Sjutradan topove postavismo blizu Strbino da bismo iz njih tukli po neprijatelju, koji je već bio izbio u rejon Čadavica - Ponor. Glavni tobdžija Markan Trikić odredi šta će ko radili. Naš vod dobi zadatak da prenosi njegova naređenja sa osmatračnice. Trebalo je, drugim riječima, da zamijenimo telefon. Raspoređiše nas između osmatračnice i lopova, na po 50 metara jednog od drugog, i Markan svakome ponaosob priprejeti da komando u riječ tačno prenosimo. Komandir našeg odjeljenja, Mićo Sablić, mene postavi u jarak kraj ceste. Dobih i nekoliko boca benzina, jer sam već obučavan kako da ih bacim na neprijateljska vozila.

I otpoče prenošenje artiljerijskih komandi. Dobro sam se upinjao da tačno prenesem svaku riječ, iako ništa nisam razabirao. Pi vi put tako nešto čujem i radim: »Daljinar 6.S00 ... plus ... minus ... mjesna sprava .. Zagruva brzo i naša artiljerija. Ne vidim gdje gađa. ali sam radostan, uvjeren da conio ršum napravili

u neprijateljskim redovima. Ubrzo se pronese glas da je jedna naša granata pogodila kamion pun ustaša.

Ali, tek što prenijesmo komandu »brza paljba«, zemlja se zaljulja i nešto eksplodira gotovo iznad mene. Prilijepili se uz dno jarka, misleći da nas je napipala neprijateljska artiljerija. Uto začuh glas našeg komandira Dure Trikića, koji se trkom približavao:

- Ima li mrtvih kod topova, Milane?

Nisam znao šia se desilo, pa Đuro reče da podem sa njime. Artiljerei nam objasnije daje naša granata eksplodirala čim je izišla iz cijevi. Vjerovatno je bila pogrešno tempirana. Posluga topa je, srećom, bila lakše ranjena. Poslije samoprevijanja brzo nastavi paljbu.

Dva-tri dana poslije toga predali smo topove gdje je bilo naredeno, a mi se vratismo u sastav naše brigade.

Milan Subii

D O N O G U P O T U Č E N A U S T A Š K A L E G I J A

Treća četa Trećeg bataljona Prve krajiške udarne brigade formirana je u ljeto 1942. godine u selu Piskavici, kud Banje Luke. Borački i komandni sastav čete bio je uglavnom iz prijedorskog i, manjim dijelom, banjalučkog sreza. U avgustu 1942. četaje upućena u Podgrmeč. u selo Podvidaču, gdje je držala položaj prema Starom Majdanu, a bila je privremeno pod komandom Četvrtog bataljona Prvog krajiškog odreda kao Četvrta četa ovog bataljona.

U Podgrmeču je četa popunjena borcima Drugog krajiškog odreda koji su se poslije ofanzive na Kozari, slijecajem raznih okolnosti, ovdje našli i nisu se mogli vratiti na Kozaru, jer je neprijatelj bio uspostavio čvrst front na liniji Ljubija Bos. Novi. To su, uglavnom, bili borci sa terena srezova Bos. Novi, Dubica i Prijedor.

Krajem septembra četa je reorganizovana. Za komandira je postavljen Lazo Indie, za njegovog zamjenika Svelo Džebrić, za političkog komesara Pero Matura, a za zamjenika političkog komesara Pero Stanišljević. Za političkog delegata voda i sekretara SKOJ-a Petar Zoric koji je do tada bio u Trećoj četi Četvrtog bataljona Prvog krajiškog odreda. Dotadašnji komandir čete Stojan Mirić, koji je bio stariji čovjek, sa jednim brojem takođe starijih i bolesnih boraca ostao je pri štabu Četvrtog bataljona Prvog krajiškog odreda. Četi je saopšteno da ide u sastav Prve krajiške udarne brigade. Tome smo se svi obradovali.

Četa je sa oko 70 boraca, početkom oktobra 1942. godine, iz sela Podvidače krenula na marš i stigla u širi rejon sela Ramića kod Ključa. Tu je ušla u sastav Trećeg bataljona kao njegova Treća četa.

Prva borba u kojoj je četa učestvovala u sastavu brigade bila je borba za Bi hac. 2. novembra 1942. godine. Napadali smo i. u sadejstvu sa jedinicama Treće krajiške brigade, likvidirali neprijateljsko uporište Zavalje. Tom prilikom /aro bili smo sedam domobrana i zaplijenili jedan puškomitraljez. U toj borbi junački je poginula Janja Batez iz sela Petkovca, kod Bos. Novog. Dok je, jurišajući, uzvikivala »Drugovi, naprijed!«, pogodena je u nogu dum-tlum metkom i od velikog krvarenja umrla na nosilima ne stigavši do brigadnog previjališta. Poginuo je i borac Đuro Sašić, pružni radnik iz sela Vitasovaca, kod Bos. Novog.

U okviru opšteg napada na Bos. Novi, 26 novembra 1942. godine, četaje dobila zadatak da, poslije likvidacije domobranskog uporišta na Novskoj planini, napadne grad sa južne strane, uza samu desnu obalu Une. Ili toku noći neprijatelj

se povukao sa Novske planine, taku tla smo upali u njegove prazne bunkere i rovove, a zatim ubrzu stigli do samog ulaza u grad i naišli na žestok otpur. Savladujući žičane prepreke, zauzimali smo kucu po kuću i oko deset časova prodrli do džamije koja se nalazi u centru grada. Tada su se, iznenada, pojavili Nijemci sa tenkovima. Oni su bili u transportu kuji je išao iz Zagreba u Beograd i kad su čuli šta se dešava, skrenuli su sa svog pravca i sručili se u Bos. Novi.

Četa se našla u veoma teškom položaju, bez sredstava za borbu protiv okupatora, i došlo je naređenje za povlačenje. U toku povlačenja izbačeno je iz stroja deset naših boraca. Ovo su bile i prve ulične borbe u kojima je četa učestvovala.

Drugog dana, očekujući ponovni napad na Bos. No\ i, četa se nalazila u jednoj uvalici obrasloj šumom. U prvi sumrak mnogi borci su pospali od umora i nespavanja prethodne noći. a ni u toku dana nisu spasali. Ujednu grupu zaspalih boraca pala je minobacačka mina koju je neprijatelj ispalio iz Bos. Novog i poginula su šesturica. Neki su taku tvrdu spavali da se nisu probudili ni kada je mina eksplodirala, pa smo morali da ih budimo. Poginule smo sahranili u zajedničku grobnicu na ivici jednog šumarka.

Kad je četa dobila naređenje da se povuče, svili smo se u kolonu i krenuli. Bili smo daleko odmakli od Bos. Novog, izvan domašaja neprijateljske vatre, kad je borac Marko Lajje pao bez jauka. Život mu je prekratio zalutali metak, a pucanj niko od nas nije čuo.

U Sanici je izvršena analiza borbi za Bos. Nov i. Komandi čete stavljen je prigovor što je došlo do pogibije šestorice boraca od minobacačke mine. Komanda čete je smenjena. Za novog komandira postavljen je jedan starješina iz brigade, čijeg se imena ne sjećam, ali znam daje po nacionalnosti bio Ukrajinac ili Poljak. Za političkog komesara čete postavljen je Stanko Grublješić koji se do tada nalazio na dužnosti političkog delegata voda u Drugom bataljonu. Dotadašnji komesar čete Pero Macura ostao je u četi i postavljen na dužnost političkog delegata voda. (Macina je poginuo za vrijeme borbe na Eminovcima kod Sanskog Mosta noću između 26. i 27. januara 1943. godine). Za zamjenika političkog komesara postavljen je Petar Zorić koji je do lada bio politički delegat u čeli. Jedino je zamjenik komandira čete, Sveto D/ebrić, ostao na svojoj dužnosti.

Poslije borbi na Bos. Novom četa se brojno smanjila i njena vatrena moć je oslabila, a predstojale su joj borbe za Sanski Most. Zbog toga je štab bataljona prekomanduvau u našu četu nekoliko boraca s jednim mitraljezom »šarcem i/ Prve čete (petrovačke).

Prilikom borbi za Sanski Most. 12. ili 13. decembra, u selu Kruhaj ima teško je ranjen u nogu komandir čete kome nismo stigli ni ime da upamtimo. Za novog komandira čete postavljen je Nikola Galonja. do tada vodnik u Prvoj četi Ti ećeg bataljona.

Ža vrijeme napada na Sanski Most naša čela imala je zadatak tla u selu Poljaku zauzme položaj i štiti naše snage koje su napadale grad od eventualne neprijateljske intervencije i/ pravca sela Sasine. U toku noći neprijatelj se nije usuđio da interveniše, ali oko osam časova ujutru ustaše iz Sasine su se uputile prema gradu i napale našu četu. Razvila se borba na bliskom odstojanju. Zadržali smo ustaše i kad smo ocijenili da su se sve naše snage povukle iz grada, i mi smo se povukli iz Poljaka u Kruharc. Docnije smo saznali da je log dana poginulo devet ustaša.

U toku našeg boravka oko Sanskog Mosta četa je znatno popunjena novim borcima koji su dobrovoljno došli iz oslobođenih sela. a najviše in je bilo iz Kruhara i Usoraca. Četa je ojačala i prilivom dobrovoljaca iz sela prijedorskog sreza - Miljakovaca, Tomašiee i drugih.

Kad je počela četvrta neprijateljska ofanziva. Treći bataljon Prve krajiške brigade dobio je zadatak da se hitno prebaci na lijevu obalu rijeke Sane i zatvori i pravac Sanski Most - Lušci Palanka. Preko Sane smo se prebacili u rejon sela

Sokolova i došli u Sanicu, a odatle usiljenim maršem krenuli pravcem sela Budelj - Kijevci Dabar da bismo što prije i/bili na komunikaciju Sanski Most — Lušci Palanka. Ustaška legija koja je nadirala od Šanskog Mosta već je bila zauzela neka oslobođena sela i zanočila u selu Eminovcima. na brdu Naglišu. Tako reći iz pokreta, bataljon je noću između 26. i 27. januara, zajedno sa Prvim bataljonom Šeste krajiške udarne brigade, napao i do zore potukao do nogu us-tasku legiju. Zarobljen je veliki broj legionara, a među plijenom su bili i topovi, pa čak i sva neprijateljska kuhinja. U ovoj borbi pokazali su svoju hrabrost i borci koji su u četu stupili u decembru. Pobjeda nam je bila još draža kad je za nju naš Treći bataljon dobio pohvalu od Vrhovnog komandanta druga Tita.

U Benakovcu četa se, 31. januara, sukobila sa Nijemcima koji su nadirali pravcem Bos. Krupa - Lušci Palanka. Nijemci su nekoliko puta jurišali na položaj čete, ali su uvijek bili odbijeni uz velike gubitke. Dolazilo je i do borbi prsa u prsa. Našem hrabrom puškomitraljescu Dušanu Bosniću iz sela Sanićana Nijemci su iz ruku oteli »šarac«, a jedan Nijemac mu je sa glave skinuo šubaru. Bosnić se izmakao nekoliko koraka nazad, bacio na Nijemca posljednju bombu koju je imao i ponovo se dočepao svog »šarca« i svoje šubare. U ovoj borbi istakli su se i puškomitraljesci Stevo Bates iz Vrtoča kod Bos. Petrovca i Milan Marjanović iz Kijevaca koti Šanskog Mosta. Marjanović je u ovoj borbi i poginuo.

Ovo je bila posljednja borba koju su jedinice Prve krajiške brigade vodile u Podgrmeču i Bosanskoj krajini zapadno od rijeke Vrbasa.

Petar Zorić

E, DJECO, S A D I L I N I K A D

U popodnevnom časovima 28. oktobra te ratne, i po mnogo čemu za nas značajne, 1942. godine, duga, prilično rastegnuta i vijugava kolona naše brigade, poslije dvodnevnog marša iz šireg reiona Ključa, kreće se prašnjavom i dosta za-puštenom cestom od Vrtoča prema Bihaću. Drum se sve više gubi u visokom korovu u kome se sa svojim grozdastim i tamno-plavim plodovima najviše ističe avtovina i jasno ukazuje da je jesen na izmaku. Ali dan kao da nije jesenji. Toplu je i sparno. Samo povremeno gusti oblaci zaklone sunce kao da i sami žele ila znojavirn i umornim borcima naprave malo hladovine i olakšaju im kretanje.

U dolinama pored ceste crne se, kamenim zidovima ograđene, njiv ice iz čije je utrobe, po svemu sudeći, već poodavno izvađen i na sigurno mjesto otprem-ljen krompir. Visoka i već sasušena trava pokazuje da tu koscni nisu zalazili, a ni stoke nema. Sve je nekako mirno i tiho, kao pred buru. Samo se u daljini, tamo negdje prema Lici, povremeno oglasi poneka topovska granata i sitan vez mit-raljeza. Tu i tamo crne se zidine i stoje kao opomena da su tuda prolazile kolone kaznenih ekspedicija.

I ide tako kolona naše brigade. Pognuti borci koračaju odmjerenim kora-cima. Remnici pušaka i tobrica sa municijom i bombama sve više se zasijecaju u ramena. Tišinu remeti bal koraka, zveckanje porcija obješenih o opasač ili i u turicu u kojima se nađe poneki gutljaj planinske vode, a ponekad i rakije. U ras-tojanju oil pet-šest koraka borac do borca često prenosi preko veze ovo ili onu naredenje ili upozorenje. Komandiri i politički komesari četa malo zastanu, pro-puste kolonu svoje čete. tiho porazgovaraju u hodu sa vodnicima, desetarima ili

pojedinih borcima pa se opet brzim koracima upute na celo svojih četa. Zastanci su česti, ali kratki. Nešto se važno očekuje. To stari borci dobro znaju, a mi omladinci, koji smo tek nedavno došli u brigadu, o lome mnogo ne razmišljamo. Čvrsta vjera u starije borce, drugove, u desetare, vodnike, komandire i političke komesare uliva nam snagu koja se ne može lako riječima izraziti.

Na prilazu Teočaku, odjednom kao iz zasjede istrči grupa bosonogih dječaka sa nevješto napravljenim drvenim puškama i petokrakim zvijezdama na partizanskim kapama raznih boja i od različitog materijala, i stisnutim pesnicama pozdraviše našu kolonu, kao pravi vojnici.

U ujednačenom ritmu promiče tako kolona. Prolaze kilometri, redaju se uzbrdice, nizbrdice, krivine. Sve češće se prenosi naređenje za opreznost od napada iz vazduha. Zvecne samo poneka porcija i čutura, poneko posrne na ostacima tucanika zaraslog u travu.

Spuštamo se jednom nizbrdicom u blizini sela Lipe, a onda, kraj puta ispred kuće kao spomenik stoji starac u bijelim dugim gaćama i bijeloj, raskopčanoj košulji iz čijih njedara vire sijede, kosmate grudi. Stoji tako starac mirno, u desnoj ruci drži crvenu ličku kapu, a podugom, kao snijeg bijelom njegovom kosom poigrava se povjetarac. I kako koji borac nailazi pored njega, on jednako nekim čudnim svečanim, drhtavim, staračkim i neobičnim glasom ponavlja: »E, djeco, sad ili nikad«. »E, djeco, sad ili nikad.« Odmiče kolona, prolaze kilometri, ostaju iza nas šumarci, brda, udaljavamo se s e više, ali glas tog starca u jednom ritmu odzvanja mi u ušima, kao da na nešto opominje, zove na osvetu, a iza starčevih leđa kao da i sada gledam spaljeni zid podruma, pokrivenog već sasušanim granama i bujadi, o klin obješena plava, izlupana šerpa, pored nje uže i konopac, a do kamenog praga na jednoj ovećoj ploči brema sa vodom. Korak-dva dalje panj sa sjekirom, a pored panja brema suvih grana i nekoliko cjepanica.

Poslije rata često sam prolazio ovim putem. Na tom mjestu nema više onih od dima prljavih i od vatre popucalih podrumskih zidova. Nema ni panja, ni sjekire, ni brema, nema ni starca. Vrijeme je sve izbrisalo, ali čim pridem tom mjestu, jajednako vidim onu sliku iz ratne 1942. godine. Nikad nisam ni pokušao doznati ko je bio taj starac, gdje je i kad nestao sa grude na kojoj je tako ponosno stajao i prkosio vremenu, zbog čega je borcima moje brigade, u predvečerje bitke za Bihać, svečanim glasom govorio: »E, djeco, sad ili nikad.«

Samo znam da je bio srećan kada je sljedećih dana mogao slobodno da se prošeta ulicama slobodnog Bihaća.

Duro Trikić

PRVI BATALJON U BIHAĆKOJ OPERACIJI NOVEMBRA
1942. GODINE

U prvoj polovini oktobra 1942. godine, na predlog Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, donio je odluku da snage Operativnog štaba za Bosansku krajinu, ojačane snagama Glavnog štaba Hrvatske, napadnu i likvidiraju bihaćku grupaciju neprijatelja i oslobode grad i njegovu širu okolinu. U duhu ove odluke Vrhovni komandant je 18. oktobra odobrio i plan za izvođenje ove značajne napadne akcije. Izbor je pao na Bihać zbog toga što je ovaj grad zajedno sa drugim ustaško-domobranskim uporištima. Bosanskom Krupom, Cazinom, Bužimom i Ličkim Petrovim Selom, činio područje koje je duboko zalazilo u oslobođenu teritoriju Bosne i Hrvatske i odvajao

slobodnu teritoriju Bosanske krajine od slobodne teritorije Like. Korduna i Banije. U takvoj situaciji osloboditi Bihać i njegovo šire područje značilo je pobijediti jaku neprijateljsku grupaciju, povezati veliku slobodnu teritoriju, ostvariti veliki ekonomsko-politički i operativno-strategijski uspjeh, a time i prestiž, nadokupatorom i njegovim slugama.

Težeći da po svaku cijenu održi Bihać i širu okolinu u svojim rukama, ustaško-domobransko komandovanje posjelo je bihaćko područje brojno jakim i dobro naoružanim 4. djelatnim ustaškim zdrugom, koji je u svom sastavu imao četiri bojne (bataljuna) prosječne jačine 600-700 ljudi. Pored ovih snaga, u Bihaću se nalazio i štab 12. domobranske pukovnije sa jednom bojnom (bataljonom) sa približno istim brojnim slanjem kao i ustaške bojne. Ove ustaško-domobranske snage raspolagale su baterijom haubica UK) mm. Osim ovog, u svakom selu u široj okolini giada nalazila se ustaška milicija jačine od 10-40 ljudi naoružanih puškama, ponekim automatom i puškomitraljezom.

U narednoj operaciji za oslobodenje Bihaća i šire okoline učestvovalo je osam partizanskih brigada NOW i to: Prva i Druga krajiška i Osmo banijska sa po tri bataljona, Treća i Peta krajiška (kozarska), Druga lička i Četv rta kordunaška sa po četiri bataljona i Sesta krajiška sa dva bataljona. Napad brigada podržavao je mješoviti artiljerijski divizion, sastava tri haubice 100 mm, četiri brdska topa i baterija protu tenkovskih topova. Naši bataljoni prosječno su imali do 300 ljudi. Bili su dobro naoružani i iskusni, naročito u noćnim borbama. Moralno-političko stanje bilo je na zavidnoj visini.

Odbranu Bihaća neprijatelj je organizovao kružno i u dva pojasa. Cilj takve odbrane bio je ne samo da se što uspješnije zatvore prilazi gradu i onemogući iznenadni napad, već da, se u slučaju potrebe, upornom odbranom, pa i uz gubljenje prvog pojasa i uvođenje rezervi u borbu, obezbijedi vrijeme potrebno za dovođenje novih snaga i uz njihovu pomoć, odbije napad partizana i grad zadrži u sopstvenim rukama.

U prostoru između Une i druma sela Žegar - Bihać, spoljni pojas odbrane obuhvatio je sela: Golubić - Dobrenicu - Skočaj - Međudražje - Sokolac sa srednjovjekovnom tvrđavom, a unutrašnji: selo Privilice Somišlje (k 447) - Žegar sažegarskom alejom i Borikom. Pored toga, u samom gradu neprijatelj je gotovo svaku tvrdu zgradu, naročito na raskrscima, pretvorio u odbrambeni objekat. Udaljenost spoljnog (prvog) od unutrašnjeg (drugog) pojasa odbrane iznosila je 8-12 km, zavisno od konfiguracije i pogodnosti zemljišta za organizaciju odbrane. Ustaško-domobranske snage su navedena sela pretvorile u svoja uporišta, grupno ih posjele i pripremile za kružnu odbranu.

Od 18. oktobra pa sve do 2. novembra Operativni štab za Bosansku krajinu danonoćno je radio na pripremama, pregrupisanju i koncentraciji brigada predviđenih za napad, vršio izvidanje sa komandnim kadrom i održavao stalnu vezu sa Vrhovnim štabom i sa komitetom KPJ u Bihaću od koga je dobijao podatke o neprijatelju, njegovim snagama, naoružanju, odbrambenim objektima (položajima) i jačini snaga koje ih brane i dr., a od Vrhovnog štaba i druga Tita direktive i uputstva u vezi sa predstojećom operacijom i drugim mjerama.

Pripreme, uz neposredno učešće u njima i vrhovnog komandanta druga Tita, izvedene su po utvrđenom planu i uspješno. Očuvana je puna tajnost, tako da nije bilo lako, imajući u vidu da su se sve brigade nalazile na velikoj udaljenosti, neke i preko 100 km od Bihaća, ali zahvaljujući dobroj organizaciji i pred uzetim mjerama, one su neopaženo od neprijatelja i na vrijeme dovedene na koncentracijsku prostoriju i pripremljene za napadnu operaciju.

Privodeći pripreme kraju, Operativni štab za Bosansku krajinu izdao je 31. oktobra 1942. godine zapovijest svim snagama za napad na Bihać. U toj zapovijesti Prvoj krajiškoj NOU brigadi postavljen je zadatak da iz rejonu sela Ripća 2. novembra u 18 časova preduzme pokret, prede Unu i napadne neprijatelja na

lijevoj obali i/među Une i drumu Žegar - Bihać i ovlada ustaško-domobranskim uporištima u selima: Dobrenica, Golubić, Međudražje, Skočaj, Sokolac Ltklju-čujući i srednjovjekovnu tvrđavu i Somišlje (k 447). Potom, dijelom snaga u sa- dejstvu sa Trećom krajiškom brigadom da napadne i likvidira neprijatelja u selu Žagaru, u žagarskoj aleji i Boriku, produžujući napad na Bihać, a glavnim sna gama da izvrši silovit napad na Privilicu. Staro i Novo groblje, produžujući na- pad na grad na ovom pravcu i da održava vezu sa jedinicama Druge krajiške na desnom i Treće krajiške na lijevom krilu. Takođe je štabu brigade naredeno da prije početka napada, pazeći da neprijatelj ništa ne prinijeli, ubaci u dubinu nje- gove odbrane jedan bataljon sa zadatkom da početkom napada na spoljni (prvi) pojas odbrane napadne Somišlje (k 447) - po prirodnom sklopu zemljišta i po utvrđenjima najjače ustaško uporište unutarnjeg pojasa odbrane na pravcu na- pada brigade. Početak napada u 21.30 časova 2. 11. 1942. godine.

Po prijemu zapovijesti, u vodovima, četama i prištapskim jedinicama bata- ljona i brigade održani su partijski i skojevski sastanci, vodne, čelne i balaljonske konferencije na kojima se do detalja razradio i razjasnio značaj oslobođenja Bi- haća sadržan u političkom dijelu zapovijesti Operativnog štaba za Bosansku kra- jinu, kojom su sve jedinice, borei i starješine pozvani da ulože sve svoje sposob- nosti i znanja, da snagom svog oružja, moralom, borbenošću, svjesnom discip- linom i odgovornošću časno izvrše pred njih postavljene zadatke, unište ustašku neman i time stvore uslove da se u slobodnom Bihaću dostojanstveno proslavi 25 - godišnjica velike oktobarske revolucije. Svjesni da savladivanje žilavog ot- pora i uništenje jakih ustaških snaga neće ići lako, da će to iziskivati posebne na- pore i žrtve, borci brigade su jedva čekali taj veliki okršaj, riješeni da daju i sebe za pobjedu i da time opravdaju povjerenje koje im ukazuju vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito i Operativni štab za Bosansku krajinu učestvom u najvećoj do tada vodenoj bici u Bosanskoj krajini.

Polazeći od dolijenog zadatka, štab brigade je povjerio zadatak ubacivanja u pozadinu neprijatelja Prvom bataljonu i štabu bataljona naredio da se sa ba- taljonom neopaženo probije između ustaških uporišta Dobrenica - Sokolac, kre- ćući se preko Glavice (k 338), da izbije na istočnu padinu Debeljače (tt 573), pri- vuče se uporištu Somišlje (k 447) i početkom opšteg napada u 21,30 časova na- padne neprijatelja i ovlada uporištem Somišlje. Bataljon je morao da osvojeno uporište održi do pristizanja glavnih snaga brigade, pa i po cijenu većih sopst- venih gubitaka, i da bude spreman da produži napad na Bihać preko Starog i Novog groblja.

Kad je proučio dobijeni zadatak, štab bataljona je pozvao komandire, poli- ličke komesare, njihove zamjenike, komandire i delegate samostalnih vodova i izdao im naređenje, odredio pravac kretanja i način ubezbjeđenja bataljona. mjesto prelaza rječice Dobrenice i svakoj jedinici posebno postavio konkretne borbene zadatke, uz napomenu da ih može mijenjati i dopunjavati zavisno od konkretne situacije.

Zatim su u vodovima i četama konkretno razrađeni zadaci i način njihovog izvršavanja. Posebna pažnja posvećena je razgovoru sa svim borcima o potrebi strogog poštovanja reda i discipline pri prolasku između ustaških uporišta, kako bi bataljun neprimijećen stigao do napadnog objekta neprijatelja. Ovim radom završene su pripreme i svi borci su znali zadatke svojih desetina, vodova, četa, bombaša, puškomitraljezaca i drugih. Tako su jedinice bataljona spremne oče- kivale naređenje za polazak u do tada najveći i najznačajniji borbeni okršaj.

U 18 časova bataljon je izvršio pokret iz sela Ripća. prešao na lijevu obalu Une, pregazio rječicu Dobrenicu u neposrednoj blizini ustaškog uporišta u Do- brenici i produžio pokret držeći se pravca dalog u zapovijesti štaba brigade. Dok je bataljon prelazio na suprotnu obalu rječice Dobrenice, ustaše su vrlo bućno

sv irale i pjevale, što je potvrdilo našu pretpostavku da do toga trenutka nisu otkrili naše namjere i planove, niti su pretpostavljale što će ili za koji čas snaći.

Krećući se krševitim terenom pokrivenim sitnim raslinjem, u tamnoj i maglovitoj noći, vodič bataljona izgubio je iz vida puleljak i bataljon se našao u neprohodnom kamenjaru i šipražju. Uzalud smo pokušavali da puteljak pronademo i vodič se sve više gubio. Borci bataljona oštro su reagovali, naročito oni iz komore i vodova pratećih oruđa i oružja, čiji su konji u kršu padali i tovari se rušili. Imajući sve ovo u vidu, u dogovoru sa političkim komesarom bataljona Perom Đurićem naredio sam da bataljon stane, da se prekine traženje staze i da vodič dođe kod mene. Svjestan odgovornosti za dovođenje bataljona do napadnog objekta, vodič se pojavio krajnje uplašen i zbunjen. Blagim tonom rekao sam mu da se smiri, pokuša da se orijentise, pa sam mu prema oskudnim i rijetkim savjetima rukom pokazao na Dobrenicu - Sokolac i dio Bihaća na desnoj obali Une. Razmišljajući i okrećući se lijevo i desno, on je rekao: »Staza nam je ostala lijevo, zapali smo u teško prolazan krš.- Smireno sam ga upitao ima li koji drugi put kojim se može doći do Somišlja. Bojeći se i dalje da neće izvršiti zadatak koji je dobio od svoje komande da bataljon dovede do napadnog objekta, on mi je odgovorio: »Ima seoski kolski put, ali prolazi pored same tvrđave u Sokoeu koju brane ustaše. Tim putem ne možemo preći da nas ne osjete i ne povedu borbu sa nama.«

Naredio sam mu da bataljon što prije izvede na taj put, bez obzira na tvrdavu, ustaše i mogućnost sudara sa njima. Ovakva odluka štaba bataljuna bila je neminovna, u protivnom bataljun ne bi izvršio svoj zadatak. Dosta brzo izišli smo na pomenuti put, daleko od uporišta Somišlja. Pokret smo nastavili trčeći, Politički komesar i ja znali smo da na Sokolac i tvrđavu napada 2. bataljon i da ori nije daleko od ovog uporišta pa smo u pokretu riješili da jednim vodom prihvatimo borbu ako nas ustaše osjete i otvore vatru, a sa bataljonom produžimo na izvršenje glavnog zadatka. Međutim, iako je bataljonska kolona protrčala putem jedva stotinjak metara od tvrđave, ustaše nisu reagovala. Bilo je teško vjerovati da uz minimum vojničke budnosti nisu mogle da čuju topot ljudi i konja i lupu mitraljeza, minobacača i drugog oružja i opreme. I ovaj slučaj nas je uvjerio da neprijatelj uopšte nije budan i da ne očekuje naš napad.

Oko 21 čas jedinice bataljona stigle su u neposrednu blizinu Somišlja. Prva i Druga četa su izule cipele i počele da obilaze utvrđenu visoravan kako bi napad izvele nastupajući od grada ka bunkerima, na njihove ulazno-izlazne otvore, i time ostvarile planirano iznenađenje neprijatelja. Da bi ovim četama obezbijedio što povoljnije uslove za iznenađni napad pravcem sa koga neprijatelj to ne očekuje, štab bataljona rasporedio je Treću četu i mitraljeski vod za napad sa pravca sa koga su ustaše mogle da ga očekuju.

Nekoliko minuta prije vremena određenog za početak napada naredili smo komandiru Treće čete da otpočne privlačenje bunkerima, a politički komesar bataljona i ja smo sa vodom Miloša Deretića slobodnije krenuli prema žičanim preprekama u pravcu dvospratnog bunkera u središtu ustaškog uporišta. Cilj nam je bio da privučemo pažnju neprijatelja na nas i time omogućimo što uspješniji napad Prve i Druge čete. Ustaški stražar nas je primjetio i glasno viknuo: »Stoj! Ko ide?« Mi smo zalegli, a Deretić je upitao: »Koje tamo?« Bez odgovora, ustaški stražar je otvorio vatru. Iz bunkera se čulo kako stražara grde zašto puca i narušava noćni mir. U isti mah planule su ručne bombe i jedinice bataljona prešle su u juriš. Očigledno iznenađene ustaše, uz djelimično i neorganizovano pružanje otpora, počele su da bježe prema Žegarju, a domobranci su se odmah predali.

Tako su jedinice bataljona, postigavši puno iznenađenje, za desetak minuta ovladale po zamišljenom sklopu i fortifikacijskom utvrđenju najjačim uporištem neprijatelja na lijevoj obali Une, u zoni napada brigade.

Smjelo ubacivanje bataljuna u dubinu odbrane neprijatelja, uz jednovremeni napad i spolja i iznutra, iznenadno i brzo osvajanje Somišlja i dijela grada na desnoj obali Une, unijelo je paniku u redove neprijatelja, dezorganizovalo sistem njegove odbrane i njegova komandovanja. To je u velikoj mjeri omogućilo brzu likvidaciju uporišta u spoljnjem pojasu odbrane i stezanje, već prve noći, obruča oko Žegara i samog Bihaća. Do svanuća, 3. novembra bila su likvidirana sva značajnija uporišta u gradu na desnoj, a na lijevoj obali Une sva spoljnja uporišta i Somišlje. čime su stvoreni svi potrebni uslovi za napad na grad i njegovo oslobodenje. Neprijatelj je već bio dovođen u težak položaj.

Po osvajanju Somišlja, koristeći povoljan razvoj situacije i odvajajući dio snaga za obezbjeđenje zauzetih položaja i utvrđenja, bataljon je svojim glavnim snagama prešao u napad na ustaški logor Žegar. Lomeći jak otpor, zauzeo je vojne magacine, ali jake ustaško-domobranske snage odbacile su ga na polazne položaje. Ohrabrene početnim uspjehom, neprijateljske snage nastavile su napad na bataljon da bi ponovo posjele Somišlje, savremeno utvrđeno uporište, i tako, bar privremeno, olakšale svoj položaj. Međutim, koristeći postojeće bunkere, rovove i druga utvrđenja, jedinice bataljuna su, bez većih teškoća i sopstvenih gubitaka, odbile napad neprijatelja nanoseći mu osjetne gubitke u ljudstvu i tehnici i primorale ga da se povuče u logor Žegar.

Pred samo svanuće bataljon je na desnom krilu stupio u vezu sa Drugim bataljunom, a na lijevom sa Trećim bataljunom svoje brigade. U isto vrijeme jake ustaško-domobranske snage, podržane artiljerijom, ponovo su prešle u protivnapad na položaje Prvog bataljona na Somišlju. U žestokim okršajima istureni dijelovi Prvog bataljona postepeno su se povlačili prema utvrđenjima i svojoj glavnini. Ustaše su dosta brzo nastupale i već ozbiljno ugrožavale centralni dio položaja bataljona. U borbu su stupile sve jedinice bataljona i nastao je do tada rijetko viđen i vođen bombaški dvoboj. Položaji su bili osvjetljeni neprekidnim eksplozijama ručnih bombi, mina i artiljerijskih granata. Položaj bataljona i/časa u čas bio je sve ugroženiji. Pomoć nam je došla u trenutku kad je neprijatelj, napadajući na relativno uskom frontu, izduzio svoj borbeni poredak i otvorio bokove na koje je uslijedio jak udar jedinica Drugog i Trećeg bataljona. Zahvaljujući upornoj odbrani jedinica Prvog i napadu Drugog i Trećeg bataljona, Somišlje je odbranjeno, neprijatelj razbijen i natjeran da, uz vrlo velike gubitke, pobjegne u Žegar i Bihać.

U toku prijepodneva, 3. novembra, neprijatelj je, uz podršku artiljerije i avijacije, preduzeo još nekoliko jakih i dobro organizovanih protivnapada, uglavnom na snage Prvog bataljona na Somišlju. ali su svi oni završeni neuspjehom i poražavajućim gubicima njihovih snaga.

Braneći uporno osvojene položaje na Somišlju i koristeći povremena zatišja, štab bataljona je sa komandirima četa i vodova izvidao neprijateljske položaje i snage u logoru Žegar, na žegarskoj aleji i u Boriku, kao i na pravcu Staro i Novu frolje - Bihać, određivao pravce napada i postavljao svakoj jedinici posebne konkretne zadatke. Tako su jedinice bataljona potpuno spremno dočekale naređenja štaba brigade za nastavljanje napadnih dejstava na Žegar, žegarsku aleju. Borik i Bihać, u jednoj varijanti, i u drugoj - preko Staroe i Novog groblja na Bihać.

U popodnevrim časovima stigao je u Somišlje, u štab Prvog bataljona, Slavko Rodić, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu. U razgovoru sa članovima štaba interesovao se za stanje i kod nas i kod neprijatelja. Upoznali smo ga sa situacijom na frontu bataljona. sa našim namjerama, pravcima napada, rasporedu jedinica bataljona na jednom i drugom mogućem pravcu napada (šio je. u osnovi, zavisilo od odluke štaba brigade) i sa spremnošću

bataljuna za prelazak u napad — za konačno slamanje neprijatelja i oslobodenje grada. Nije imao primjedbi na iznijete stavove štaba bataljona. Napomenuo je da na osnovu odluke Operativnog štaba za Bosansku krajinu, koju je razradio sa štabovima Prve i Treće krajiške brigade, svakog časa treba da očekujemo naređenje štaba za prelazak u odlučujući napad. Zatim je rekao: »Ostavu u vašem stabu i sa Somišlja rukovoditi dejstvima snaga na lijev o j obali Une sve do konačnog oslobodenja Bihaća.« To je za naš štab i bataljon u cjelini bila velika čast, ali i odgovornost ne samo za sav jesno i odgovorno izvršavanje borbenih zadataka. već i za obezbjeđenje jednog od najpopularnijih i najomiljenijih rukovodilaca u Bosanskoj krajini.

Oko 14 časova dobili smo naređenje štaba brigade da u 15 časova, u sadejstvu sa Trećim bataljonom svoje brigade i snagama Treće krajiške brigade predemo u napad na ustaški logor Zegar, žegarsku aleju i Borik, a zatim i na grad na lijevoj obali Une. Pošto su pripreme za dejstvo bataljona na pomenutom pravcu u potpunosti obavljene, jedinice bataljona prešle su u napad na Žegai u određeno vrijeme. Neprijatelj se veoma snažno i uporno branio, imajući svakako u vidu da bi naše snage osvajanjem Zegara otvorile sebi put za direktan napad na grad. Rasplamsala se oštra borba u kojoj su obje strane imale osjetne gubitke. Iako riješene da dobro utvrđen logor Žegar brane do posljednjeg čovjeka, ustaše nisu mogle da odole vrlo jakom i dobro organizovanom pritisku naših snaga i ovo uporište relativno brzo palo je u naše ruke.

Ogorčena borba nastavljena je duž žegarske aleje i Borika, pretvorenih u rovovska i druga utvrđenja iz kojih su se ustaše grčevito branile. Sistematskim i upornim nastupanjem Prvi i Treći bataljon osvajali su metar po metar rovova potiskujući neprijatelja prema gradu. Kada je pala noć, izgledalo je kao da i nebo i zemlja plamte od zaglušujućih rafala mitraljeza, od eksplozija ručnih bombi i minobacačkih mina. Bilo je teško i nerealno zamisliti da takav vatreni pakao može proći bez većih ljudskih gubitaka i na jednoj i na drugoj strani. U lom ubitačnom dvoboju pobijedilaje politička svijest, moralna snaga i uvjerenost boraca bataljona u pravednost ciljeva za koje se bore.

Pošto je slomljen žilav otpor ustaša i osvojeni žegarska aleja i Borik, jedinice bataljona mnogo brže su prodirale u grad. zahvaljujući i ranije stečenim iskustvima u osvajanju naseljenih mjesta. Kuće iz kojih se neprijatelj branio na život i smrt borci su vrlo vješto i brzo osvajali. U toku noći 3/4. novembra bataljon je u sadejstvu sa Drugim i Trećim bataljunom izbio u centar grada, na kanal gdje je dočekan vrlo jakom i dobro organizovanom vatrom neprijatelja. Kanal koji presjeca grad po njegovom centru nije se mogao gaziti zbog brzine i dubine vode, a most preko njega držao je neprijatelj pod jakom vatrom iz bunkera i utvrđenih zgrada sa suprotne strane obale.

U takvoj situaciji svaki nas pokušaj da predemo kanal preko postojećeg mosta bio bi skopčan sa ozbiljnim gubicima, a ne bi obećavao željeni uspjeh. To je svakog starješinu obavezivalo da traži rješenje koje će omogućiti dosljedno i potpuno izvršenje zadatka sa što manje sopstvenih gubitaka. Sva nastojanja tla kanal predemo vari mosta pod zaštitom mraka ostala su uzaludna. U svanuće. 4. novembra politički komesar bataljona i ja našli smo se kod komandira Prve čete, Ljubornira Jajčanina Bijelog, na spratu zgrade u glavnoj ulici, pored samog mosta. Nešto kasnije pridružio nam se i komandant Trećeg bataljona, Borko Ai senić. Cilj nam je bio da iskoristimo pogodnosti koje nam je pružao položaj zgrade, da dobro i iz neposredne blizine osmotrimo most, bunkere i druga utvrđenja na suprotnoj obali i da se na osnovu neposrednog uvida odlučimo za način njihovog uništenja i osvajanja mosta.

Kad se razdanilo, primjetili srnu kako listaše dovlače haubice i posjedaju vatrene položaje na suprotnoj obali, nedaleko od mosta. U isto vrijeme vidjeli smo neprijateljsku pješadiju kako se prebacuje prema kanalu. Odmah smo preko kurira naredili Drugoj i Trećoj četi, a Borko Arsenić svom bataljONU, da budu spremni za odbijanje mogućeg protivnapada ustaša, a komandirima mitraljeskog i minobacačkog voda da svoju vatru koncentrišu na most. Istovremeno smo O svemu ovome obavijestili komandanta Drugog bataljona i štab brigade. Zamolili smo štab brigade da artiljerija Operativnog štaba prenese svoju vatru na ustašku artiljeriju i ukazali smo na rejon njenih vatrenih položaja.

Prije nego što su kuriri stigli do štaba brigade, ustaše su otpočele artiljerijsku pripremu i neposredno su tukle zgrade u kojima su bili naši borci. Jedna granala pogodila je našu zgradu, srusila dio zida i u prostori u kojoj smo se nalazili stvorila takvu prašinu i dim da smo se jedva izvukli i spasili da se ne podavimo. Prelazeći u protivnapad, ustaše su ludački jurišale na most. I sadejstvu sa ostalim snagama brigade jedinice bataljona su dobro organizovanom vatrom i ručnim bombama uz podršku minobacača zaustavile nastupanje neprijatelja, prešle u juriš i odbile protivnapad. Nas pokušaj da na ledima neprijatelja u odstupanju ovladamo mostom ostao je bez uspjeha. Obostrani gubici bili su veliki. Ustaška artiljerija rušila je kuće iz kojih su dejstvovali naši borci i jedinice, ali mi nismo ustuknuli ni za jedan korak

Dok se borba vodila nesmanjenom žestinom, u štab bataljona stigao je zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović, i prenio naredenje Operativnog štaba da Prva, Druga i Treća krajiška brigada odmah predu u napad, savladaju kanal, dovrše uništavanje neprijatelja i konačno oslobode grad. Zbog toga je i bataljon morao da bude spreman za odlučujući okršaj. Sa naredenjem Operativnog štaba brigade odmah su upoznate starješine svih jedinica i dato im je uputstvo za neposredne pripreme za osvajanje mosta i savlađivanje kanala.

Dok su pripreme jedinica bataljona bile u završnici, nešto prije 11 časova, 4. novembra, 300—100 ustaša uspjelo je da se probije u Bihać sa pravca Cazina i Ostrošca radi pomoći opkoljenom garnizonu. Nalazeći se u beznadežnom položaju, ustaše su svim raspoloživim snagama prešle u silovit protivnapad. Tada su i naše snage, po naredenju Operativnog štaba, prešle u napad kao odgovor na protivnapad neprijatelja. Naša artiljerija i minobacači uspješno su neutralisali artiljeriju neprijatelja, prednji dijelovi Prvog bataljona prešli su u juriš na most i, uz osjetne gubitke, slomili nevjerovaino žilav otpor ustaša, osvojili most i omogućili prelazak glavnih snaga sv oje, a zatim i snaga Druge krajiške brigade na drugu obalu kanala. Cim su ovladale mostom i prešle kanal, naše glavne snage otpočele su završne borbe za uništavanje i zarobljavanje ostataka ustaških snaga, koje su se do posljednjeg časa grčevito branile. Oko 16 časova slomljen je i posljednji otpor neprijatelja i Bihać oslobođen.

U izvršavanju borbenog zadatka Prve krajiške brigade u bihaćkoj operaciji, Prvi bataljon se za čitavo vrijeme borbi nalazio na glavnom pravcu udara brigade, krčeći put ostalim njenim snagama. Zato je za uspješno izvršene zadatke u svim etapama ove operacije dobio pohvalu od zamjenika komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Mikan Marjanović, operativni oficir u štabu bataljona. i Mile Tubić. zamjenik komandanta bataljona, jurišajući u prvim redovima boraca na ustaška utvrđenja na kanalu, teško su ranjeni, pa su zbog pokazane hrabrosti i umješnosti u rukovođenju jedinicama proglašeni narodnim herojima. To je bilo najveće priznanje i bataljonu.

DRUGI BATALJON U BIHAĆKOJ OPERACIJI

Napadu na Bihać, početkom novembra 1942. godine, prethodile su solidne pripreme. Cjelokupni komandni kadar brigade prethodno je izvršio detaljnija izvidanja. Sa mjesta izvidanja odlično smo mogli vidjeti odsjeke napada svakog bataljona posebno. Prva krajiška brigada imala je zadatak da napadne na odsjeku južno od lijeve obale Une pa drumom Žegar - Bihać do brda Somišlja, na desnom krilu, gdje je bio naš Drugi bataljon. Na odsjeku našeg bataljona su dobro utvrđena neprijateljska uporišta u rejonu sela Golubića: kula Sokolac i niz bunkera od ovog sela sve do Bihaća, u dubini od deset kilometara.

Drugi bataljon je 2. novembra uveče prešao Unu nešto južnije od Golubića. Pomoću drvenih gređa i konopaca preskakali smo vodu i prebacivali se sa spruda na sprud, s kamena na kamen. Čim smo se našli na drugoj obali, sa dvije čete smo opkolili Golubić, a Treća četa Dušana Karana je opsjela kulu Sokolac.

Napad je počeo u 23 časa. Neprijatelj je u Golubiću raspolagao snagama do jedne kombinovane satnije ustaša i domobrana. Iako nisu otkrili naše prisustvo do samog napada, pružili su žilav i organizovan otpor. Borba se vodila na s\ im objektima odbrane. Bila je žestoka i moralo se manevrisati da bi se osvojile pojedine otporne tačke. Ali. i njihovim zauzimanjem borba nije prestajala, jer su se neprijateljski vojnici kroz. naše redove organizovano probijali ka cesti, kojom su kasnije krenuli u povlačenje za Bihać.

Na cesti kojom se neprijatelj povlačio bio je Treći vod Prve čete, pod komandom Gojkažeca. Iako je ovaj vod organizovano dočekao ustaše koje su cestom krenule u povlačenje, njihovi dijelovi su se ipak probili ručnim bombama i raketama iz automatskog oružja. Na cesti i u kanalu kraj nje ostalo je više mrtvih ustaša, ali je, na žalost, tu poginuo i hrabri komandir voda Gojko Zec, rođen iz Dobrljina. On je s puškomitraljezom bio zalegao na samoj cesti. Pokosio je dosta ustaša, ali je i sam poginuo od njihovih bombi.

Time je borba za Golubić bila završena u osvit 3. novembra. Tu je zarobljeno 36 neprijateljskih vojnika, a znatno ih je više ubijeno i ranjeno. Mi smo ostali bez tri druga i jedne drugarice, koje smo sahranili kraj seoskog groblja.

Dok su Prva i Druga četa zauzimale Golubić, Treća je zauzela rovove i bunkere oko kule Sokolac, u koju se bilo povuklo oko 60 ustaša. Ocjenjujući da se kula ne može osvojiti bez velikih žrtava, komesar našeg bataljona Svotko Kaćar i ja naredili smo komandiru Treće čete da sa jednim vodom zatvori sve izlaze iz kule i da lako posadu blokadom prisili na predaju. Tako se i dogodilo, ali tek dva dana po padu Bihaća.

Snage Drugog bataljona su nastavile napredovanje ka Bihaću krećući se oprezno u vodnim odeljenjskim kolonama po pt ilično širokom ravničarskom prostoru između Une i grebena Somišlja. Znali smo da na tom prostoru ima nekoliko linija neprijateljske odbrane, pa smo le otporne tačke, zakamuflirane raznim raslinjem, brzo i uspješno likvidirali. Uspijevali smo pri tom da neprijateljske vojnike, koji su napuštali ta uporišta, hvatamo u klopke i da ih likvidiramo. Na loj ravnicu od Golubića do Bihaća ubili smo i ranili više od 60 neprijateljskih vojnika, a 15 zarobili.

U suton 3. novembra čete Drugog bataljona su se, poslije zauzimanja nekoliko otpornih tačaka, zakačile za prve kuće južne periferije Bihaća. Odmah smo dozivanjem uspostavili vezu sa Drugom krajiškom brigadom, koja je upravo bila likvidirala neprijateljska uporišta na desnoj obali Une, a istovremeno smo s lijeve strane uspostavili dodirnu vezu s Prvim bataljonom naše brigade.

Iako umorni od borbi koje smo vodili cijele prethodne noći i čitavog dana nastavili smo dalje. U toku noći između 3. i 4. novembra likvidirali smo otporne tačke u više bunkera i ut\ rdenih zgrada i pred zoru stigli do bolnice, koja je bila

dobro branjena iz susjednih /grada, a i sa njenih spratova su nas obasipali val roni. Poslije detaljnog i/vidanja prostora oko bolnice, sa političkim komesarom bataljona Svetkom Kačarom ušao sam u jednu supu da bismo se dogovorili kako da organizujemo likvidiranje ovog uporišta. I tom trenutku kroz zidove šupe prosvirala je protivtenkovska granata i zakačila peševe Kačarevog šinjela. Broj smo sa komandama čela organi/ovali napad. Svi nasi puškomitraljezi, minobacači i bombaške grupe ustremile su svoju vatru na to posljednje uporište neprijatelja južno od kanala koji presijeca Bihać na dva dijela. Neprijatelj je poslije kraćeg vremena počeo panično da bježi, a mi smo ga na otvorenim međuprostorima tukli, nanoseći mu teške gubitke. U ovom dijelu Bihaća ubijeno je više od 30 ustaša, a još toliko ih je bilo ranjeno.

Dok sam sa grupom boraca upadao u bolnicu, sa spratova nas dočekaše s nekoliko ručnih bombi. U hodniku, iza samih ulaznih vrata, naidosmo na ljekare i bolničko osoblje. Drhćući od straha, rekoše nam da na spratu ima ranjenih ustaša, ali ne garantuju da nema i zdravih, mada su rieke koji trenutak ranije upravo ovdje negdje protrčali. Tada gore, na spratu, odjeknu detonacija ručne bombe. Podoh gore zajedno sa doktorom Helingerom, hirurgom. Brzo smo ustanovili da je to jedan ustaša aktivirao bombu ispod sebe kada je čuo da smo ušli u bolnicu.

Rekoh Helingeru da ga poznajem još iz Siska, kada je pred rat opet išao mog oca, i da ni on, ni ostali ljekari nemaju razloga da od nas strepe. Ali, zato sam mu odmah zatražio spisak ranjenika, posebno ustaša, a posebno domobrana. Po spiskovima smo ustanovili da u bolnici ima 120 ranjenika, od kojih je bilo 58 ustaša. Politički komesar bataljona i ja odmah smo naredili da se ustaše izdvoje u posebnu sobu, za svaki slučaj, kao i to da se sa ljekarski pribor, instrumenti i lijekovi spakuju u sanduke da bismo ih ponijeli u slučaju eventualne evakuacije. Naravno, odmah su određene i straže.

Dok smo komesar i ja bili u bolnici, jedinice Drugog bataljona zaposjele su obalu kanala, sve do mosta na našem desnom krilu, gdje smo se dodirivali sa jedinicama Prvog bataljona. Preko kanala se nije moglo lako. Prilično je širok, a voda je u njemu duboka dva-tri metra. Pored toga, na njegovoj drugoj strani su ustaše u bunkerima i zgradama. Kod jedne kuće blizu mosta sastali su se štabovi Prvog i Drugog bataljuna radi dogovora kako da pređu kanal. Tu je bio i zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović. Odlučili smo da na otporne tačke iza druge strane kanala usredsredimo vatru iz svih oruđa i oružja naše brigade: minobacača, mitraljeza, pušaka.

Dok smo se o tome dogovarali, neprijateljski su vojnici rukama do pred most dogurali brdski top, zaklanjajući se njegovim štitom. Iz neposredne blizine su opalili u kuću u kojoj smo se mi dogovarali. Zasuo nas je razdrobljen kamen iz zidova, ali srećom niko nije ni povrijeđen. Iskočili smo iz te zgrade i otvorili uragansku vatru iz svih naših oruđa i oružja. Odmah poslije te kanonade preko mosta su krenuli u juriš dijelovi Prve čete Drugog bataljona i desnokrilne čete Prvog bataljona. Neprijatelj je žestoku tukao most, na kome je bilo i poginulih i ranjenih boraca, ali juriš nije prestajao. Poslije deset minuta uspostavili smo mostobran na suprotnoj strani kanala. Naše dvije čete su se zakačile za zidove obližnjih kuća, a uz to su zauzele i utvrđene tačke i bunkere oko samog mosta.

Po prelasku mosta na kanalu dijelovi Drugog bataljona su skrenuli udesno, prema glavnom mostu preko rijeke Une. Uz put su zauzeli položaje neprijateljskih artiljeraca sa četiri haubice, koje su Drugoj krajiškoj brigadi sprečavale prelaz preko Une. Likvidiranjem ove i ostalih otpornih tačaka oko mosta preko Une i jedinice Druge krajiške brigade su se našle na suprotnoj obali rijeke. Drugi bataljon je tada počeo juriš na oficirski dom, ispred čijeg ulaza su praštale ručne bombe. Poslije tog žestokog dvoboja palo je i ovo uporište. U oficirskom domu i oko njega ostalo je desetak mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika.

Sa desne strane bili snio čvrsto po\e/.ani sa jedinicama Druge krajiške brigade, a lijevo sa našim Prvim bataljonom. Pred nama je bila zgusnuta odbrana neprijatelja, koji je pružao žilav otpor. Međutim, u toj zgusnutoj odbrani brzo su počele da se javljaju pukotine. Neprijatelja je zaliv alila panika i brže je napuštao svoje otporne tačke. Prilično brzo smo se našli kod Kule, u kojoj je zatvor. Politički komesar i ja ušli smo unutra. U prizemlju smo ugledali nekoliko ljudi s bukagijama na nogama i vezanih za zidove. Oko gležnjeva noge su im bile krvave od gvozdениh okova. I na spratu ista slika. Neki zatvorenici su plakali, neki vikali da su komunisti. Naredili smo ključaru da skida bukagije sa zatvorenika, a zatim sa zatvorenicama zaključali smo i njega. Postavili smo straže da ih čuvaju dok mi potpuno ne overladamo gradom.

Zajedničkim jurišom tri krajiške brigade neprijatelj je u panici napustio i posljednje uporište u gradu i pobjegao niz Unu. ali tamo su ga dočekale Peta kozarska i Banijska brigada i potukle do nogu.

Oko 16 časova. 4. novembra 1942. godine, Bihać je bio potpuno oslobođen.

Odmah poslije toga zatvorenike su saslušali naši organi. Vleđu njima je bilo i kriminalaca, ali i dosta naših saradnika i simpatizera. Neki od njih su odmah stupili u naše redove.

U borbi za Bihać i njegovu širu okolinu neprijatelj je potpuno razbijen i potučen. Njegovih 4.500 vojnika i oficira osjetili su silinu udarca krajiških, ličkih i barijskih brigada. U naše ruke pao je i veliki ratni plijen.

Dragutin Stanić

POD TERETOM ZAPLIJENJENOG ORUŽJA

Pred početak i u toku borbe za Bihać doživio sam nekoliko trenutaka koje dobro pamtim i koji treba da budu zapisani, da bi našim potomcima pružili sto potpuniju istinu u nama i našem ratovanju. Da ne bi bilo po onoj - da ono sto nije zapisano kao da se nije ni dogodilo.

U našim redov ima bilo je neshvatljivo da neko otkáže poslušnost na svojoj dužnosti. Pa ipak, to se desilo u Prvoj četi Trećeg bataljona Pive krajiške brigade, i to u selu Vrtoču kad snio u sumrak tamo stigli i razmjestili se u jednom gaju, radi odmora i večere. Po četi je odjednom počelo da bruji: 'Nema večere, Basta neće da kuva.« Vidjeli smo komandira Bogdana Vukšu i političkog komesara Kešu kako žučno raspravljaju sa četnim kuvarom Dragom Bastom. Sva njihova nastojanja da ga privole da nam kuva makar dok se ne pronade di ugi kuvar bila su uzaludna. Njegov odgovor je glasio: »Neću više da budem kuvar, hoću u borbu.«

Bili smo blizu Bihaća i po svemu nam je izgledalo da bi moglo doći do napada na ovaj grad. iako u tome ništa sigurno nismo znali. Osjetio je to i Basta i spopala ga je neodoljiva želja da u toj borbi dade već i udio nego što je udio jednog kuvara u četi. Rukovodstvo čete našlo se na mući, jer niko od sto boraca u četi nije se htio dobrovoljno prihvatiti toga posla. Bili kuvar bilo je veoma teško i odgovorno, ali lo ipak nije značilo jurišati, tuci se sa neprijateljem neposredno, a svaki drugi doprinos borbi i pobjedi bio je, za shvatanje partizana, drugostepeni i manje važan zadatak. Tako je svaki borac, koji je morao da bude kuvar, smatrao da je u neku ruku degradiran i označen kao manje vrijedan.

Na čelnom sastanku sv i su borci kritikovali Bastu, a bilo je očigledno da sv i strahuju da izbor ne padne na kojeg od njih. Na kraju je odluka čete bila da se

kuhinje prihvati Milutin Čurguz. »Što baš sad?« odupirao se Milutin. Ni on nije želio da u predstojećem napadu igra drugorazrednu ulogu. Međutim, morao je da se pokori odluci čete i da se prihvati kuvarskog posla. Planulaje vatra i večera je ubrzo bila gotova.

Sutradan smo se spustili u selo Lohovo i naš novi kuvar ispekao nam je na ražnju dvije ovce, a spremio je i suhu hranu pred sam napad na Bihać.

U toku borbe za Bihać Drago Basta se neustrašivo bacao iz vatre u vatru. Dok smo jurili na uporište Dobrenicu, rafal mu je raznio donju vilicu. Pao je, a zatim, sav u kn i, skočio i uhvatio jednog svog druga za vrat i počeo da ga davi, misleći da je šćepao ustašu. Napadnuti borac ga je jedva odgurnuo od sebe. Tada se začuo Bastin glas: Drugov i, ranjen sam.« Brzo smo ga iznijeli iz okršaja i ukazali mu pomoć. Borba je jenjavala, neprijatelj počeo da bježi, a mi smo kroz. noć jurili za njima. Naš zadatak je bio završen - Dobrenica je pala.

Borba za Bihać bila je i moje prvo vatreno krštenje.

Po dolasku u selo Lohovo rečeno nam je da se spremamo za napad na Bihać. Govorilo se o značaju loga zadatka, o brigadama koje zajedno s nama nađaju i sa koje strane, o našim haubicama koje ce tući grad i pomagali nam u Corbi. Govorilo se i o tome da naša brigada ne bi smjela da bude slabija od drugih. Održani su partijski i skojevski sastanci. Raspravljalo se i o zadatku svakog pojedinca u predstojećoj borbi. Svaki borac je znao da su uslaski krvnici poubijali na hiljade nevinih žena, djece i staraca po Krajini i da sada treba da polože račun pred sinovima tih istih žrtava. Zbog toga je svaki bio spreman za borbu u kojoj neće zažaliti sebe.

Spuštala se noć, naš bivak u šumi je živnuo. Poslije postrojavanja i provjere opreme četne kolone su krenule svaka prema svom cilju. Sada smo svi znali kuda idemo i šta hoćemo ove noci. Bihać je bio naš cilj. Naša ćela spuštala se šumskim puteljkom prema Dobrenici, koja je ležala u dolini Pala je i prva komanda sa ćela kolone: »Tišina, rastojanje pet koraka « Išli smo, zastajkiivali, opet kretali, korak po korak.

Patrola je bila na ćelu, podalje od kolone, i čekao se njen izvještaj. Drugi vod išao je desno. Treći lijevo, a Prvi produžavao puteljkom pravo i tako smo dobili streljački stroj, licem u lice prema neprijatelju Nije više bilo šumarka koji nas je prikrivao, a puzili smo prema bodljikavoj žici. Bila je grobna tišina i vrijeme kao da je slalo. Šta čekamo, pitali smo se. zar nije vrijeme da udarimo dok nas nisu primjetiiii?

Međutim, vrijeme za početak napada za sve jedinice bilo je određeno 23,30 sali. Nije bilo lako privući se žici i samim utvrdama neprijatelja, neopaženi i ucp-rimjećeni, i onda ležati pored stubova žice čekajući signal za napad. Stigla je i komanda preko veze, od usta do usta: »Žicu ne dirali, jer je naclektrisana, a ima i zvonćice.«

Odjednom, sa Kuline se prolomi rafal Drugi bataljon je krenuo u napad. Istoga trena dev et puškomitraljeza naše ćete, sv c puške i automati sručili su pak lenu vatru po kućama, bunkerima i rovovima. Bombaši su se odmah provukli ispod žice i počela je grmljavina njihov ih bombi, praćena gromkim uraaaaa!« Ki dala se žica. Komanda se v iše nije ćula. Svako je radio što je znao i umio. prema svom sopstvenom nahodenju, a sv i smo željeli samo naprijed, za Bihać.

Kao šesnaestogodišnji dječak ja sam bio pomoćnik puškomitiialjesea. dodavao sam mu šaržere i derao se iz sveg glasa - uraaaaa!« Odjednom, pored našeg puškomitraljeza našao se komandir voda Dujica Sovilj i uzviknuo: »Ćuti, Suco, misliće da su ovamo sve sama djeca!« Moj pomalo dječji glas, zbog silnog v ika-nja. postajao je sve promukliji i piskav iji. ali ja sam nastavio naše »uraaaaa!«

Ne mogući da odoli našem jurišu, neprijatelj je, iznenađen i zbunjen, nakon žestokog otpora, počeo da bježi, i vatra je jenjavala, da bi ubrzo sasvim prestala

Plijen je bio bogat. Ja sam pored torbice dopunjene novom količinom municije natovario na sebe jednu cijev /a puškomitraljez i jedan karabin. Bio je žut kao dukat. Mislio sam da je to najljepša puška u četi. Niko od mene nije bio srećniji i veseliji, ali vremena za veselje nije bilo, jer odmah smo krenuli prema Skočaju i Zavolju, u pomoć Drugoj i Trećoj četi.

Ja nisam znao da li je moja puška prazna ili puna. Zabacio sam je na leđa i pogurio se pod svojim teretom. Torbica sa municijom rezervna cijev za puškomitraljez, pa još i puška, bio je to prevelik teret za moja dječaćka pleća, ali borac sam i moram sve da izdržim, mislio sam idući uzbrdo. Držeći ruke na leđima i pridržavajući svoj teret, dotaknem prstom obarač, a moja miljenica kao grom tresne pored uva i metak odleti u nebo. «Sta se to desi?» priskočili su mi drugovi, misleći da sam se ranio. Dotrčao je i komandir Dujica, pa će sa smijehom: »Eto, sto puta sam rekao da djeca nisu za borbu i ne treba im davati puške u ruku.« Iako je to vodnik rekao više u sali nego ozbiljno, bio sam ljut na njega zbog toga što me sramoti pred drugovima i u meni se već radala pobuna i želja da mu dokažem da nije u pravu.

Prije polaska iz Ribnika torbicu s municijom nosio sam sve do Bos. Petrovca bez smjene. (Inače, na marševima ova se municija nosi na smjene). Istina, drugovi su tražili da me odmijene, ali ja sam to stalno odbijao govoreći da mi nije teško. U Bos. Petrovcu politički komesar čete je doznao da nosim municiju još od Ribnika bez smjene. Prigovorio je komandiru voda što je to dozvolio. Prethodne noći, na Dobrenici, ako isključim onu nezgodu s puškom, držao sam se dobro. Mislio sam da sam već dobar borac i valjan skojevac, a moj komandir to nije zapazio ni shvatio ozbiljno i sraunjavao me sa djecom koja nisu za pušku i borbu.

Ali, u toku narednih borbi ja sam se pokazao kao prekaljeni ratnik i Sovilj mi više nikad nije prišao neki atribut djetinjstva.

Ljubomir Suco Zusia\miković

P U C A N J S A S O M I Š L J A

U septembru 1942. godine došao sam u sastav Prve krajiške brigade, koja se tada nalazila u rejonu Kadine vode, na Manjači. Raspoređen sam u Prvu četu Prvog bataljona i samo što stigoh na njene položaje, naidoh na znanca Miću Čopića. iz mog sela Rujiške. Obradovab se i rekoh kako bih želio da me rasporede u njegovu Prvu desetinu Prvog voda. Dođe to i do usiju Sleva Rauša i Pere Dušića, komandama i političkog komesara Prvog bataljona. Oni odmah odobriše da mi se želja ispuni. Bio sam mlad i iskusne starješine su odmah ocijenile da ce bolje biti ako se nađem uz dobrog znanca, koji je već pečen borac.

Tako poče moje drugovanje s Mićom. koji je inače bio stariji od mene. Zbog razlike u godinama mi smo samo jednom imali prilike da se koliko-toliko družimo. Bilo je to odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije, kada su u naše selo prvi put upale ustaške patrole. I Mićo Čopić je, kao i svi nezužni seljani, morao potražiti spas u šumi da bi izbjegao najgore. Našli smo se u zbjegu, u šumarku Mraovcu. gdje mi Mićo reče kako ne bi smio dozvoliti da živ padnem u ruke ustaškim zlikovcima.

Mićo je bio posebno pažljiv prema grupi boraca, ne starijih od pnaest-šesnaest godina, koji su gotovo u isto vrijeme kada i ja stupili u brigadu. Kuražio

nas je, savjetovao i uvijek unosio među nas dobro raspoloženje. Prema menije bio osobito pažljiv i odnosio se kao rođeni brat. Znao je dobro moje mučno djetinjstvo i patnje moje porodice. Imao sam samo pet godina kad mi je otac izgubio život u jednom nesretnom slučaju.

Već smo se i mi mladi bili prekalili u više uzastopnih bitaka, kada stiže naredba za napad na Bihać. Prošli smo i kroz naše selo Rujišku, obišli porodice i nastavili preko Dubuvika, Majkić-Japre, Saniee i Bosanskog Petrovca do sela Lipe. Tu smo ostali nekoliko dana radi priprema za napad na Bihać.

Ali, kako smo se primicali Bihaću, raspoloženje Miće Copića se očigledno mijenjalo. Već pri polasku iz Saniee za Bosanski Petrovac uvijek nasmijani i za šalu spremni Mićo kao da se povukao u sebe. Bio je neraspoložen i izbjegavao je društvo. Nekoliko puta ga upitah da nije bolestan, ili mu je nešto loše u porodici, ali je on izbjegavao razgovor o tome.

- Sve je u redu, ne brinite, samo sam nešto onako, iz čista mira, neraspoložen - odvrati on na pitanja još nekih drugova, koji su takode bili zapazili preokret u njegovom raspoloženju i ponašanju.

Pred sam polazak u napad na Bihać bili smo zajedno u patroli u Ripačkom klancu. Odjednom mi tiho reče

- Kume, ako iz ove akcije živ izađem, živjeću sto godina!

Zgrانو sam se: uvijek dosad on je pred akcije sve nas hrabrio! Prosto nevjerovatno. Odmah po povratku iz patrole saopstih našem desetaru, Dmitru Škrbicu, ovaj moj razgovor sa Micorn. On to odmah prenese pretpostavljenima i u toku samog pokreta ka Bihaću primjetih kako Čopicu, koji je u koloni išao odmah iza mene. prilaze Stevo Rauš i Pero Đurić. komandant i politički komesar našeg bataljona. Bio sam blizu, pa sam čuo kad su mu oni, pretpostavljajući da je bolestan, predložili da pođe na začelje kolone i priključi se intendanturi, dok se ne oporavi. Mićo energično odvrati:

- Ja se ne vraćam. Taman da sam i u Rujiškoj, desice se što mora da se desi. Ne ostavljam ja svoje drugove, niti bi oni mene ostavili!

Kolona nastavi kroz tamnu noć, i Mićo u njoj. Ubrzo začusmo šum rijeke. Stigli smo do Une. koju je valjalo pregazili. Jednom rukom sam se držao za Miću, a drugom za borca ispred sebe. Kada predosmo rijeku, stiže naređenje da se izujemo i da se bosi uspentramo uz vrlet pokrivenu zakržljanim raslinjem. U tom penjanju smo se i razvili za napad. Tek kada nam je šapatom, preko veze, prenijeto naređenje da legnemo i da se obujemo. primjetih da se nalazimo ispod samih bunkera. Oni su se, naime, jasno ocrtavali na pozadini neba.

Ležeći, čekali smo naređenje za napad. Na tri koraka desno od mene bio je zalegao Mićo Čopic. Sa Pljesivice, odnosno iz pravca bunkera, duvao je blagjužni povjetarac i njegovi naleti pomagali su da sakrijemo naše prisustvo. Pod naletom povjetarca sve je nekako šuštalalo od opalog lišća.

Odjednom između bunkera primjetih siluetu čovjeka koji se polako kreće. Bio je to stražar. Iznenada, on zaslade, skine pušku i opali, pa pošto je ponovo zabaci na rame. nastavi da korača, kao da ništa nije bilo. Nisam obraćao pažnju na sve to. Pomislih: razbija strah, kukavica. Ali, uto se s moje desne strane, tamo gdje je bio Mićo, začu neko nerazgovjetno krkljanje. Privukoh se u tom pravcu i prvo mi se učini da je Mićo zaspao. Nije bio rijedak slučaj da burac zaspi i u takvoj situaciji. Povukoh ga za ruku, ali me nešto žacnu. Svatih daje nekako mli-tava, beživotna. Podigoh mu glavu i tada osjetih da mi se niz ruku cijedi nešto toplo i ljepljivo. Pozvah najbližeg borca i tada obojica zaključismo da je onaj slučajni pucanj ustaškog stražara, nasumice opaljen, pogodio Miću usred čela. Odmah smo obavijestili naše bolničare.

Poslije petnaest-dvadeset minuta dal je znak za juriš. Mi smo krenuli naprijed. Čini mi se da moja desetina nikad ranije nije taku žestoko kidisala. Zadatak smo izvršili: u jednom smo naletu osvojili ustaške bunkere.

Bilo je to na Somišlju, iznad Bihaća, u noći između 2. i 3. novembra 1942. godine.

Stavko Milešević

N I S A M M O G A O D A M U P O M O G N E M

Kad sam u bolnici na Grmeću zaliječio rane zadobijene u borbi za Kupres, vratio sam se u svoju Prvu čelu Drugog bataljona. Prva krajiška brigada bila je tada raspoređena po bataljonima u rejonu Sanice, Ključa i Ramića. Spremala se za pokret prema Bihaću.

Pošto je moje mjesto u Prvomvodu Prve čete bilo popunjeno, raspoređen sam privremeno u Treći vod, kod komandira voda Gojka Zeca. Rodom iz Dobrljina, on je bio u borbi od prvog dana ustanka i s njim sam se dobro poznao. Iskreno mi se obradovao.

Va prilazima Bihaću brigada se prebacila na lijevu obalu Une. Drugi bataljon je imao zadatak da zauzme ustaško uporište u Golubiću, selu udaljenom desetak kilometara od Bihaća, pored same Une, a prva četa da likvidira neprijateljske rovove na jednom brdu iznad samog sela. Odmah zatim vod Gojka Zeca zabacice se između Golubica i Bihaća da bi zaposjeo polje između Une i ceste. Tu će sačekivati ustaše kada se, pod naletima partizana, budu povlačile iz Golubića prema Bihaću.

• Čim smo zauzeli rovove iznad sela, ustaše su umakli u Golubić. Naš vod je odmah postavio zasjedu nedaleko od Golubića prema Bihaću i taku orijentisao oružje daje mogao držati pod vatrom cestu kojom će ustaše morati da bježe dalje, u Bihać.

Kad su naše jedinice izvršile pritisak na Golubić, ustaše su zaista počele da se povlače u Bihać, kako smo mi i predviđali, ali ne u neredu, već organizovano, spremni za borbu. Mi smo ih dočekali vatrom iz zasjede, a oni su nam odgovorili paljbom iz svih svojih oružja. Jedni su padali, a drugi preko njih jurišali kao izbezumljeni, krčeći sebi pui puškomilraljezima i ne obzirući se na svoje mrtve i ranjene. Neki su se probili kroz nas stroj i pobjegli u Bihać.

U borbi prsa u prsa pao je smrtno pogođen ustaškim metkom, Gojko Zec. Bio sam blizu njega, ali nisam mogao tla mu pomognem.

Za hrabrim komandirovom Trećeg voda žalila je cijela četa.

Zivko Dojčinović

T R E N U C I K A O V J E Č N O S T

U našoj Prvoj krajiškoj brigadi ranjenicima se posvećivala najveća briga. Dok sam bio u njoj, nisam ni vidio, ni čuo daje naš ranjeni drug ostao na bojištu. Svi su bili izneseni i spaseni.

Bitke za Bihac, od 2. do 4. novembra 1942. godine, kada je oslobođen, uvijek ću se dobro sjećati. Ulice Bihaca bile su pune neprijateljskih leševa. I mi smo imali prilične gubitke. U tim borbama gotovo u istom trenu, jedan uz drugog, ranjeni smo vodnik Drago Sijan iz Dubovika i ja. Nismo mogli da se satni izvućemo. Prostor na kome smo ostali neprijatelj je neprekidno pokrivao žestokom mitraljeskom vatrom. Drugovi iz naše jedinice su sve činili da nam se primaknu. Ali, nekoliko sati se nisu mogli pomjeriti sa svojih mjesta. Samo su nas hrabрили dozivanjem. Nama dvojici se tih nekoliko časova, dok sino ležali bespomoćni, činilo kao čitava vječnost. Nije bilo lako to izdržati. Ali, mi smo izdržali. Bilo nam je jasno: drugovi će nas izvući. I to smo dočekali.

Jovo Smoljanac

LIČILI SMO NA MLINARE

U oktobru 1942. godine, poslije teških borbi oko Kupresa, na Manjači, oko Mrkonjić-Grada i Jajca, stigismo u selo Rujišku na popunu i odmor. I jedno i drugo nam je i te kako bilo potrebno.

Naša Druga četa Trećeg bataljona razmještena je u zaseoku Petrovićima. Samo što se srnjestismo, dobismo popunu: tridesetak omladinaca sa tek završenog kursa u Podgrmeču. Na tom kursu su dosta naučili o ratu, ali nijedan jos nije bio u borbi. Cim ih raspoređiše po desetinama i vodovima, počesmo s njima da uvježbavamo napad i odbranu, a naročito bacanje bombi. U lome proteće nekoliko dana našeg odmora. Kada su prinove stekle najnužnija borbena znanja, stiže naređenje za pokret.

Krenuli smo rano podno Grmeča i predveće stigismo nadomak sela Vela-gića, ispred Ključa. Čelo naše kolone odjednom zaslade: naišli su na omladinske radne brigade koje su upravo završavale svoju akciju na sakupljanju žita. Omladina se začas okupi oko vojske i započe pjesma i igra. Kako je koja čela pristizala, borci su se hvatali u kola, ali ubrzo moradosmo da nastavimo pokret. Počesmo da nagadamo gdje ćemo. Većina boraca oko mene je mislila da idemo na Bosansko Grahovo, jer smo posljednjih dana čuli da se lamo vode žestoke borbe. Međutim, ispred Bosanskog Petrovca susretosmo se s kolonom Četvrte krajiške brigade. Zdravci se s prijateljima i poznanicima saznadosmo naš predstojeći zadatak: idemo da smijenimo Četvrtu krajišku na njenim položajima oko Bihaca.

U Bosanski Petrovac srno stigli iza ponoći. Sutradan, za vrijeme doručka, začuh povike:

- Dežurni! Dežurni-i-i!

Skočih kao oparen i ispred sebe ugledam dežurnog brigade, komesara Prvog bataljona Peru Đurića. Naređuje da požurimo s doručkom i odmah krećemo.

- Motamo što prije izmarširati iz rejona Petrovca - reče Đurić. - Ako nas za dana ovdje zatekne neprijateljska avijacija, mogli bismo imati teških gubitaka!

Nije trebalo da ponavlja: krenusmo smjesta. U toku dana stigismo u selo Lipe i razmjestismo se u šumi oko crkve. Tu smo ostali dva dana. Stalno sino imali posjete omladine iz susjednih sela. Do kasno u noć pjevalo se i igralo koračko kolo. Sklopljena su mnoga poznanstva. Mitraljezac iz moje desetine, uvijek nasmijani Lazo Karanović u povjerenju mi drugog dana reče:

Druže rukovodióe, znaš ... one dvije snašc, šio smo igrali do njih, zovu nas na večeru ... Sta da im kažem? Hoćemo li ići?

On bi išao, vidim, sav se bio zažario od zdravlja i mladosti. Pošao bih i ja. ali - kako?

- Neće biti prilike, Lazo - rekoħ.

U selu Lipama su. naime, za ova dva dana održane glavne pripreme za napad na Bihać. Dok su borci i omladina igrali i pjevali, svi desetari, komandiri vodova i vodni delegati išli su na izviđanja u zaselak Hrgar. Odaile se vidio svaki rov koji je trebalo napadati. Naša četa je dobila zadatak da napada selo Skočaj. Sa Hrgara sino ga vidjeli kao na dlanu. Nijedna akcija koju smo dotle izveli nije bila tako detaljno pripremljena. Svaka desetina je dobila svoj dio rova za napad, uz uputst\o kako da ga zauzme i šta dalje da čini.

Samo što se rastadoħ s Lazom svi desetari i komandiri vodova podoše na posljednje izviđanje sa Hrgara. Nismo se ni vraćali u Lipe. već smo ispod sela Račića sačekali našu ćelu. Tu nam je komandir ćete Duro Trikić šire izložio zadatak:

Krajiške i hrvatske brigade su dobile naredenje da likvidiraju neprijateljsko uporište Bihać. Razbijanjem ustaške Bihaćke županije nestalo bijoš jednog zločinačkog centra, koji je organizator svih z\ jerstava i nasilja u ovom kraju. Oni pale pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Mi imamo zadatak da ih našim oružjem kaznimo. Naša četa noćas napada na selo Skočaj. Svaki desetar je dobio konkretan zadatak i detaljno će sa njime upoznati borce. Napad poćinje u 21,30 ćasova. Poćetak će oglasiti hici iz naše dvije haubice, koje će sa Grabeža ispalili na neprijateljsko uporište Somišlje. Po zauzimanju Skočaja naša četa nastavlja pokret preko sela Zavolja i Zegar za Bihać ...

Za dana smo stigli u Lohovo, odakle smo još detaljnije vidjeli objekte našeg napada. Desetari su tu detaljno precizirali zadatke svakom borcu. Posebno smo obratili pažnju na skoćajsku školu, u kojoj je bila ustaška posada. Zatražili smo dobrovoljce za bombaše. Iz našeg voda javila su se dva nerazdvojna druga Dalmatinca. koji nigdje nisu išli jedan bez drugoga: Stipe Gašpić i vodni delegat Mile Tomic.

Dode vrijeme i za napad. Nismo ga izveli s fronta, kako su ustaše vjerovatno oćekivale, već s leđa. Skočaj smo zauzeli iz pokreta. Ustaše su bježale glavom bez obzira, a desetak zarobismo. Nismo ni zastali u Skočaju, već nastavismo pokret ka Bihaću, kao što je bilo naredeno. Uz put sc sretosmo s našom Prvom ćetom, koja je napadala selo Dobrenicu. Imali su teži posao od nas. Nekoliko drugova im je ranjeno, među njima i komandirćete Bogdan Vukša. Zajedno smo nastavili i ispred sela Zavolje naišli na borce Treće krajiške brigade, koja ga je držala u blokadi. Poslije kraće pripreme zajedno smo prešli u napad i zauzeli i Zavolje, pa bez zastajanja nastavili ka Zegar. Ispred ovog sela smo zauzeli položaje i otpočeli pripreme za napad na Bihać. Sa njih smo dobro vidjeli mjesta koja je trebalo da napada naša četa. Bilo nam je jasno da moramo brzo deĳstvovati ka Zegar. Neprijatelj je sa tog pravca ugrožavao lijevo krilo našeg Prvog bataljona. koji je bio zauzeo brdo Somišlje, najvažniju taćku odbrane Bihaća, i spustio se do prvih kuća u gradu. Odmah je obrazovana bombaška grupa u sastavu: Rajko Radenović. vodni delegat iz Drugog voda (poginuo na Binaću), Nikola Milinković, desetar, Stipe Gašpić, desetar (ranjen u Bihaću), Lazo Karanović i Stevo Grahovac, oba puškomitraljesci.

Krenuli smo trećeg novembra oko 14 ćasova, duž puta koji sa Zavolja vodi kroz Zegar ka Bihaću. Naša četa je nastupala lijevom, a Prva četa desnom stranom puta. Artiljerija i avijacija tukle su žestoko, osobito brdo Somišlje. Za dana smo stigli do prvih žegarskih kuća i tako obezbijedili bok Prvog bataljona. U napad smo krenuli kada je zanoćilo. Išli smo od zgrade do zgrade gotovo streljaćkim strojem, sve do samostana i kasarne. Tu je otpor neprijatelja bio žestok

Bombaška grupa, s Rajkom Radenovićem na čelu, prišla je uz sam zid samostana, sa čijih su spratova ustaše sipale vatru svud unaokolo. Na Rajkov znak naše bombe obasuše prozore samostana. Ali, nečija bomba nije pogodila prozor, već se odbi od zida i vrati natrag. Iskusni vojnik Nikola Milinković povika: »Ležite!« Srećom, eksplozija odbijene bombe nikoga ne rani. U istom trenu eksplodiraše tri bombe ubačene kroz prozore samostana, pa četa krenu u juriš, a iznenadne ustaše se dadoše u bjekstvo. Tako pade i Žegar. U samostanu i kasarni, koja je bila prekoputa, dobro se popunismo municijom koju ostaviše ustaše. Torbice napuriismo i ručnim bumbama.

Ustaše su odmah izvele protivnapad, ali naša i Prva četa ga uspješno odbiše i goneći ih izbismo na raskršnicu puteva ispred Žegarske aleje, koju je neprijatelj uporno branio jakom vatrom. S fronta nikako nismo mogli prići bunkeru i zgradi iz koje je neprijatelj pružao otpor. Bombašima nije polazilo za rukom da i/vedu pogodan manevar za likvidiranje ovih uporišta. Uzalud su te mogućnosti s njima razmatrali komandir i komesar čete, zatim neki komandiri vodova, a u jednom trenutku i zamjenik komandanta bataljona Mirko Zec.

Dok smo bili još zanjati pitanjem, kako se probiti naprijed, niz Žegarsku aleju, odjednom nas politički komesar čete Košta Bojanić pozva da dodemo u dvorište zgrade u kojoj smo se nalazili. Odmah nam je bilo jasno: prikrašćemo se ustašama s boka. Jer, od zgrade u kojoj se brane ustaše dijelila nas je ograda dvorišta u kome smo se nalazili i ulica, sa čije je suprotne strane bila ograda ustaškog uporišta. Odmah smo napravili i sproveli naš plan: cijela naša i dio Prve čete su sa fronta otvorile snažnu vatru na zgradu sa ustašama, a grupa bombaša, sa kojom sam pošao i ja, brzo se preko ulice prebacila u dvorište neprijateljskog uporišta. Čim smo kroz prozore ubacili bombe, ustaše su se dale u bjekstvo, a obje naše čete krenule su u juriš. U jednom naletu pretrčale su cijelu Žegarsku aleju i naša se četa nade u Klosteru. domu časnih sestara, na samom kanalu u Bihacu. Tu nas zateče i zora.

Od ovog momenta, pa sve do oslobođenja Bihaca, bombaše, tačnije rečeno udarnu grupu čete, predvodio je, sve dok nije ranjen, politički komesar naše čete Košta Bojanić. Kanal na kome smo se našli bio je posljednja odbrana Bihaca, ali i najtvrdi. Most preko kanala završavao se bunkerima na obje strane, a kraj njih su bile dvije haubice. Iza njih je desnu stranu ulice zatvaralo žuto-roze zdanje Medrese, a lijevu zgrade trgovačkog bloka. Sve ove zgrade bile su prave tvrđave. Sa svakog prozora sipala su vatru automatska oružja. Naša četa se nalazila u Klosteru, a Prva u zgradi preko puta, koja je bila ustaški vojni magacin. Samo što smo predahnuli i zauzeli položaje, ustaše su izvršile protivnapad. U tren oka most su prekrili ustaški lješevi. Deset puškomitraljeza naše i Prve čete odjednom su tukli most. Do deset časova ustaše su još u nekoliko navrata pokušavale protivnapade, ali su se uvijek vraćali natrag, uz teške gubitke.

Onda su ustaše počele da tuku Kloster haubicama, ispred bunkera s druge strane mosta. Uporedo su izvodili i juriše. Do 14 časova smo bili izloženi žestokoj vatri. Sreća je naša bila što haubice nisu mogle gađati prizemlje, već su tukle krov i sprat. U početku smo teško podnosili eksplozije topovskih granata iznad glava, ali što je vrijeme odmicalo mi smo se na to privikavali. S plafona su nas stalno zasipali mailer i krečna prašina, pa smo svi ličili na mlinare, a od detonacija smo bili napola gluvi. Sest puškomitraljeza naše čete, postavljenih na prozorima ka mostu, s vremena na vrijeme su rafalima odbijali ustaške protivnapade. U Klosteru je bilo i podosta časnih sestara i djece, mahom iz ustaških porodica, smještenih ovdje kao na sigurno mjesto. Očigledno su im svašta o nama napričali, jer je bilo očito da nas se boje koliko i granata koje su nas zasipale.

Sjutradan, 4. novembra, oko 10 časova udarna grupa naše čete dobila je smjenu da bi se u dvorištu iza Kloстера odmorila i nešto prezalagajila. Prolazeci između časnih sestara i ustaške djece, koja su bila nagurana u prostorije sa sup-

rotile strane, tla ne hi bili izloženi direktnoj vatri, sjetih se informacije koju su nam prije koji dan, u selu Rujiškoj, saopštili za vrijeme odmora. Tada nam je rečeno i to kako su časne sestre u logoru Jasenovac lopatama i pijucima ubijale djecu s Kozare. Cijeli minuli dan i noe nisam na to ni pomislio, jer smo bez prekida odbijali ustaške protivnapade, a sada mi to buknu u sjećanju. Odjednom me spopade želja da ili rafalom iz puškomitraljeza sve složim, ali istog trena savladah sebe. »Nisu ovi ovdje krivi za ono u Jasenovcu ... A ni ja nisam kao oni, da ubijam nejač ...«

Poslije dva sata opet se naša udarna grupa v rati na položaje. Narediše nam da se pripremimo za juriš. Bombaška grupa već je bila spremna. Predvodio ju je komesar čete Košta Bojanić. Pošto je Lazo Karanovic, puškomitraljezac iz moje desetine, bio u bombaškoj grupi, ja sam uzeo njegov puškomitraljez. Komesar Košta mi naredi da bez prekida tučem puskarnicu na bunkeru s lijeve strane mosta. Ostali puškomitraljesci i borci dobili su zadatak da tuku prozore na zgradama iz kojih su se ustaše branile. Onda otpoče uraganska vatrena priprema juriša, a ubrzo preko mosta krenuše trkom - prvo komesar Košta, za njim Rudi Turčinovic iz Prve čete, pa onda ugledah Rajka, za njim Stipu i Nikolu. Dok šaljem rafal za rafalom, vidim ih kako bacaju bombe na bunker. U tom trenutku uzimani puškomitraljez i trčim za njima. Na mostu susrećem Stipu, ranjenog u glavu. Malo dalje, uz zid Medrese, stoji nas komesar Košta. Vidim nešto nije u redu i pitam ga šta je.

- Produži naprijed odvrati on, - Poginuše Rajko, Grahovae i Rudi Turčinović ... Ja sam ranjen, ali ti guraj naprijed i nikome ne govori o ovome ...

Sjurih se naprijed i zajedno sa grupom boraca naše čete uletjeh u zgradu Medrese. U istom trenutku borci Prve čete upadoše u zgrade trgovačkog bloka. Još nismo bili ni zauzeli položaje u osvojenim zgradama, a ustaše izvedoše protivnapad. Jedna njihova grupa upade u Medresu, ali je začas slistisino. Ispred Medrese, ka pijaci, bio je brisani prostor, preko koga su ustaše nekuliko puta pokušale da nas odbace, ali smo ih uvijek vraćali, nanosuci im velike gubitke. Prilikom jednog otl tih ustaških prolivnapadanestade mi municije. Viknuli pomoćniku da mi brzo donese koji šaržer i uto mi pritrča neki nepoznat mladić s punom torbom municije. Ostao je kraj mene do kraja borbe za Bihać i brzo mi punio i dodavao šaržere.

Nekoliko dana po oslobođenju Bihaća bio sam s mojom desetinom u patroli prema Klokotu. S nama je bio i onaj moj novopečeni pomoćnik. Ali u Klokotu ga neki mještani prepoznahu kao ustašu. Htjedoše da ga linčuju, ali mi ne dozvolismo. Po povratku i/ patrole o tome smo obavijestili komandu cete i dobismo nalog da mog pomoćnika predamo Komandi mjesta u Bihaću...

Posljednji juris u borbama za Bihać izvršili smo između 15 i 16 časova iz Medrese ka sjeverozapadnoj ivici grada. Bihać je time bio oslobođen. U narednih sat-dva samo se iz poneke zgrade još mogao začuti po koji pucanj. To su naši borci čistili zgrade od prikrivenih neprijateljskih vojnika...

Dum Kneiević

POGINUO NA RANJENIČKIM NOSILIMA

Neprijatelj je branio Bihać sistemom odbrane velikog naseljenog mjesta. Spoljni pojas odbrane u sebe je uključivao i selo Golubić, udaljeno oko deset kilometara od Bihaća. Naš Drugi bataljon je upravo imao zadatak da napada i/ log pravca, sa južne strane i niz lijevu obalu Une.

U noći između 24. i 25. oktobra 1942. godine neprimjetno smo se, pod zaštitom mraka, prebacili na lijevu obalu Une i sa Prvom i Drugom čelom napali Golubić, dok je Treća četa udarila na selu Sokolac i njegovu staru kulu.

Bio sam tada borac Prve čete, koja je s fronta izvršila napad sa dva svoja voda, dok je Treći vod imao zadatak da se ubaci u pozadinu neprijatelja da bi spriječio njegovo povlačenje ka Bihaću. Kada smo izišli na polazne položaje, komandir naše čete, Šavan Kesic, izdao je naredenje za napad i pozvao na posljednji dogovor već poznatu grupu bombaša: Vladu Ljubičica, Stevu Banovića. Čedu Srdića i mene.

Dok se naša grupa približavala liniji neprijateljske odbrane, čuli smo kako ustaški stražari ispred bunkera spokojno razgovaraju vičući kako nigdje nema partizana. Njihove bezbrižne glasove prekinule su detonacije naših bombi. Zatim je uslijedio silovit juris. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen i nije imao vremena da se sredi u prvim linijama odbrane. Nas vod je u prvom naletu zarobio sedam ustaša, dok su ostali pobjegli u Golubić.

Poslije višerasovne žestoke borbe ustaše su počele da se povlače cestom ka Bihaću. Međutim, Treći vod naše čete ih je sačekao u zasjedi. Neprijatelj se našao odsječen, pa je krenuo u borbu prsa u prsa. U toj borbi poginuo je komandir Trećeg voda Gojko Zec.

Odmah po zauzimanju Golubića naša Prva četa je nastavila ka Bihaću. Njen zadatak je bio da štiti prelaz naših snaga preko mosta u pravcu željezničke stanice. Bili smo izloženi neprijateljskoj vatri sa bihačke kule, koja svojom visinom dominira čitavim tim krajem. Tu smo imali nekoliko ranjenih. Neprijateljski kuršum je pogodio i usmrtio jednog ranjenika na nosilima, a drugi je ranio borca Kostu Kneževića. Na žalost, ne sjećam se imena poginulog ranjenika.

Dragan Boka u

K R A S I O J E Č E L O Č E T E

Janko Knežević (rođen 1920. godine u selu Oćigrijama, kod Marlin Broda) jedan je od mnogobrojnih mladih Krajišnjika koji su junački pali u narodno-slobodilačkoj borbi.

Još prije rata je pripadao naprednom radničkom pokretu. Sa nepunih 17 godina otisnuo se iz sela i počeo da uči konobarski zanat. Ali, brzo ga napušta i zapošljava se kod francuske građevinske firme "Batinjol", koja je gradila unsku prugu od Bihaća do Knina.

Događaji koji su uslijedili 1941. godine nisu Janka Kneževića iznenadili, a još manje zatekli nespremnog. Nije spavao u kući, već po kolibama u šumi, da ne bi pao ustašama u ruke. Stupio je u vezu s ljudima koji su pripremali ustanak i 27. jula 1941. godine učestvovao u prvoj oružanoj akciji na žandarmerijsku stanicu u Martin Brodu, a zatim, istog dana, i u odbijanju neprijateljskog napada iz Donjeg Lanca na Martin Brod. Posebno se istakao u akciji u kojoj su ustanici u zasjedi kod sela Boričevca dočekali i potukli satniju ustaša, koja se kretala iz Udbine ka Kulen Vakufu.

U avgustu 1941. godine odabran je u grupu koja je izvela napad na neprijateljsku posadu u selu Vrtoću. U napadu na ilalijanski garnizon u Srbu bio je bombaš i likvidirao je neprijateljske posade u dvije zgrade. Istakao se u borbama u Korenici, Udbini i oku Knina, a naročito u ukliju u selu Tiskovcu, kojom je ru-

kov udio Slavko Rodić, kada je zarobljeno šezdeset četnika zloglasnog popa Dujiea.

Po povratku iz Like Peti krajiški odred formirao je. maja 1942.godine. Udar- ni vod koji je imao zadatak da noću upada u neprijateljske garnizone i likvidira saradnike okupatora. On je brzo prerastao u četnu, koja je početkom avgusta 1942. godine ušla u sastav Trećeg bataljona Prve krajiške brigade.

U toj. Drugoj četi. Janko je bio u prvoj desetini Prvog voda. Kršan lijepo raz- vijen momak krasio je čelo čete. Uslijedile su borbe na Kupresu. zatim na Mrkonjić-Gradu, Manjači. Jajcu, u Ključu, Vrhpolju. Bihaću...

Posljednja borba mu je bila ona u Bosanskom Novom, 28. novembra 1942. godine.

Janko je sa svojom desetinom ostao na položaju na sjevernom dijelu Velkica brda da bi odatle Drugoj četi, tek izvučenoj iz borbe, obezbijedio odmor u jednoj uvali u podnožju. Međutim, koristeći maglu i loše vrijeme, neprijateljske snage su se provukle između železničke pruge i Une i iza leda Jankove desetine napale četnu. Brzo je u pomoć stigla Prva četa Trećeg bataljona i zajednički je izveden protiv napati. Međutim. Jankova desetina se našla opkoljena na svojim položaj- jima. Vodila je žestoku borbu sa desetostruko jačim neprijateljskim snagama. Kada su vidjeli da Druga i Prva četa kreću u protivnapad - krenuli su i oni. Janko je izletio na jedan proplanak, ali gaje tu pokosio rafal iz mitraljeza. Kraj njega je. zahvaćen istim rafalom, pao i C iro Dronjak, iz sela Vedrog Polja kod Bosan- skog Petrovca.

Duro Knežević

C I J E L E N O Ć I . U L I Č N E B O R B E

Poslije marša, koji je trajao više od 48 časova, naša brigada stiže noću, izme- du 27. i 28. oktobra 1942. godine, u selo Lipe. Pr i je toga smo se nekoliko dana odmarali u selu Ramićima, kud Ključa, pa nam je ovako dug marš kazivao da se sprema nešto veoma ozbiljno.

Međutim, šta se to sprema saznali smo tek poslije pet dana. Za to vrijeme dobro smo se odmorili u Lipama. Održani su partijski i skojevski sastant i, po- litički komesari su na četnim konferencijama upoznali borce sa situacijom na jugoslovenskom i savezničkim frontov ima. Ali, sa onim što nas je u tom trenutku najviše interesovalo, upoznaše nas tek drugog novembra, kada smo već bili krenuli na izvršenje zadatka.

U prvim večernjim časovima predosmo Unu kod sela Ripca. Tada komandir naše Pite čete Prvog bataljona, Ljubomir Jajčanin Bijeli, saopšti šta nam pred- stoji. Idemo na Bihać!

Ne vjerujem tla je ijedan običan borac dotle i pomislio da ćemo udariti i na tako utvrđen grad. A da idemo na tvr đavu pokazao se već otimah. Na putu ispod planine Debeljače iste večeri naidosmo pokraj same stare tvrđave Sokolac. Pri- mijetismo da nekoga u njoj ima. ali ih ostavismo na miru, kao i oni nas. Put nas zatim dovede do brda Somišlja, gdje su ustaše imale bunkere. Razbistno ih u pr- vom naletu. I staše se razbjeglaš ka Zegaru i Bihaću. Naš Prvi bataljon, pod ko mandom Steve Rauša. zaposjede položaje na Somišlju. To je bio naš prvi zadatak u borbi za Bihać.

Sjutradan, 3. novembra, ustaše i domobrani su u nekoliko navrata pokušali da jurišom povrate ovo uporište na jednom od dominantnih položaja nad Biha-

čem, ali smo ih uvijek vraćali i pri lom se dobro snabdjeti municijom i bombama. koje su u bježanju bacali.

Popodne smo dobili naređenje da produžimo napad na Žegar. a zatim i na Bihać. Spustili smo se naniže u streljačkom stroju. Na prvi otpor sinu) naišli u Zegaru, a zatim i u Boriku. Na oba ova mjesta ustaše i domobrani su imali uivrefene sisteme rovova, pa smo vodili veoma oštre borbe. Neprijatelj je mogao da upotrijebi sve vrste oružja, a osobito je dejstvovao ručnim bombama. Mi smo morali da mu podilazimo uzbrdo. Međutim, savladali smo oba uporišta, takode bombama, a i drugim oružjem.

Praktično smo time otpočeli i borbe za sam grad. Naša četa je napadala glavnom ulicom, koja iz Žegara vodi u sam centar Bihaća. Na pravcu našeg nastupanja nalazila se zgrada komande puka predratne jugoslovenske, a tada Paveličeve vojske. Zauzeli smo je i lada su se razvile ulične borbe, koje su trajale cijelu noć. Sjutradan. 4. novembra, naša četa je stigla do kanala, koji se odvaja od rijeke Une. Zauzemosmo zgrade banke i doma časnih sestara (Kloster), koje se uzdižu nad samim kanalom. Sa njegove druge strane, kraj mosta, bio je ustaški bunker, a odmah iza njega i parka zgrada Medrese, muslimanske vjerske škole, iz koje je lakode neprijatelj sipao vatru. Cijeli dan smo pokušavali da predemo most, ali je neprijateljska vatra to onemogućavala. Ona je bukvalno prekrivala svaki pedelj mosta. U drugom pokušaju na most kreće zamjenik komandanta bataljona. Mile Tubić, a sa njim ja i još jedan borac. Ali, mitraljeski rafal Tubieca sasječe. Nas dvojicu ne zakači ni tada, ni poslije, dok smo teško ranjenog zamjenika komandanta izvlačili, noseći ga između sebe. Donijesmo ga iza najbliže zgrade, gdje mu je ukazana prva pomoć. Na žalost, nije bilo spasa ovom lijepom i hrabrom mladom čovjeku i sposobnom rukovodiocu. Kasnije sam saznao da je podlegao ranama.

U međuvremenu ustaše su dogurale do mosta top i obasuli granatama zgrade u kojima smo bili. Kad naši puškomitraljeski potukoše poslugu topa, uslijedi juriš preko mosta. Našli smo se prilično brzo u centru grada. Bilo je to predveče 4. novembra. Gotovo u isto vrijeme i druge jedinice su se probile u grad.

Bihać je bio oslobođen.

Branko Jerković

POD USTAŠKOM BRITVOM U OSLOBODENOM BIHAĆU

Prilikom napada na Bihać, 2. novembra 1942. godine, Druga četa Trećeg bataljona dobila je zadalak da napadne uporište Skočaj, nedaleko od Bihaća. Četa je zajedno sa brigadom prošla kroz selo Gorjevac, a zatim se prebacila preko rijeke Une da bi se potom odvojila i krenula u pravcu Skočaja.

U kolonije vladala tišina. Morali smo ići oprezno, tiho, neprimjetno. Nismo smjeli biti otkriveni, jer svako otkrivanje našeg prisustva moglo je da upropasti ishod cijele akcije. U koloni smo išli sve do sela, a onda smo se razvili u streljački stroj i prišli na oko 100 metara od kuća. Morali smo da legnemo u kukuruze i čekamo vrijeme za napad. Pored mene je ležao komandir čete Duro Trikić. Ispred nas, iza jedne živice, stajao je neprijateljski stražar. Nismo mogli dobro da ga vidimo od nekog žbunja, ali smo ga čuli kada je šetao. Poslije izvjesnog vremena došla je smjena straže i mogli smo jasno čuti njihov razgovor (mada nismo ništa razumjeli), i repetiranje puške. U šali sam komandiru šapnuo na uho:

»Druže komandire, da opalim rafal, ovo je siguran pogodak?«

»Ne, ne, malo strpljenja, biće pogodaka«, odgovorio je komandir.

Po ponašanju mogao sam primjetiti daje i komandir nestrpljiv. Rano smo se privukli i zauzeli položaj. Morali smo dugo da ležimo, do 21 čas, kada je trebalo da napad počne. Komadirova nervoza je rasla. Plašio se da neko ne otkrije naše prisustvo, da se neko ne nakašlje, da neko ne sušne kukuruzom ili da neko ne pripali cigaretu. Međutim, do samoga napada ostali smo neprimijećeni.

Kada se otvorila vatra na Golubicu, četa je opalila kao plotunom, da bi odmah krenula na juriš. Pojurili smo kroz selo i izbili na cestu, koja vodi u Bihać. Ovaj napad nije trajao duže od deset minuta. Ustaše smo iznenadili na spavanju i jedino sto su mogli da urade u paničnom strahu bilo je da zgrabe puške i odijela u ruke i počnu da bježe. Bježali su u pravcu Pljčevice.

Usred sela naišli smo na kotao u kojem se pekla rakija, ali kod njega nikoga nije bilo. Probali smo tu rakiju i nije bila loša. Kod kotla smo se okupili i krenuli prema Bihaću. Negdje na pola puta od Pljčevice na nas je opaljeno nekoliko metaka. U Bihaću je grmjelo od mitraljeske paljbe, lako da nismo mogli ocjeniti kakva je situacija kud jedinica koje napadaju na sam grad.

Pred samo svanuće stigli smo na Zavalje. Tvrdavu su već bile zauzele naše jedinice. Tamo smo ostali cijeli dan. odbijajući uporne juriše neprijatelja.

Uveče je trebalo da ostvarimo naš zadatak. Cijela Prva krajiška brigada otpočela je napad. Treći bataljon išao je cestom Žegar-centar grada i to Prva četa je išla desnom stranom, a Druga četa lijevom stranom ceste.

Okolo 22 časa bataljon je stigao do kanala koji je vodio do centra grada. Preko kanala je bio most na kome se nalazio bunker iz koga su mitraljeskom paljbom spriječavali prelaz preko mosta. S obzirom da nismo poznavali prirodu tog kanala (nismo znali koliko je dubok, kakva je priroda tla), nismo smjeli da rizikujemo i da ga prelazimo. Stoga smo se zadržali u kućama uz sami kanal. Kuća u koju smo se smjestili bila je velika, na dva spiata. U prizemlju su bile časne sestre. Na prv i sprat smo smjestili Prvu desetinu Prvog voda. Radoznali borci odmah su počeli da razgledaju prostorije, tla ocjenjuju svoj položaj, da pronalaze najbolji način izlaska iz kuće i odbrane u slučaju opasnosti. U jednoj sobi zatekli smo tri mladića i jednu djevojku. Kada su nas ugledali, izgledalo je kao da su jedva čekali ovaj susret. Djevojka, koja se najviše obradovala, pričala nam je kako su ustaše ranijih dana, prolazeći ulicom, pjevale »Kud ustaša maršira tu se diže prašina.« Ona je tu istu pjesmu, rekla je, pjevala sa prozora kada su ustaše bježale ispred nas. Bila je veoma živahna i izazivala je naše simpatije.

Posto smo posljednjih nekoliko dana bili stalno u pokretu, nismo imali vremena da vodimo računa o svom izgledu. Ja se nisam brijao nekoliko dana i bio sam već prilično zarastao u bradu. Sada je bilo krajnje vrijeme da se dovedem u red, pogotovo zbog toga što su četiri djevojke iz Drvara čekale u Ripču da oslobodimo Bihać, pa da nas posjete. Molio sam neke drugove da me obrijaju, ali pošto je već bilo svanulo, oni su žurili da razgledaju Bihać i niko se nije obirao na moje molbe.

Dok sam se pitao šta da radim, javio se jedan od mladića koje smo zatekli u kući i rekao mi da on može da me obrije. Ja sam pristao, jer mladići su bili veoma simpatični i po svemu su izgledali da su prijateljski naklonjeni prema nama. Pričali su nam o svom životu u gradu, o ustaškim zločinima u Bihaću.

Mladić koji se javio da me obrije bio je po profesiji brica i imao je svoju radnju. Ja, sav srecan, sjednem na stolicu i prepustim se njegovim rukama. Dok me brijao, pričao mi je o svom životu na veoma zanimljiv način. Ja sam ga slušao sa velikom pažnjom.

Godio mi je njegov način brijanja. Njegovi stručni i nježni pokreti zamalo me nisu uspavali. Kada me je obrijao, bio sam mu veoma zahvalan. Vidjevši kako ja izgledam, Velimir Kukulj nije mogao da odoli i da ne sjedne na stolicu da i njega mladić obrije.

Naše brijanje prekinuo je jedan drugi / Prve petrovačke čete. On nam je donio naramak, zaplijenjenih, vojničkih uniformi. Uspio je da se prebaci preko ulice iako je ona bila pod jakim neprijateljskom vatrom. Još zadihan i umoran, ali sa osmjehom na licu, bacio je one uniforme i rekao:

»Evo, drugovi, obucite se!«

Koliko se sjećam, on se zvao Latinović. Odjednom, njegovu pažnju su privukla ona tri mladića. Uzviknuo je prodornim glasom:

»Ruke uvis!«

Mi, iznenađeni i zbunjeni, gledali smo čas u Latihovića, čas u one mladiće. Nismo znali šta se dešava.

»Što stojite? Vežite ih!« rekao nam je Latinović. »To su ustaše.«

Mi smo ih brzo povezali. Počelo je ispitivanje. Mladići su uporno tvrdili da nisu ustaše, da su radnici, da su pristalice Partije, da vole partizane. Ali, Latinović se nije dao prevariti. Unio se jednom u lice i upitao:

»Sjećaš li se ti kada si me u Vrtoću vezao za konjska kola i vukao me putem prema Ripačkom klancu?«

Mladić je ćutao.

Videći da su prepoznati, mladići su priznali da na tavanu imaju tri sakrivene puške i tri ustaške uniforme.

Pred napad na Bihać bilo nam je strogo zabranjeno da zaplijenjenu robu sami uzimamo nego smo morali da sav plijen evakuišemo. da bi bio podijeljen **P**o potrebama. Međutim, mi kao da nismo čuli za tu naredbu, počeli smo užur-
lano da oblačimo one uniforme koje je donio drug Latinović.

I dok smo bili u najvećoj žurbi i presvlačenju, na vratima su se pojavili komandant brigade Milinko Kušić i zamjenik komandanta Trećeg bataljuna Mirko Zec. Posmatrajuci šta mi radimo. Kušić je rekao:

»Vi jurišate, vi se i obucite!«

Zatim je odmjerio pogledom onu trojicu ustaša i upitao nas ko su oni. Kad smo mu objasnili, on je počeo da im postavlja pitanja, a oni su ili ćutali ili drsko odgovarali. Jedan je čak nešto opsovao i udario komandanta nogom u stomak.

»Pa mene je brijao ustaša, moja glava je bila u rukama jednog koljača«, šaputao sam samom sebi osjećajući kako mi ledeni trnci prolaze kroz tijelo.

Dok je komandant ispitivao zločince, meni se činilo kao da i dalje osjećam na licu njihovu britvu.

Smirio sam se tek kada smo ustaše izveli u dvorište i strijeljali.

Stevo Đakovu

MOJ NAJTEŽI DAN

U Prvu krajišku brigadu stupio sam krajem oktobra 1942. godine. Upravo 27. oktobra 1942. godine komandir relejne stanice u selu Vrtoću, Dušan Bates, naredio mi je da u selu Lipu ponese pismo Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Busanskog Petrovca. U pismu je Narodnooslobodilački odbor sela Lipe obavještavan da im stiže Prva krajiška brigada i da njenim borcima treba pripremiti smještaj.

Vraćajući se u Vrtoče, u Dugopolju sam se susreo sa kolonom Pi ve krajiške. Zajedno sa Dugopoljcima sam posmatrao kako prolaze jedinice proslavljene brigade, o kojoj narod pjeva pjesme. Nisam oči skidao sa kršnih momaka i njihovog

silnog naoružanja. Sto sam ili duže gledao sve više me spopadala želja da se nadem u njihovim redovima.

Vraćajući se u Vrtoče ta misao me nije napuštala. Čim sam komandira Batesta obavijestio da sam i/vršio zadatak, iskoristio sam priliku da ga zamolim za dozvolu da stupim u Prvu krajišku brigadu. On bez dvoumljenja pristade, dodajući da ću u brigadi naći dosta mojih Petrovcana i seljana iz Vrtoča. Na brzinu sam se spremio i pozdravio sa ukućanima i prije mraka stigao u Lipu. Samo što sam stigao, naišao sam na moje seljane Bogdana Vukšu, Branka Surlu, Božu Latinovića i mnoge dinge. Raspoređen sam u Treći vod Druge čete Trećeg bataljona. Komandir čete je bio Đuro Trikić.

Niko nije bio srećniji od mene. A kako i ne bili: sa 16 godina sam postao borac brigade o kojoj narod pjeva pjesme. Iskusni borci su me dočekali kao da smo zajedno odrasli. U teritorijalnoj omladinskoj četi bio sam naučio da rukujem puškom, ali sam od drugova u četi čuo bezbroj korisnih savjeta kako da se ponašam za vrijeme borbe. A oni su imali bogata iskustva sa Piskavice, iz Manjače, iz borbi na Kozari, oslobadali su Prijedor, Ključ, Jajce...

Već poslije nekoliko dana počeo je napad na Bihać. To je bilo moje prvo vatreno krštenje. Nalazeći se u stroju sa iskusnim i prekaljenim borcima, brzo sam se svikao i oslobodio nelagodnosti koje sam u prvim časovima borbe osjećao. A kadaje poslije dvodnevni okršaj Bihać oslobođen, bio sam najsrećniji među srećnima. Bihać je oslobođen u prvoj borbi u kojoj sam učestvovao!

Prva krajiška se poslije oslobođenja Bihaća odmarala nekoliko dana i odmah nastavila dejstva dolinom Une. Oslobođili smo Ostrožac i Bosansku Krupu, a zatim napadali Bosanski Novi. Najteži dan mi je bio onaj kada je u borbama za Bosanski Novi poginuo komandir naše čete, prvoborac Đuro Trikić, radnik iz Dižvara. Ali, brzo je došao i dan kada smo se svi radovali: naša Druga četa je kod Topica brda, jednog hladnog januarskog dana 1943. godine, razbila daleko jaču njemačku jedinicu i po čiči zimi natjerala Švabe da potraže spasa skakanjem u Sanu pod punom ratnom opremom.

Dmitar Radulovic

D V O B O J K R O Z V R A T A N A Š U P I

Krajem oktobra 1942. godine naša brigada nalazila se na odmoru u okolini Ključa. Tada je uslijedio pokret prema Bos. Petrovcu. Na nekoliko kilometara ispred grada dočekala nas je i pozdravila omladina sa zastavama i pjesmom. U gradu smo prenoćili, a sutradan krenuli do sela Lipe. Tu nam je rečeno da idemo na Bihać. Naš bataljon treba da zauzme Somišlje, puno bunkera, koje dominira gradom. Od izvršenja toga zadatka zavisi uspjeh drugih jedinica.

Članovi Partije i Skoja moraju ličnim primjerom da pokažu smjelost i hrabrost u izvršavanju zadatka. Pošto u napadu na grad zajedno sa krajiškim učestvuju i hrvatske partizanske brigade, treba razvijati drugarstvo i uzajamno se pomagati u borbi.

Poslije večere četa se postrojila u polukrug. Niko Garaća, komandir čete, objasnio je zadatak čete u okviru zadatka bataljona. Naglasio je da se bunkeri mogu zauzeti jedino neopaženim prilazanjem i napadom bombaša. Politički komesar čete Stevo Pilipović govorio je o političkom značaju oslobođenja Bihaća i zajedničke akcije krajiških i hvatskih brigada.

Zatiru je komandir čete tražio deset dobrovoljaca bombaša i dva puškomitraljesca. Javilo se više dobrovoljaca nego što je bilo potrebno. Snabdjeveni su bombama, kliještima /a sječanje i rašljastim štapićima /a podizanje žice. U grupi bombaša bili su: Miloš Zec, Marko Goronja, Novak Bukva, Miloš Vuković, Slobodan Dakić, Dragan Vukliš, Petar Mrda, Dragan Obradović i drugi, čijih se imena više ne sjećam, a puškomitraljesci su bili Miloš Deretić i Dušan Knežević. Bombašku grupu vodio je vodnik voda Miloš Zec.

Noć je bila mračna, a išli smo kroz šumu. Kad smo krenuli uz jedno brdo, bombaši su se izuli i tako se nečujno kretali, a četa je isla iza njih na odstojanju od tridesetak metara.

Poslije kratkogzastanka bombaši su se rasporedili prema bunkerima, a četa se, puzeći, razvila u strelce. Desno od nas prema rijeci Uni vidjela se poneka raketa. Iz bunkera je dopirao razgovor ustaša. Miloš Deretić je držao na nišanu svog puškomitraljeza siluetu stražara koji se kretao između bunkera. Sa nestrpljenjem smo očekivali početak napada. Odjednom, tišinu su prekinuli mitraljeski rafali i eksplozije ručnih bombi. Bunker su osvojeni takvom brzinom, u skokovima, da ustaše nisu stigle ni matak da ispale. Pobjegli su prema gradu, a (Oslije jedan sat pokušali su protivnapadom da povrate izgubljeni položaj. Njiova namjera je otkrivena na vrijeme, pa smo bombama odbili napad, a Treći vod ih je gonio do samog grada i vratio se u sastav čete koja je dobila zadatak da ostane na Somišlju. da ga neprijatelj ne bi ponovo zauzeo.

Desetar Kamenko Vuinović otišao je na svoju ruku sa desetinom do pekare u Zegar ili Borik i donio dvije vreće toplog vojničkog kruha, ali i jednog teško ranjenog borca iz desetine. Za ovaj prekršaj i samovolju oštro je kritikovan.

Trećeg novembra, poslije* podne, dva aviona bombardovala su Somišlje. Od eksplozije bombi ranjeni su komandir čete i jedna drugarica. Sa naših položaja pratili smo borbu u gradu. Bilo nam je žao što i naša četa nije tamo.

Sutradan, pred veče, borba u gradu se stišala. Kurir iz štaba bataljona donio je naređenje da četa odmah krene u grad. Komandant bataljona Stevo Rauš iz dao je četi naređenje da pretraži kuće u dvije ulice i pohvata sakrivene neprijateljske vojnike. Četa je podijeljena na grupe od tri do pet boraca. Pošto u gradu nije bilo svjetla, svaka grupa dobila je svijeću.

Bio sam u grupi sjednim drugom i drugaricom. Prilikom našeg ulaska ujedno dvorište neko je, oglašujući se o naš poziv da stane, pobjegao iz dvorišta. U jednospratnoj zgradi našli smo dosta municije, šinjela i druge opreme.

Jedan stariji čovjek rekao nam je da je podrum pun žena i djece iz susjednih kuća, koji su se tu sklonili prije dva dana. da među njima nema vojnika, da su na spratu, u jednoj sobi, stanovala dva oficira koji su pobjegli čim je grad napadnut. a u dvorišnoj zgradi bio je smješten vod vojnika koji su takođe pobjegli. Pregledali smo podrum i rekli narodu da se ne plaši, da je grad oslobođen, ali do sutra da niko ne izlazi na ulicu. Sa domaćinom smo pregledali ostale prostorije i on nam je predao odijela, čizme i rublje oficira.

Kad smo izišli u dvorište i otvorili vrata na šupi, unutraje stajao visok i krupan ustaša s pištoljem okrenutim prema nama. Drugarica je vrisnula i bacila svijeću, a nas dvojica hitro smo zatvorili vrata, skočili u stranu i pozvali ustašu da odloži oružje, da se preda. On je odgovorio da se predaje. Tada smo mu rekli da izade sa podignutim rukama. U tom trenutku on je počeo da puca iz pištolja u vrata, a nas dvojica odgovorili smo mu vatrom iz pušaka.

Kad je u šupi prestalo pucanje, aktivirali smo i ubacili bombu unutar. Culo se krkljanje. Upalili smo svijeću i ustanovili da je ustaša mrtav. Uzeli smo njegov pištolj, dvije bombe i novčanik u kome su bila njegova lična dokumenta i sve to predali političkom komesaru čete.

Te noći četa je likvidirala petoricu ustaša.

U napadu na Bihać Treća četa potpuno je i\ i sila dobijeni zadatak u uk\ iru zadatak bataljona, zahvaljujući dobroj organizaciji i tajnosti napada, po/.rtvovanju, snalažljivosti i hrabrosti boraca i starješina.

dojko Slijepac

POSILIJE BORBE · KOZARAČKO KOLO

Drugog dana borbe za oslobođenje Bihaća, 4. novembra 1942. godine, Druga četa Trećeg bataljona Pive krajiške brigade, pred samu zoru, nastupajući duž glavne ulice, izbila je na kanal koji dijeli Bihać na dva dijela. Kanal je bio dosta dubok i širok, a trebalo je da ga predemo. To je bilo moguće samo preko dva mosta. Jedan se nalazio u centru Bihaća, na pravcu napada naše čete, a drugi desno od nas, na pravcu kojim su prodirale naše susjedne jedinice. Kanal i oba mosta neprijatelj je branio snažnom vatrom iz okolnih kuća, naročito iz tvrđave bivšeg bihačkog zatvora.

Dalji napad naše čete bio je rizičan. Zbog toga smo stali na dostignutoj liniji i prešli u odbranu. Zaposjedali smo zgrade i dvorišta. Prozore utvrđivali.

Na samom uglu glavne ulice i kanala, neposredno ispred glavnog mosta, nalazila se jedna velika zgrada. Bila je na sprat, sa dosta prozora okrenutih prema mostu i kanalu. Izgrađena od čvrstog materijala, sa mnogo prostorija razne veličine, bila je veoma pogodna za odbranu. Borci čete su se rasporedili po prizemlju i spratu. Na prozore su postavili automate i puškomitraljeze, spremne tla ubitačnom i neposrednom vatrom brane kanal i glavni most.

U loku dana neprijatelj je nekoliko puta pokušao da pređe most, ali svaki put bio je sprečen vatom našeg oružja. Oko jedanaest časova osmatranjem kroz prozore na spratu primijetili smo da neprijateljski vojnici dovlače dva topa. Vatre položaj topova bio je udaljen od nas 150-200 metara, na trgu u centru Bihaća. Posluga i topovi su se jasno vidjeli. Topovske cijevi su bile okrenule prema nama i znali smo da će granatama gadati zgradu u kojoj se nalazi naša četa. Pokušali smo vaironi iz puškomitraljeza da onemogućimo njihovo posjedanje vatrene položaja, ali bez uspjeha.

Ubrzo je grunuo jedan top. Granata je pogodila zgradu u kojoj smo mi bili. probila zid prostorije u kojoj sam se i sam nalazio i napravila veliki otvor. Od eksplozije granate i rušenja zida nastao je dim i podigla se prašina. Ništa se nije vidjelo: ni vrata, ni prozori, ni borci među sobom. Dozivanjem smo provjeravali da li je neko nastradao. Srećom, brzo smo utvrdili da smo svi i živi i da niko nije povrijeđen.

Zbog slabe vidljivosti nismo otvarali vatru, a očekivali smo da će neprijatelj da nastavi topovsku paljbu. Međutim, vjerovatno misleći tla nas je uništio prvom granatom, neprijatelj nije više pucao iz topa. Kad su se dim i prašina razišli, mi smo izašli u hodnik. Trebalo je i dalje ostati u zgradi, obezbijediti se od artiljerijske vatre, ali kako?

Komandir čete, Duro Trikić (poginuo na Bosanskom Novom), koji je služio bivšu jugoslovensku vojsku u artiljeriji i bio dobar poznavalac njene upotrebe, naredio je da hitno napustimo prostorije na spratu i sidemo u prizemlje zgrade. Da bi nas ohrabrio i uvjerio da nam u prizemlju topovi ne mogu ništa, održao nam je kratko predavanje o upotrebi i mogućnostima artiljerije.

Koliko se sjećam, Trikić je pominjao nekakve uglove i izgovarao riječi koje su nam u 0110 vrijeme bile nepoznate. Svi smo se čudili i međusobno se pitali šta on to govori. Videći da ga ništa ne razumijemo, on je rekao:

- Znam, drugovi, da vi i ovoočemu sam govorio ne razumijete, jer i ste mladi i niste služili vojsku. Vi ste se tek sada prvi put u životu suočili s puškom, a top većina vas nije ni vidjela. Ali, ništa za to, biće vremena i naučićete. Važno je da vi shvatite da nam topovi, kad smo u prizemlju, ne mogu ništa, jer vatreni položaj topovaje viši od položaja na kome se mi nalazimo, a topovska cijev ne može se spuštati neograničeno. Mi se nalazimo u mrtvom uglu.

Na dostignutoj liniji, sprečavajući neprijatelja da se prebaci preko kanala, borbena aktivnost naših jedinica svodila se na izvidanje i povremeno otvaranje vatre preko kanala.

Poslije nekoliko pokušaja da nas odbaci od kanala neprijatelj je oko 16 časova preduzeo posljednji i najozbiljniji protiv napad, podržan iz tvrđave i okolnih zgraija koje je držao u svojim rukama. Dočekan snažnom vatrom naših boraca, i ovaj protivnapad je odbijen.

Opšta situacija mijenjala se naglo u našu korist i neprijatelj je počeo da se povlači. Tada je stiglo naređenje da se svim pukomitraljezima i mitraljezima iz Bataljona podrži juris preko mosta. Dobro se sjećam (tada sam bio desetar i puškomitraljezac) kako smo se svi, što smo brže mogli, okupili ispred mosta, zauzeli pogodne položaje i na komandu otvorili tako snažnu vatru da je neprijatelj bio potpuno ućutkan.

Neposredno iza toga čula se komanda: »Narijed! Juriš!«, a onda se prolomio naš borbeni uzvik »Ura!« i borci su se kao lavina sručili preko mosta. Neprijatelj je bio savladan i bezglavo je bježao prema periferiji, da bi, kad je počeo opšti juriš svih naših jedinica, bio izbačen iz grada. Bihać je bio slobodan. Među oslobođenicima je zavladalo opšte veselje. U kozaračkom kolu zaurila se pjesma.

Neprijateljski gubici bili su veliki. Zarobljenu je dosta ustaša i domobrana, a neki su uspjeli da pobjegnu.

U jurišu na mostu poginuli su naši drugov i Stevo Grahovac. puškomitraljezac iz Druge čete. i Jovo Grahovac, intendant Trećeg bataljuna.

Želio bih da u ovom kazivanju još nešto pomenem. Niku od nas boraca nije ni slutio kakav će istorijski skup da se održi u zgradi u kojoj je nas bombardovala neprijateljska artiljerija. A tu je održano Prvo zasjedanje Avnoja.

U toj zgradi danas je smješten Muzej Prvog zasjedanja Avnoja u koji dolaze mlada pokoljenja i slušaju čas isturije iz narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. A mi, borci Prve krajiške brigade, slušali smo u toj zgradi svoga komandira Đuru Trikića kuji nam je govorio o artiljeriji. To je bio naš prvi čas iz vojne nauke.

Zgrada je bila škola u ratu i ostala škola u miru.

Lazar Đ. Knežević

MAJKA ME POZNALA PO OCIMA

Pred polazak na Bihać tražili su se dobrovoljci bombaši, kao i uvijek kada smo kretali u napad. Javilo se njih nekoliko i ja među njima. Imao sam tri bombe »kragujevke« i nisam litio, ni želio da ih otpašem i drugom dam, da ih neko drugi baci na neprijatelja. Tu bi mi izgledalo kukavički, a tobi možda i drugi pomislili.

Noć je bila be/ mjesecine i krenuli smo u tišini, na određenom rastojanju jedan od drugoga. Ni/ dosta strm i vrletan put primicali smo se sve bliže i bliže neprijatelju. Preko veze, šapatom, javljali smo se jedan drugom. Negdje dolje u daljini, na neprijateljskoj teritoriji, čula se stupa. U nekom selu žene su nabijale konoplje ili se meni to samo činilo.

Pred nama se nalazila visoka živica, a odmah iza živice bili su neprijateljski bunker i rovovi. Dok smo zauzimali položaj i zaklon, neki od naših boraca naišao je na žicu na kojoj su bila privezana razna zvonca i prazne limenke od konzervi koje su ustaše postavile ispred rovova. Čim su zvonca zazvonila, iz bunkera su zaštekali puškomitraljezi prema nama. Mi smo se bili pritajili, prikovani za zemlju, očekujući pucanj našeg topa koji će objaviti početak napada na Bihać.

Cim se top oglasio, na sve strane oko grada počela je borba. Mi, bombaši, odmah smo preko živice sručili bombe u neprijateljske rovove i ustremili se na bunkere. Bombe su, u/ bljesak svjetlosti, odjeknule kao da se nebo prolomilo. Kad sam bacio svoje bombe, ja sam se povukao puzeći po zemlji. Htio sam da se priključim našima, da zauzmem položaj i nastavim borbu, ali neprijatelj je otvorio vatru prije nego što sam ja uspio da dodem do naših boraca.

Našao sam se na brisanom prostoru između dvije vatre, naše i neprijateljske, želeći da nadem kakav bilo zaklon. Naši su znali za mene i bili su se pritajili, a neprijateljski svijetleći meci sipali su kao kiša oko mene.

Bio sam blizu naših kad mi je neka vatra sinula ispred očiju. Pipnuo sam se rukom po bradi usta su mi bila sva raznesena. Gotovo je, pomislio sam, pogodilo me metak dum-dum. Ne mogu da kažem da mi u tom trenutku, u dvadeset i četvrtoj godini života, nije bilo žao moje mladosti.

Krv me svega oblija. Iz ranca na leđima izvadio sam čislu košulju i zamotao je oko vrata, ali lada je krv počela da me guši. Bacio sam košulju i prstima počeo da vadim krv iz usta. Poslije loga, iako sam lakše disao, snaga me je napuštala.

Naši su se bili malo povukli i zauzeli pogodniji položaj, borba je nastavljena, a ja sam, sjedeći i dalje između dvije vatre, očekivao metak koji bi dokrajčio moj život. Bolje bi i to bilo. mislio sam. nego da me majka ovakvog vidi. Pokušao sam da dodem do nekog grmlja i da tu, kao u nekom zaklonu, smrt dočekam, ali nisam mogao da se podignem. Mislio sam na svoje drugove, na svoju četu. Stanko Čeranić, Ljubiša Dragie i ja zaricali smo se da ćemo. u slučaju ranjavanja, pomoći jedan drugom, makar i sopstveni život izložili najvećoj opasnosti. Gdje su oni sada, da mi pomognu? Jesu li živi? Možda i oni očekuju svoj posljednji čas.

Bila je noć. ali pomalo se vidjelo. Dok sam osluškivao kako se oko Bihaća na sve strane vodi borba, nekoje od neprijateljskog položaja bježao prema meni. Znajući da je to neko od naših, malo sam se pridigao i pošao mu u susret, da mi ukaže pomoć, a i on je požurio prema meni. Kad mi je zavirio u oči. ja sam se objema rukama uhvatio za njega ne govoreći ništa, jer nisam ni mogao da govorim. Umjesto da me pridrži, on me je svom snagom gurnuo od sebe i ja sam pao na leđa, a on je pobjegao prema našem položaju.

Očekujući onaj drugi metak, koji bi me oslobodio svih muka, ubrzo sam v i dio kako mi se od našeg položaja približuju dvije ljudske prilike, dva partizana. Malo sam se podigao od zemlje da bi me mogli lakše spaziti. Primijetili su me, prišli mi i jedan od njih je prošaptao: »Pa ovo je naš Basta.« To su bila dva druga iz naše čete, i to Nikola Salapura iz sela Bjelaja, a drugog se nisam sjetio. Oni su me stavili na nosila i ponijeli u pravcu našeg položaja, ali neprijatelj je otvorio iako jaku vatru da su oni morali da me spuste na zemlju i zauzmu zaklon. Kad se borba utišala, oni su nastavili da me nose, i to kroz neko grmlje, pa uz neku stranu u jedan zaklon. Odatle su me neki omladinci odnijeli do brigadnog previjališta, gdje mi je ukazana prva pomoć, a onda su me drugi omladinci nosili na nosilima sve do sela Račića, do Mandića kuća. Poslije sam saznao da su me

nosili Trivo Vunjak i njegova žena Anda i/ Račića, a imena druge dvojice nisam doznao.

U jednoj od Mandica kuća bilo je mnogo ranjenih drugova. Među njima sam odmah ugledao komandira svoje čete Bogadana Vukšu, svoga najboljeg druga Stanka Ceramica i još neke drugove iz naše čete, a bilo je i diugova iz drugih jedinica. Stanko se zaklanjao za neke drugove i ja sam se pitao tla li on krije suze u svojim očima ili ne želi da gleda u kakvom sam ja stanju. Cuo sam kad je jedna žena rekla za mene:

- Bolje bi mu bilo da umre nego da ovakav živ ostane.

U toku operacije pokazalo se da sam izgubio 25 zuba i da su mi teško povrijeđene i gornja i donja vilica, brada, jezik i nepce. Kad je završio svoj posao, ljekar je rekao:

- Pravac u bolnicu u Bosanski Petrovac.

Pred zgradom su me već čekala zaprežna kola s malo slame, jednim biljcem i jastukom. Jedna omladinka i/ Račića bila mi je pratilac. Put je bio veoma loš. kola su se stalno tresla i mene su rane sve više boljale.

U selu Teočaku, u kući Simana Stanarevića, bila je ambulanta. Unijeli si me na nosilima u tu kuću i Marko Balaban ošišao me makazama. Kosa mi je bila toliko ulijepljena od krvi i zemlje tla mašinom nije mogla da se skine. Još nisam mogao da govorim i sve što sani htio tla kažem pisao sam na hartiji.

Na putu za Petrovac omladinka iz Račića pratila me tlo sela Vodenice, a zatim me preuzela omladinka i/ Vodenice Milka Slupar

U petrovačkoj bolnici smješten sam u manju sobu sa tri kreveta. Tu sam zatekao Mirka Burica, Crnogorca, koji je bio ranjen u ruku, i jednog zarobljenog domobrana bez jedne noge, rodnom iz sela Orašca kod Kulen-Vakufa. Doktor Zora Štajner pregledala me i rekla bolničarki:

- Težak ranjenik, pripazite na njega.

Sutradan su pokušali tla mi daju kroz usta neku tečnu hranu, ali to nije bilo moguće. Zbog togaje bolnica uputila u oslobođeni Bihać svog kurira da donese sprave za vještačku ishranu. Kurir je donio neke naročite šolje, veliki špric i jednu tanku i podugačku šuplju gumu. Pomoću tih sprava hranili su me kroz nos. To je za mene bilo užasno mučenje, ali morao sam da se pokorim zahtjevima ljekara.

Bolovi su mi bili jaki. Dani dugi, a noći još duže. Najteže mi je bilo slušati kako napolju pada kiša i slijeva se ni/ oluke, a ja ne smijem tla popijem ni kap vode.

Jednog dana došli su mi u posjetu majka, sestra i zet. Gledao sam majku kako kruži pogledom po sobi, kako me traži, ali ja sam bio sav u zavojima i ona nije mogla tla me prepoznati. Kad su joj pokazali mene, ona je prišla mom krevetu, zagledala mi se u lice i jaukula:

- Jeste, ovo je moj Dragan. Poznajem ga po očima.

Dao sam joj rukom znak da ne plaće. Kad me je upitala da li sam teško ranjen, ja sam na parčetu hartije napisao tla moje rane nisu teške, ali ljekar mi ne dopušta da govorim. Onaj Crnogorac joj je pročitao sta sam ja napisao, a ona je briznula u plač:

- Moj Dragane, ja sam tebe imala, pa izgubila.

Dok sam je tješio i uvjeravao da mi nece ništa biti, nastupili su teški bolovi i ja sam se bojao da će majka to primijetiti.

Hranili su me i dalje kroz nos, pomoću gume i šprica. Davali su mi pomalo mlijeka, čaja i čorbe od pasulja. Za vrijeme ručka i večere, kad sam gledao šta drugi dobijaju za jelo, pitao sam se da li ce doći u vrijeme kad cu ja moći da se na jedem kao nekada. Sanjao sam kako stavljam 11 usta krupne zalogaje tople, mi-rišljave pogače i velikom kašikom zahvalam kačamak začinjen kajmakom.

Poslije dva mjeseca počeo sam da se pomalo hranim i na ušla, i lo samo žitkom hranom.

Kad sam se malo oporavio, poslao sam s\ ojoj četi pismo u kome sam na\eo sta se dogodilo sa mnom one not i kad sam ranjen na Bihaću, kako je na mene naišao jedan naš borac i nije mi ukazao pomoć, već me odbacio od sebe. Tražio sam tla se ispita ko bi to mogao biti. Ubrzo sam dobio odgovor od Branka Surle:

Pročitali smo tvoje pismo pred cijelom našom četom i tra\ili da se javi onaj koji je naišao na tebe. Javio se jedan drug i potvrdio tla je istina sve što ti pišeš, samo je tirug mislio da se za njega uhvatio ranjeni ustaša, jer te nije prepoznao i zato je tebe odgurnuo od sebe.« Ovo Surlino pismo bilo je za mene neka vrsta lijeka i ulijevalo mi je vjeru u život.

U bolnici su me posjetili i neki drugovi iz Treće krajiške brigade koja je poslije oslobođenja Bihaća prošla kroz Petrovac. Otl njih sam saznao kako se razvijala borba za Bihać i koji su od mojih najbližih drugova tamo poginuli,

Nikola Stupar, rodom iz sela Suvaje, teško je ranjen na Bihaću i umro je u petlovačkoj bolnici. Pred sam napad na Bihać Nikola i ja smo išli u patrolu u selu Račiću, sastajali se sa djevojkama i razgovarali o mladalačkom životu u budućnosti.

Poslije oporavka kod svoje kuće u Krnjeuši stupio sam u Podgrmečki odred, ponovo primio pušku i nastavio borbu. Na Smoljani, nedaleko od Bos. Petrovca, u obračunu sa četnicima Mane Rokovića ranjen sam odjednom na dva mjesta, i to u lijevu nogu i ruku.

Dosad sam imao jedanaest operacija. Čovjek ni sam ne zna šta može da izdrži.

Bilo je dana kad sam se, posmatrajući svoj lik u ogledalu, pitao da li vrijedi tla tako unakažen živim. Ali, te duševne krize nisu nikad dugo trajale i uvijek bi ih potisnulo saznanje tla sam se ja, zajedno s milionima ljudi koji su ratovali protiv fašizma, borio protiv jednog velikog zla i da moja borba nije bita uzaludna.

Kad god u mislima putujem kroz svoje ratne dane, sjećam se ne samo svojih drugova s kojima sam bacao bombe na ustaške bunkere ti Bihaću nego mi pred očima iskrsavaju i likovi bolničarki i Ijckara koji su davali sve od sebe da bi zaliječili moje rane i ublažili moje bolove. U najživ ljem sjećanju ostala mi je bolničarka Marija Sorić koja je čini mi se. bila rodom iz Splita, a prije rata pohađala je gimnaziju. Ako je živa. neka primi ove redove kao izraz duboke zahvalnosti za predano i požrtvovano zalaganje oko mene i drugih ranjenika u petrovačkoj bolnici.

Duino Basta

M O J P R V I R A T N I T R O F E J

Drugog novembra 1942. godine, poslije podne, Druga četa Trećeg bataljona nalazila se na padini jednog brda, nekoliko kilometara daleko od sela Skočaja. Komandir čete odlazio je u pravcu sela sa vodnicima i desetarima na izviđanje terena. Bihać je daleko i danas smo ga, dok smo se kretali, sa nekih mjesta posmairali. Učinilo mi se da je to veliki grad i nisam ni sanjao da ću kroz dva dana slobodno šetati njegovim ulicama.

Kasno uveče četa se svrstava u kolonu i fcece na zadatak. Kiša počinje da pada i po jarugama se stvaraju potoci. Ipak se ide bez zastoja. Naš zadatak je da se privučemo selu Skočaju i da tačno u 23.30 časova, kada se sa južne strane

oglasa puške Treće krajiške brigade, sa sjeverne strane napadnem« Skočaj. n brzom naletu ga likvidiramo i produžimo prema Zavulju.

Približavamo se selu. Po zemlji raskvašenoj od kiša privlačimo se potrbuške- Moje odijelo, od čebeta sašiveno, natopljeno je vodom i ulijepljeno blatom, pa liči na neki oklop. Torbica mi puna municije i šaržera za puškomitraljez. Ja sam pomoćnik puškomitraljesca i dužnost mi je da mu punim i dodajem šaržere. U selu se čuje stupa za konoplje, a osjećamo i miris rakije. Vrijeme je za pećenje šljivovice. Psi su nas osjetili, pa laju. Ustaše pucaju nasumicc. kao da /eie da razbiju strah.

Ovo nije prva borba u sastavu brigade. Vodnik voda Dule Knežević gleda u sat. Približava se vrijeme za napad, a od Treće krajiške nema glasa. (Kasnije smo doznali da je vodič zalutao i odveo ovu brigadu dalje od Skočaja). Tačno u 23,30 časova pada komanda za juriš. Nekoliko plotuna i mitraljeskih rafala i već smo u selu. Ustaška milicija pobjegla u šumu i/nad sela, a neke smo i pohvatili.

U streljačkom stroju prolazimo kroz voćnjak. Na šljivi vidim čovjeka. Kako je šljiva bila niska, dohvatim gaza noge i svučen na zemlju. Pored njega pade tot - bica sa municijom, a zatim i puška. Uzimam pušku i pogledam, a ono na njoj urezana petokraka zvijezda. Bila je, znači, u rukama nekog partizana.

Ta puška »manliherka« sa urezanim petokrakom zvijezdom bila je moj prvi ratni trofej.

Dura Trikić

MILE TUBIĆ

Početkom novembra 1942.godine pet krajiških i tri hrvatske brigade vodile su žestoke i teške borbe za oslobođenje Bihaća i okolnih mjesta. U posljednjem jurišu bataljona Prve krajiške brigade na neprijatelja u tvrđavi i na lijevoj obali kanala u Bihaću zadobio je rane. kojima je kasnije podlegao, Mile Tubić, jedan od prvoboraca sa Kozare, neustrašiv i borac, zamjenik komandanta Prvog bataljona Prve krajiške brigade.

U znak priznanja za ratničke zasluge i junaštvo pokazano u mnogim bitkama širom Bosanske krajine Mile Tubić je u novembru 1953. godine proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

Mile Tubić je rođen 1919. godine u selu Strigov i. nedaleko od Bosanske Kositajnice. Majka mu je umrla kad je on imao it i godine, pri porođaju sina koji će takođe biti borac NOR-a od prvih ustaničkih dana i poginuo kao komandir čete u Petoj kozarskoj brigadi na Sremskom frontu. Milin otac Oštoja ponovo se oženio. Njegova druga žena nije se maćehinski ponašala prema Osiojinim sinovima. Između njih i djece koju je dobila sa Ostojom nije pravila nikakvu razliku.

Mile je rastao u velikoj porodici koja je živjela na malom seljačkom posjedu Kao dijete, morao je da radi u polju, na njivi, u šumi. Nije bio pošteđen ni najtežih poljoprivrednih poslova.

U svom selu završio je osnovnu školu i ostao kod kuće. da se i dalje bavi zemljoradnjom, pošto nije imao mogućnosti za dalje školovanje. Oženio se 1939. godine. Od dvoje djece jedno mu je umrlo prije rala. a drugo, zajedno sa majkom, poginulo je za vrijeme ofanzive na Kozaru 1942. godine.

Bivšu jugoslovensku vojsku Mile je služio 1939. godine u konjici, u Sloveniji. Zbog međunarodne situacije i opasnosti od rata rok mu je produžavan sve do aprila 1941. godine. Poslije kapitulacije Jugoslavije vratio se u svoje selo.

U julu 1941. godine, zajedno s prvim ustanicima, učestvovao je, s puškom u ruci, u napadu na Bosansku Kostajnicu. Kao borac Treće (karanske) čete Kozarskog odreda, formirane početkom septembra 1941. godine, isticao se hrabrošću u borbama protiv neprijatelja u Svodnoj, na željezničkoj pruzi Prijedor- Bosanski Novi - Sunja. a naročito u Podgracima i ubrzo je postao komandir voda u svojoj četi.

U aprilu 1942. postavljen je /a komandira Omladinske udarne čete Prvog bataljona Kozarskog odreda. U toj četi bili su omladinci iz Strigove. Čitluka, marina, Jutrogošte. Svodne, Mrakodola, Vodićeva, Prusaca, a svi su prethodno pohađali vojne kurseve i osposobili se za rukovanje oružjem.

Sa svojom četom Mile se naročito istakao u borbama početkom maja 1942. godine. Pod komandom komandanta bataljona Ratka Marušica on je, zajedno sa banijskim partizanima, porušio vijadukt na pruzi Kostajnica - Volinja.

Prilikom formiranja Prve krajiške brigade, 21. maja 1942. u Lamovitoj, Mile je kao hrabar i već iskusan borac postavljen za komandira Prve čete Trećeg bataljona. Stao je pred stroj svoje čete i održao borbeni i poletan govor. Na sebi je imao novu oficirsku uniformu, zaplijenjenu prilikom oslobođenja Prijedora, pištolj na novom opasaču, crven gajtan preko ramena, dvije male bombe, dvogled, čizme, a na glavi kapu s petokrakom zvijezdom. Povisok, crvenih obraza, uljevao je povjerenje i djelovao kao gorštak koji je izrastao u već iskusnog i prekaljenog ratnika.

Kao komandir čete, u prvim okršajima sa četnicima, ustašama i Nijemcima ispoljavao je sve odlike neustrašivog borca i sposobnog starješine. Stizao je do svakog borca, objašnjavao kako da podešava oružje za najsigurnije gađanje, obraćao naročitu pažnju na borce koji nisu bili odslužili vojsku, a takvih je bila većina u njegovoj četi.

Danonoćne borbe, nespavanje, umor, slaba i neredovna ishrana iscrpljivali su naše borce. Mile je stalno bio među njima, objašnjavao im situaciju, bodrio ih da ne pokleknju. Isticao najhrabrije, naročito mitraljesce i bombaše, a i sam uzimao puškomitraljez, i to u najtežim situacijama, i tako kalio svoju četvu. U borbi je uvijek bio staložen i do kraja uporan u izvršavanju postavljenih zadataka.

U napadima na gradove i veća naseljena mjesta Prva krajiška brigada je ubacivala manje, pa i veće jedinice u neprijateljski raspored, dezorganizovala neprijatelja i tako lakše i brže zauzimala njegov garnizon. Mile Tubić se naročito istakao kada se kao komandir Prve čete Prvog bataljona sa svojom četom neopaženo ubacio u neprijateljski garnizon prilikom borbe za oslobođenje Ključa i uspješno izvršio postavljeni zadatak.

Pod okriljem Partije, u koju je primljen u decembru 1941. godine. Mile je ras-tao sa oružanom borbom, sa revolucijom. Brzo je uočavao razne propuste, naše i neprijateljske, i svoja iskustva odmah prenosio na svoje drugove.

Zbog litne hrabrosti, umješnosti u rukovođenju i uspjesima postignutim u dotadašnjim borbama, zbog ljudskog odnosa prema borcima, postavljen je, u avgustu 1942. godine, za zamjenika komandanta Prvog bataljona Prve krajiške brigade. Na toj dužnosti davao je sve od sebe, naročito u borbama koje je Prvi bataljon vodio na Kupresu, Mi konjic-Gradu, Manjači, Jajcu.

U toku borbi za Bihać Mile Tubić je kao zamjenik komandanta Prvog bataljona obilazio mitraljesce i grupe boraca, usmjeravao njihovu vatru na određene ciljeve, neposredno učestvovao u formiranju jurišne grupe koja je imala zadatak da likvidira neprijateljski bunker na kanalu i ostale vatrene tačke, da pripremi mostobran kako bi se bataljon prebacio, zauzeo kulu i neprijateljske topove. U tom odlučujućem jurišu on je, sipajući vatru iz automata, sa grupom bo

raca pretrčao preko mosta rta kanalu i tada se oglasio promuklim glasom: «Ranjen sam, pomozite mi da se izvučem». Njegovi hrabri saborci Mile Anđelić i Cvijko Sadžak prebacili su ga nazad preko kanala do bolničara da ga previje, ali rana je bila smrtonosna.

Daje mogao da se još samo nekoliko časova otima od smrti. Iviue Tubić, zamjenik komandanta Prvog bataljona Prve krajiške brigade, vidio bi i tuo pobjedničko slav lje u oslobođenom Bihaću.

l'ero Đurić

USTAŠE. ZBORNO MJESTO JE U SELU

U bihaćkoj operaciji, od 2. cio 4. nGVCHlbrS 1942. godine, naš Drugi bataljon je pregazio Unu uzvodno od Ripčca i napadao prema selu GoiuoiCU. L ovom rejonu neprijatelj se branio iz rovova i nekoliko bunkera. Njegovu odbranu slomili u prvom naletu i bataljon je nastavio dejstva ka Bihaću, zaobilazeći selo Sokolac, udaljeno oko tri kilometra od grada.

Međutim, naša Treća četa čiji je komandir lada bio Gojko Trikić, a politički komesar Dušan Karan - dobila je samostalan zadatak da se orijentiše u pravcu Sokolca, odnosno stare tvrđave Debeljače, na padinama iznad sela. Na našu veliku žalost, morali smo okrenuti leđa Bihaću, a svi smo jedva čekali da uđemo u njega kao oslobodioci.

Dok smo se pažljiv o primicali Sokocu, lavež seoskih pasa odavao je naše prisustvo i kretanje. Drugi vod kretao se kroz centar sela, Prvi u pravcu tvrđave, dok je Treći vod, na lijevom krilu čete, obilazio naselje. U selu kao da nije bilo žive duše, ali psi nisu prestajali da laju. U takvoj situaciji došlo je do neočekivanog sudara s neprijateljskim vojnicima koji su bježali ispred Trećeg bataljona naše brigade. Vodnik našeg Drugog voda, Jovo Damjanić, primjelivši jednu takvu grupu, uzviknuo je:

- Stoj! Predaj se!

Istog trena neprijateljski vojnici prsnuli su na sve strane izgubili se u selu. Kasnije su, vjerovatno, uspjeli da se dovuku do tvrđave. Njihovo bjekstvu ispratili smo s nekoliko rafala i puščanih plotuna, pa je posadi tvrđave već bilo jasno da smo u njihovoj neposrednoj blizini

Poslije pucnjave i psi su se ucutili, a rakete su počele da osvjetljavaju selo i njegovu okolinu. Komandir je stoga naredio da zastanemo na dostignutoj liniji. Nismo znali jačinu posade u tvrđavi, pa se moralo računati s time da ce je neprijatelj uporno braniti.

Da nismo imali jasnije predstave o ovoj tvrđavi, ubrzo se i potvrdilo. Bombaška grupa, koja je bila formirana još prije početka napada, krenula je ka rijoj. Sjećam se samo dvojice drugova iz le grupe, Gojka Ličine i Milana Stojančića koji mi je pred polazak rekao:

- Lakše je biti bombaš nego pomoćnik na puškomitraljezu.

Dok je vodnik Jovo Damjanić bombašima davao posljednja uputstva, javiše se prvi pijevci i neko dobaci:

- Biće dobro čim pijevci kukuriču!

Bombaši su ka tvrđavi krenuli brisanim prostorom po strmom usponu. Vrijeme je sporo protkalo dok se ne začu tresak bombe pod starim zidinama. Zauvijek je ostala tajna ko je bacio bombu koja se od zidina odbila, zakotrljala se

lanije, ka bombašima, i eksplodirala u njihovoj neposrednoj blizini. Srećom, ive se dobro završilo i bombaši su se zdravi i čitavi vratili natrag.

Sada smo bili načisto s time da je tvrđava velika prepreka i da se ne može Drsimu srušiti. Zora je najavljivala dan, pa komandir preduze mjere za dalja dejstva. Bilo je lieophodno da se tvrđava i njena okolina drže stalno na oku. Zato ie komandir Drugog voda odr edio kuće iz kojih ćemo imati dobar pregled. Na tavanima tih kuća postavljeni su puškomitraljesci sa zadatkom da spriječe svaki pokušaj bjekstva, ili proboja iz tvrđave.

Uplašeni mještani rijetko su izlazili iz svojih kuća. Tako je protekao prvi dan ove opsade stare tvrđave. Povremeno smo pozivali neprijateljske vojnike da se predaju, ali su nam oni samouvjerenio odvrćali da im ne možemo nauditi i da će nas satjerati u Unu. Uprkos tome, niko od njih se nije usudio ni nos da pomoli.

Od zarobljenika i stanovnika Sokoea dobili smo kontradiktorne podatke o jačini neprijateljske posade u tvrđavi. Međutim, bilo je sasvim jasno da unutra ima dosta ustaša.

U toku naredne noći četa je prišla bliže tvrđavi, a i puškomitraljesci su zaposjeli nove položaje. Obruč oko tvrđave smo Stegii i neprijatelj nije imao ni najmanje mogućnosti za bjekstvo. Bombaši su izveli novi napad, ali ovog puta sa suproir« sirane tvrđave, gdje su ulazna vrata. I dalje smo ponavljali pozive neprijatelju da se preda, a on je uzvraćao pov remenim rafalima i bez prekida raketama obasjavao okolinu.

Pijevci su najavili dolazak i drugog dana, pa je četa ponovo zauzela svoj raniji raspored. Čim je svanulo, komanda čete je spremila jednog mještanina da kao emisar ponese u tvrđavu ultimatum za predaju. Međutim, emisar se nije vraćao i bilo nam je jasno da posada ne pomišlja na predaju.

Poslije podne Bihać je bio oslobođen. Borbe za grad su prestale, a posada tvrđave u Sokocu ni dalje nije prihvatala pozive da se preda. Zbog takve situacije u Sokolac je stigao štab brigade da bi na licu mjesta preduzimao mjere i rukovodio akcijom. Po ko zna koji put povcima smo pozvali posadu da se preda, jer će u protivnom tvrđava biti srušena topovima koje smo od njih zaplijenili u gradu. Na to upozorenje javi se neki mještanin da bi pošao kao emisar u tvrđavu, jer mu je žao da bude srušena. Ispratismo ga pogledima ka tvrđavi, uvjereni da se ni on neće vratiti. Međutim, on se poslije kraćeg vremena vrati i saopšti da će se po svoj prilici posada predati. Starješine, ipak, odmah borcima skrenuše pažnju na punu pripravnost, plašeći se nekog neprijateljevog trika.

Prode izvjesno vrijeme u grozničavom očekivanju i na ulazu tvrđave se pojavi nekoliko neprijateljskih vojnika.

Postojaše malo ispred ulaza, pa se opet vratiše unutra. Mi im doviknusmo da više ne možemo čekati i da smjesta izlaze, ali da oružje ostave unutra.

Poslije kratkog vremena počеше masovnije da izlaze. Pred ulazom u tvrđavu nasto kmešanje. Kao da se ne mogu odlijepiti od zidina. Iznerviran, vodnik Prvog voda, Perica Kecman, povika iz sveg glasa:

- U selu je zborni mjesto, gospodo!

Najzad se nekako odlučiše i krenuše laganim korakom naniže, ka selu. Dok su se oni bezvoljno i tromo primicali, pred ulazom u tvrđavu eksplodira ručna bomba. Kasnije smu utvrdili da je na taj način izv ršio samoubislvo ustaški oficir, zapovjednik posade u tvrđavi.

Tako je i ova iscrpljujuća akcija uspješno okončana. Tom prilikom Treća četa Drugog bataljona je zarobila oko 70 neprijateljskih vojnika, među kojima su bile 53 ustaše. Te krvoloke smo privremeno zatvorili u nekoj drvenoj štali. Na saslušanjima su se međusobno optuživali, pa istraga nije imala težak posao. Zato i nisu mogli izbjeći kaznu za svoja zvjerstva.

Dok smo mi opsjedali tvrđavu. Prva i Druga četa našeg bataljona su zauzele bihaćku »Crnu kuću«, tvrđavu u centru grada, u kojoj je bio zatvor. Naši borci

su oslobodili zatvorenike, među kojima su bila i rođena brata Jovan i Petar Mrda, iz sela Smoljane. Oni su odmah izrazili želju da stupe u brigadu i postali su borci Prve čete. Nekoliko dana kasnije pridružio im se i treći brat Milan i sva trojica su jedno vrijeme bila u istoj desetini. Jovan Mrda je kasnije postao komandir Prve čete, a Petar je u istom bataljonu bio komandir Minobacačkog voda (na toj dužnosti je poginuo 1945. godine na sremskom frontu).

Jovan i Milan Mrda žive sada u Celarevu i ne zaboravljaju tadašnjeg komandanta Drugog bataljona, Dragutina Stanica.

- Dragutin je moj spasilac! - kaže Jovan i dan danas.

Jovan Stojanović

U ČARAPAMA NA BUNKERE

Iako je prošlo mnogo vremena, meni su ostali u živom sjećanju neki momenti iz borbi Prve krajiške brigade za oslobođenje Bihaća, početkom novembra 1942. godine. Tada sam bio vodnik voda u Trećoj četi Prvog bataljona.

Prije napada na Bihać, naš bataljon nalazio se tri dana u selu Lipi i pripremao se za napad na Bihać, u sklopu opšteg napada Prve i drugih brigada predviđenih za napad. Za to vrijeme rukovodioci brigade, od destara do komandanta brigade, obavljali su mnogobrojne pripreme svojih jedinica za napad.

U prvom redu, svi smo mi imali zadatak da izvršimo izvidanje neprijatelja, njegovih položaja, utvrđenja, da ustanovimo njegovu jačinu. To je trajalo, mislim, 2-3 dana. Izvidanje se vršilo s desne strane rijeke Une. To je bilo tako dobro organizovano da je cijelo rukovodstvo brigade i svaka jedinica, od desetine do cijele brigade, bilo najkonkretnije upoznalo sa svojim zadatkom: gdje, na koje objekte treba koji bataljon, četa pa i vod da napadaju neprijatelja, koje i koliko neprijateljskih snaga se nalazi u zoni napada, kakva su utvrđenja, bunker, rovovi, bodljikava žica.

Naš Prvi bataljon trebalo je da napada na Somišlje.

Uveče, poslije izvidanja i večere, komandir naše čete Niko Garaća postrojio je čelu i upoznao sve borce sa zadatkom. Naš bataljon treba neopaženo da se probije do Somišlja, neprijateljskog uporišta koje dominira Bihaćom, i likvidira sve bunke. Glavnu ulogu ovdje moraju da odigraju bombaška odjeljenja, koje formira svaka četa.

Poslije toga Garaćaje mene izazvao iz stroja i saopštio mi da me određuje zavodu bombaškog odjeljenja naše čete. Postavio mi je zadatak da s bombašima likvidiram bunke, na koje će napadati naša četa. Zatražio sam od komandira da ja formiram to odjeljenje od dobrovoljaca, pošto sam dobro poznavao svakog borca. Sjećam se da se prvi javio Miloš Vuković iz Gornjeg Vodičeva, Kamenko Vujnović iz Dobrljina i Dragan Vukliš iz Čitluka. Ostalih drugova koji su se javili u grupu ne mogu da se sjetim. Znam da mi je odjeljenje imalo osam drugova. Prije polaska na zadatak snabdio sam odjeljenje ručnim bombama iz čete, tako da je svaki dobio po tri bombe.

Kada su pripreme završene, krenuo sam sa svojim odjeljenjem na čelu čele na izvršenje zadatka.

Prije napada našeg bataljona na Somišlje druge jedinice već su bile napale spoljnu stranu Bihaća. Bila je noć, a teren kojim smo se kretali kamenit i obrastao šipražjem i trnjem.

Kad smo prišli neprijateljskim bunkerima na oko 200-300 metara, odvojio sam se s odjeljenjem i krenuo naprijed. Za trenutak sam zaustavio odjeljenje i saopštio drugovima: ako mislimo da se neprijatelju privučemo što bliže, da ga iznenadimo i da zadatak uspješno izvršimo, treba da se izujemo i da produžimo u čarapama ili krpama. Oni koji nemaju čarape neka noge obaviju krpama, jer teren je kamenit, a neprijatelj je sada budniji, pošto se na sve strane puca, i on sigurno očekuje napad partizana i na Somišlje. Svi smo skinuli cipele i ostavili ih, a krenuli neko u čarapama, neko u krpama. Pomalo u šali, saopštio sam bombašima: ko hoće, može da ponese cipele, a i ne mora, jer, ko noćas ostane živ, imaće sutra cipela koliko hoće, a ko pogine, neće mu ni biti potrebne.

Neprijatelju smo prilazili u najvećoj tišini. Naišli smo na bodljikavu žicu. Podigli smo je drvenim rakijskim i neopaženo se ispod nje provukli. Uspjeli smo da se privučemo bunkerima na blisko odstojanje - na domet ručne bombe, a da nas neprijatelj nije osjetio. Sručili smo odmah, jedan za drugim, dva plotuna bombi na bunke. Neprijatelj je uspio da na nas baci samo jednu bombu i ispali jedan mitraljeski rafal.

Ili isto vrijeme i ostala bombaška odjeljenja drugih naših četa napala su bunke na njihovim pravcima. U međuvremenu pristigla je i naša četa, tako da smo zajednički izvršili juriš i zauzeli neprijateljske bunke bez sopstvenih gubitaka. Ustaše i domobranci pobjegli su glavom bez obzira, ostavljajući municiju, nešto oružja i vojne opreme u bunkerima. Bila je to kratka, ali silovita i odlučna borba.

Poslije zauzimanja Somišlja, ja sam preuzeo komandu nad svojim vodom. Neprijatelj je preduzirao protivnapade, ali nije uspio da povрати Somišlje. Ja sam ostao na obezbjeđenju na Somišlju sve do konačnog oslobođenja Bihaća.

Miloš Zec

NIKO MI NIJE BIO RAVAN

Početak novembra ISJ42. godine otpočeli smo borbu za Bihać. Naš Drugi bataljon je imao zadatak da prvo likvidira neprijatelja u selu Golubicu i onda nastavi ka Bihaću.

I¹ napad smo krenuli noću, po velikoj pomrčini. Neprijatelj je iz Golubića pružao snažan otpor. Morali smo osvajati kucu po kucu, objekat po objekat. Polako smo napredovali koristeći podesne zaklone, jer smo bili izloženi snažnoj vatri. U tom kretanju neočekivano sam se našao u nekoj jami. Odmah mi je bilo jasno da je bila puna fekalija. Iskočio sam iz nje sav prljav i mokr i tako nastavio napredovanje sa svojom desetinom.

Golubić smo zauzeli u svanuće. Cim su borbe prestale, otrčao sam na Unu da operem odjelo. Ocijedio sam ga i obukao onako mokro, iako je bilo hladno jesenje vrijeme. To mi nije smetalo koliko smrad od fekalija, koji se ni pranjem nije mogao otkloniti. Borci iz moje desetine bježali su od mene na sve strane. Ali, ništa se tu nije moglo izmijeniti. Drugog odijela nisam imao.

Dobro mi je došlo što se u Golubiću nismo duže zadržavali. Jos u prepodnevnom časovima smo nastavili pokret ka Bihaću, pa smo svi i bili zaokupljeni važnijim brigama. Svaki čas smo nailazili na zakamuflirane neprijateljske otporene tačke. Ipak, za dana smo prevalili desetak kilometara i stigli do prvih kuća bihaćke periferije, odakle nas dočekaše buketima ručnih bombi. Opet smo morali da se bijemo za svaku kucu.

Kasno u noć upadamo u kucu okruženu prostranim cvječnjakom, iz koje su se ustaše uporno branile. Kada pobješkoše, uskočih unutra. Već s praga ugle-

dah tri kompletne ustaške uniforme. Prosto nisam \ jerovao svojim očima, ali se u tren oka nadoh kraj njih, bojeći se da ih ko ne dogradi, iako sam bio sam. Zbacili sa sebe ono smrdljivo odijelo i navrat-nanos počeh navlačiti hlače koje se nadođe najbliže ruci. Ali, navlačenje nikako nije išlo. Bile su pretijesne /a mene. Brzo zgrabih druge. Sada je išlo kao podmazano. Začas se nadoh u ustaškoj uniformi. Na meni je ostala samo stata partizanska kapa. s petokrakom.

Svoju desetinu sani brzo stigao. Sada mi je sve izgledalo lakše, iako su borbe postajale sve žešće što smo dublje zalazili u grad.

Kasno u noć naša desetina stiže do jedne kasarne. Unutra naidosmo na gvozdenu kasu. Sa još jednim drugom počeh po njoj da mlatim nekim žejeznim predmetom i najzad je nekako razvalismo. Ali, kakvo razočarenje: unutra nadosmo samo neke papire. Nevoljno krenusmo napolje, da stignemo naše drugove koji su nastavili borbe, kad u susjednoj prostoriji naletjesmo na drveno sanduče. U njemu nadosmo šest pištolja i nekoliko ručnih bombi. Ostvarila mi se, tako, davnajšnja želja da dođem do pištolja. Bratski podijelismo plijen: svaki uze po tri pištolja i po nekoliko bombi. Jedan pištolj sam odmah objesio o opasač, drugi sam poslije nekoliko minuta dao Dragoji Gavranovicu, vodniku iz naše čete, i treći pištolj sam nekom odmah dao, ali se sada ne sjećam kome.

Niko mi tada nije bio tavan. Ispalo je kao u bajci: prvo sain. ne nadajući se tome, zamijenio ono smrdljivo odijelo. Zatim sam došao do pištolja. Još samo kad bih imao sat sve moje želje bile bi ispunjene.

Ove noći u Bihacu sve kao da je bilo na mojoj sirani. Negdje oko ponoći ispunila se i treća moja želja: došao sam i do džepnog saia sa lančićem. Našao sam ga na jednom mrtvom ustaškom podoficiru. Obučen u novu uniformu, s pištoljem na opasaču i satom s lančićem u džepu nastavio sam borbu.

Bihac je oslobođen i našoj radosti nije bilo kraja, iako nam je teško padoo fubitak naših drugova. U tim borbama mi je poginuo bliski rođak Tomo Karalić, Iao i vodnik mog voda Pantelija Slikalo.

U oslobođenom Bihacu se nismo dugo zadržali. Već poslije dva dana krenuli smo u pravcu Bosanske Krupe. Progonili smo razbijene neprijateljske snage koje su iz okolnih mjesta bježale ka Bosanskom Novom.

U Bosanskoj Krupi smo imali konferenciju u nekoj povećoj sali. Govorili su nani drugovi iz politodjela brigade. Čudilo me otkud mene odrediše za takav skup. pa to zapitah Nikolu Batoza, zamjenika političkog komesara naše čete. koji je sjedio pored mene.

- Ti si kandidat - šapnu mi on.

- Sta reče, Nikola? - zabezeknuti se ja. jer su lako među nama zvali one koji su čekali da dobiju još jednu porciju hrane, ako što pretekne; to su bili kandidati za duplu porciju.

- Ama, čuti već jednom: ti si kandidat za člana Partije! odsjeće Nikola tako da mi je bilo jasno da više nenia priče.

Tako saznadoh da su me drugovi iz moje čete, članovi Partije, kandidovali za svoje redove.

Sjutradan smo već stigli u Otoku, još blize Bosanskom Novom, progoneći ustaše. Svi smo bili dobro raspoloženi zbog naših velikih uspjeha, a ja osobito. Obučen u lijepu uniformu, koja mi je divno stajala. Na opasaču mi pištolj. Sat u džepu, iz kojeg v iri lančić. Tada sam imao dvadeset i dvije godine. Niko mi nije bio ravan!

U takvom blaženom raspoloženju jednog dana me nade zamjenik komandira naše čete Branko Knežević i saopšili mi da sam primljen u Partiju. Ali, odniah dodade: na sastanku partijske čelije naše čete, koji je upravo bio završen, istovremeno je odlučeno i to da pištolj i sat predam vodniku Josi Ljevaru (poginuo 1943. godine). Namah se pobunili protiv takve odluke, ali Knežević objasnio:

- Zar je to zgodno da desetar ima pištolj, a vodnik da ga nema?

Imao sani osjećaj da mi kosa raste: sav sani se naježio od nevolje koja me snašla. Udariše mi i suze na oči. ali spontano skidoh pištolj sa opasača i preuadoh ga vodniku Ljevaru. Zatim mu dacloli i sat.

Teška srca sam sve to primio, ali - naređenje komande čete i odluka partijske organizacije su bile svetinja. Tako je i moralo biti.

Boško Karalić

M I L I N K O K U Š I Ć

Poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada, u avgustu 1942. godine, Pi va krajiška udarna brigada vodila je teške, uzastopne borbe na širem prostoru Manjače sa njemačkim, ustaško-domobranskim i četničkim snagama.

U to vrijeme odlukom Centralnog komiteta KPJ za rukovodioca politodjela brigade postavljen je Milenko Kušić, koji je do tada bio politički komesar Druge proleterske brigade.

Drugog septembra 1942. godine neprijatelj je izvršio vazdušni napad na štab Prve krajiške brigade koji se tada nalazio u selu Duiakovcima, zaselak Delići, na Manjači. Tom prilikom smrtno je ranjen i komandant brigade Ivica Marušić Ralko.

Za komandanta brigade postavljen je Milenko Kušić. On je već bio poznai kao prekaljeni komunista i iskusan vojni i politički rukovodilac.

Milenko Kušić je rođen 8. aprila 1912. godine u selu Sveštica kod Ivanjice, u siromašnoj seljačkoj porodici. Rano je ostao bez oca i majke, koje nije ni zapamtio. Othranili su ga i podigli djed i baba po majci. Mladen i Persa Popovi, iz Sveštica. Osnovnu školu i nižu gimnaziju Kušić je završio u Ivanjici, a višu gimnaziju u Čačku. Bio je jedan od najboljih đaka svoje generacije. Kao đak sedmog razreda gimnazije izradio je školski zadatak »Šta mislite o miru i kako zamišljate sreću koju on donosi čovječanstvu«. Tu temu raspisala je Medunarodna organizacija starih ratnika iz Pariza, a radili su je svi đaci u Jugoslaviji. Kao autor najbolje ocijenjenog rada, Milenko Kušić je nagrađen sedmodnevnom boravkom u Parizu o trošku organizacije koja je tu temu raspisala.

Kušić je apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a zatim se upisao na Pravni fakultet. Kao student sav se predao borbi KPJ u koju je primljen 1936. godine, a već 1937. postao je sekretar jedne partijske organizacije na Beogradskom univerzitetu.

Zbog svog revolucionarnog rada bit; je stalno u sukobu s policijom. Proganjan je. osuđivan i kazne zatvora izdržavao je u Mariboru i Sremskoj Mitrovici.

Bio je organizator ustanka 1941. godine u užičkom kraju, politički komesar Prvog užičkog NO odreda i član Glavnog štaba NO odreda Srbije. Radio je na organizovanju nove narodne vlasti na slobodnoj teritoriji Užičke republike i jedan je od njenih istaknutih rukovodilaca i neimara. Kad je formirana Druga proleterska brigada, postao je njen prvi politički komesar.

Po dolasku za komandanta Prve krajiške udarne brigade počeo je odmah da odlazi u jedinice, čete i bataljone, da upoznaje borce i rukovodioce brigade. Nastojao je da sogleđa koliko komandni kadar poznaje liniju Partije i ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Sva nejasna pitanja objašnjavao je na veoma razumljiv način. Njegovo iskustvo i teorijsko znanje bilo nam je od velike i trajne koristi.

Razvijao je proleterski duh, borbeni polet i visoku političku svjesl u našoj jedinici. Pred svaku akciju je govorio da je uvjeren da se Prva krajiška brigada neće osramotiti pred proleterima.

Podstičući takmičarski duh u našoj brigadi, Kušić je svojim velikim govorničkim talentom mobilisao borce i ulivao im vjeru u pobjedu. Posebno se brinuo O bolesnim i ranjenim drugovima.

Volio je brigadu, volio Krajišnike, a i oni njega.

Po završetku jedne od velikih borbi na Manjači, vođenih u septembru 1942. uodine, Milinko Kušić i Mlado Marin, komandant i politički komesar Prve krajiške brigade, napisali su u jednom izvještaju;

»Čitava naša brigada sačekala je neprijateljske snage u jačini od oko hiljadu vojnika, među kojima i dve bojne Mrakovog zdruge i na Velikoj Manjači pošlo nam je za rukom da drugu bojnu tog zdruge gotovo potpuno uništimo. Prema proverenim podacima, onaje brojala 476 vojnika, a u logor se vratilo oko 60 vojnika. Oko sto ih je poginulo i isto toliko ranjeno, a 109 zarobljeno, među kojima 1 tri oficira. Zaplenili smo 5 teških mitraljeza, 9 puškomitraljeza, preko 30 hiljada metaka, preko 130 pušaka, neprijateljsku komoru sa dosta ratne spreme. Od naših drugova bilo je pet mrtvih i pet ranjenih. Istom prilikom uspeli smo da oslobodimo dva naša druga koji su bili zarobljeni u borbi kod Lunjevca i Busija 13. septembra 1942. godine.«

U borbama za Bihać, početkom novembra 1942. godine, Kušić je kao komandant Prve krajiške brigade u punoj mjeri pokazao talenat i sposobnosti vojnog i političkog rukovodioca.

Poslije oslobođenja Bihaća otišao je za političkog komesara Četvrte krajiške udarne divizije.

U vatri kojom gaje zahvatio pjegavi tilus. Milinko Kušić je svojom rukom ugasio svoj život u Majkić-Japri 24. marta 1943. godine.

Za narodnog heroja proglašen je 9. maja 1945. godine.

Dušan Kuran

Z A D A T A K U B U Ź I M U

Početkom novembra 1942. godine oslobodili smo Bihać i više okolnih mjesta. To je bila najveća pobjeda partizana Bosanske krajine i dijela Hrvatske, a može se reći i najveći uspjeh NOV i POJ u 1942. godini. Borci Prve krajiške i drugih brigada ispoljili su u ovim teškim i žestokim borbama zadivljujući harabrost, umješnost i upornost, časno izvršavajući zadatak koji im je postavio vrhovni komandant drug Tito.

Poslije ove velike pobjede u svim jedinicama je zavladao nezapamćeno veselje. Borci nisu ojećali umor, iako su prije napada na Bihać prepješačili desetine kilometara i pravo iz marševskih kolona stupili u borbu, koja je trajala gotovo dva dana i dvije noći.

Prva krajiška brigada je u bihaćkoj operaciji imala najvažniju ulogu i podnijela je najveći teret, pa ju je Operativni štab za Bosansku krajinu stavio dva-tri dana u rezervu, da bi se u okolini Bihaća malo odmorila i pripremila za nove zadatke. Kao i u ostalim jedinicama, i kod nas u Prvom bataljonu - čiji je komandant bio Stevo Rauš, a ja politički komesar - svi su bili raspoloženi da smjesta nastave ofenzivu, da idu naprijed, čak i na Zagreb, jer su svi željeli konačno uniš-

tenje Paveličeve »nezavisne«, te tvorevine okupatora, koja je nanijela ogromne žrtve i strahovita razaranja narodu Bosanske krajine.

Padom Bihaća zavladao je panika u redovima okupatora i njegovih slugu i saradnika u svim mjestima u dolini Une, na Baniji i Kordunu, pa i šire - u Oslružnici, Bosanskoj Krupi, Cazinu, Kladaši. Svi podaci koje smo dobijali iz tili mjesta govorili su da se okupator i njegove slugue, ustaše i domobrani, spremaju za bjekstvo.

Već oko 10. novembra, koliko se sjećam, bila je slobodna cijela unška dolina, sve do Bosanskog Novog.

Poslije kraćeg odmora Prva krajiška brigada je dobila zadatak da krene iz Bihaća ka Bosanskoj Krupi, dolinom Une. Po lijepom, sunčanom vremenu, na čelu kolone je išao naš Prvi bataljon, a ispred njega, na konjima, Stevo Rauš i ja. Svi snio bili veseli i raspoloženi. Na svakom zastanku i odmoru nisu prestajale pjesme i kozaračka kola. Umor nisu osjećali čak ni oni fizički slabšniji. Komandant bataljona Stevo Rauš čas je bio na čelu kolone, čas na začelju bataljona. Obilazio je čete, razgovarao sa borcima i starješinama. U svim usputnim mjestima narod nas je masovno dočekivao. Ljudi su se raspitivali kako je bilo na Bihaću, jesmo li imali žrtava. Nutkali su nas na svakom koraku raznoraznim ponudama, najviše voćem. U toku puta saznali smo da je Peta kozaračka brigada oslobodila Bosansku Krupu i zaplijenila velike količine ratnog materijala, pa je naša radost bila još veća.

U Bosansku Kiupu smo stigli kad je već bila formirana Komanda mjesta, pa nismo morali da se sami brinemo za obezbjeđivanje večere i prenoćišta. U Krupi je štab brigade naredio našem Prvom bataljunu da preko Stijene i Cazina krene za Bužim, zauzme ga i obezbjeđuje od neprijatelja taj pravac. Skrenuta nam je, pri lom, pažnja da u Bužimu ima nešto ustaša i domobrana, a u okolnim selima ustaške milicije. Ostale jedinice brigade su produžile marš ka Bosanskom Novom, odnosno ka selima Rujiškoj i Čadavici, gdje je trebalo da sačekaju naredjenja što će dalje.

Prije polaska na marš za Bužim, u četama Prvog bataljona su održani partijski i skojevski sastanci na kojima je bilo riječi o držanju i vladanju boraca i starješina u krajevima u koje odlazimo. Ti krajevi su nastanjeni muslimanskim življem. Pred sam početak marša na te zadatke je ukazano i pred cijelim strojem bataljona.

Marš je organizovan besprijeckorno. Na čelu bataljona je išao komandant stevu Rauš, na konju koji je poigravao, a ispred čelne čete naš Lala s harmonikom. Borci su bili raspoloženi i odmorni, dobro odjeveni i naoružani. Imali smo dosta puškomitraljeza i automala, a starješine i pištolje, u Pratećem vodu su bili teški mitraljezi i minobacači od 82 mm, dok je u bataljonskoj komori bilo dosta municije. Usput smo susretali dosta svijeta, naročito u selima kroz koja smo prolazili. Omladina i pioniri su nam očigledno bili veoma naklonjeni. U mrašu se, kao i obično, čula pjesma, najčešće o Kozari, naravno. Na odmoru, uz harmoniku je započinjalo Kozaračko kolo.

Predveče smo ušli u Cazin čvrstim vojničkim korakom. Građani su nas srdačno dočekali. Na trotoarima su bili okupljeni u oveće grupe. Poneko je uzviki vao: »Živela narodna vojska!« Ranije poslani konačan pripremili su nam smještaj u zgradi gimnazije, a naš intendant je, preko Komande mjesta, obezbijedio bogatu večeru za cio bataljon. U veselju, priredenom poslije večere, sudjelovali su i građani Cazina. U bataljonu smo imali odlične pjevače Niku Garavu, Božu Mulića, Živka Radaka, Milana Radakovića, Dudu Jovanovića i druge. Du duboku u noć Cazinom su odjekivale pjesme i svirka harmonike.

Rano sjutra dan smo krenuli za Bužim. Pošto smo bili obaviješteni da u njemu ima nešto neprijateljskih vojnika, a u okolnim selima ustaške milicije, pripremili smo se da iz marša možemo odmah preći u napad, za vodiča nam se.

inače, bio javio jedan hodža, koji je tvrdio da dobro poznaje cio kraj i da ie nas u Bužim odvesti prijekim putem, za oko pet kilometara kraćim od ceste, koja je duga oko 15 kilometara.

Hodža je tvrdio da nas u selima kroz koja crno proci neće i ne smije niko napasti. Kad sino odmakli tri-četiri kilometra od Cazina, primijetili smo na okolnim brdima naoružane grupice, ali nismo mogli raspo/nati ko su ti ljudi. Kada smo o tome počeli da zapitkujemo našeg vodiča, on je mirno odgovorio: \ista se, bolan, ne uznemiravajte. to je naša milicija«. Vidjevši veliku kolonu našeg bataljona, te naoružane grupice su brzo nestale i do Bužima nismo više v idjeli nijednog naoružanog »milicionara. Poslije naših uspjeha 11 bihačkoj operaciji u neprijateljskim redovima je vladala panika, pa su bježali glavom bez obzira čim bi nas ugledali. Tako se ponašala i seoska ustaška milicija.

Očekujući da u Bužimu može biti neprijateljskih snaga, svaka četa je unaprijed dobila borbeni zadatak pa smo se nadomak grada pripremili i za (u eventualnost. Međutim, umjesto otpora, ispred naselja nas je dočekala grupa mještana. Predstav iše nam se kao delegacija Bužima. sa hodz.om i muktarom na čelu. Rekoše kako su došli da pozdrave narodnu vojsku i da je obavijeste da u njihovom mjestu nema neprijatelja, jer je pobjegao čun je čuo da dolazimo. Naglasiše, zatim, da se stavljaju na raspolaganje partizanima i da će našu vojsku rado primiti i obezbijediti svim potrebama za život. I' to su i naše čete. po planu. Upale u Bužim i bez. borbe zaposjele žandarmeret ijsku stanicu. Tu smo, koliko se sjećam, zarobili dva žandarma i zaplijenili 50 do 60 pušaka i prilično municije Sve to su ustaše ostavile u bezglavom bjekstvu u ispred nas.

U Bužimu smo ostali desetak dana. Bataljon se razmjestio u zgradama škole i žandarmerijske stanice. Na muslimanski živalj Bužima i okolnih sela od početka smo ostavili lijep utisak, pa nas je narod srdačno primio. Nas intendant je prvih dana uz pomoć mulara dobro organiz.ovaov snabdijevanje bataljona sv ježim životnim namirnicama. Kasnije je lo radio, isto tako uspješno, uz svesrdnu pomoć narodnooslobodilačkog odbora.

U Bužimu smo razvili svestran društveno-politički rad sa stanovništvom, a borcima je ovaj predah dobro došao za izvođenje vojno-stručne obuke. Na sastancima i zborov ima sa stanovnicima Bužima i okolnih sela objašnjavali smo ciljeve naše borbe, kao i opstu političku situaciju u nas i u svijetu. Organizovano je nekoliko priredbi. Ljudi su masovno dolazili na ove skupove. Poslije nekoliko dana izabran je Narodnooslobodilački odbor. Koliko se sjećam, u njemu je bio i bužimski hodža. Izdali smo i jedan proglas narodu ov og kraja, u cenili nam je pomogao zamjenik političkog komesara brigade Milosav Milosavljević.

Rezultati takvog rada brzo su se pokazali. To se najviše osjetilo u raspoloženju naroda, koji nas je lijepo dočekao, ali je sada već počinjao da shvata. pa i slijedi našu politiku. Već poslije nekoliko dana, 11a primjer, žitelji Bužima i okolnih sela počeli su da donose u štab bataljona svoje oružje i municiju, dotad skrivanu u kućama. Koliko se sjećam, tu je bilo oko 150 pušaka i nekoliko pištolja. Istovremeno, preko pojedinih mještana Bužima i okolnih sela, počeli smo da otkrivamo one koji su bili u ustašama. Njima je kasnije suđeno, a među njima je bilo i nekoliko zločinaca.

Drugarice iz našeg bataljona su bile osobito aktivne. Upoznale su se sa velikim brojem Muslimanki iz Bužima i okoline, počele da ih okupljaju i razgovaraju sa njima. To je donijelo dragocjene rezultate.

Poslije desetak dana. oko 20. novembra, Prvom bataljonu je naredeno ila napusti Bužim i preko Otoke dode u sastav brigade.

Tada su otpočele pripreme za napad na Bosanski Novi.

POSLJEDNJA ŽELJA RANJENOG BORCA

U napadu na Bos. Novi Treća četa Prvog bataljona imala je zadatak da se bez borbe provuče kroz neprijateljske položaje na Pošti, da upadne u grad, iznenadi neprijatelja i izazove zabunu kod njega. U trenutku kad se bude čula borba u gradu ostale snage napašće spoljne položaje neprijateljske odbrane oko grada. Prva i Druga četa prvo će da napadnu položaje neprijateljske artiljerije i da je što prije zaplijene. Cim taj zadatak izvrše, nastupaće u grad da bi se pridružile Trećoj četi.

Naša. Treća četa, poslije pješačenja od jednog sala, počela je da zalazi u jednu dolinu. Odmah je uslijedilo upozorenje: »Tišina! Neprijatelj je blizu. Nalazi se i desno i lijevo«.

Spustili smo se puteljkom još niže, do jednog potočića, i ubrzo čuli razgovore i dovikiv anjo domobrana iznad doline kojom smo se mi provlačili. Ponekog smo i vidjeli.

Sva četa lagano je prošla i domobrani su ostali iza nas, tako da ih više nismo ni culi, ni v idjeli. Potok je bio plitak i lako smo ga preskakali. Nije bilo nikakvog znaka da nas je neprijatelj primijetio.

Bili smo blizu grada i došlo je ponovo upozorenje da bude stroga tišina. Za slučaj kašlja, usta smo morali da zatvorimo rukom ili maramicom.

Na čelu kolone bili su komandir čete Božo Mlinarić i komandir našeg, Prvog voda Miloš Zec, sa vodičem. Pošto sam bio u Prvom vodu, nalazio sam se nešto bliže čelu kolone.

Kad sino bili uvjereni da će i dalje ići sve u redu i da ćemo postići iznenađenje, na stotinak metara ispred nas nečije pašče nas je osjetilo i zalajalo. Kroz mrak smo nazirali i kucu kod koje je to pašče moglo da bude.

Što smo se više približavali kući, pašče je lajalo sve jače, kao daga neko dere. Učinilo mi se da su se čula i kućna vrata, da ih je neko otvorio, ali pašče nije prestajalo da laje. Lanac na njemu je zveeako. Zastali smo nakratko. Nekoliko drugova na čelu kolone krenuli su brže do kuće, da pašče učutkaju. Misim da su to učinili bajonetima.

Poslije ove nezgode morali smo da požurimo naprijed, jer noć je prolazila i približavalo se jedanaest časova, trenutak određen za početak napada.

Nismo znali da li je neko izišao iz kuće i otišao da izvjesti neprijatelja o našem prisustvu, ali do toga zaključka došli smo na osnovu onoga što se dogodilo samo nekoliko minuta kasnije. Međutim, i da nije tako bilo, oni su iz svojih bunkera mogli da čuju pseći lavež i da zbog loga budu veoma oprezni.

Kad smo, u tišini, prošli kucu, naišli smo na njive. Sasvim neočekivano, začuo se glas iz tame, nedaleko ispred čela kolone:

- Nećete dalje, majku vam partizansku!

U lome trenutku planulo je nekoliko raketa, i to onih sa padobranima, a iz bunkera i rovova osula je jaka mitraljeska i puščana vatra po koloni Prvog voda koja se bila primakla bunkerima na dvadeset-trideset metara. Morali smo da se bacamo desno i lijevo po onoj njivi, gdje se ko zatekao i kako je ko stigao. Od prvih mitraljeskih rafala imali smo gubitaka. Pri svjetlosti raketa vidjeli smo bunkere i brisan sav prostor po kome smo bili plegli. Otvorili smo vatru, ali time smo se samo otkrili, naročito naši puškomitraljesci. Na dva-tri metra ispred mene bila je, srećom, meda između njiva, pa sam brže-bolje dopuzao do nje i uzeo zaklon. Ustaša iz bunkera, pri svjetlosti rakete, primijetio me i čitav rafal iz mitraljeza sručio na mene. Za moju sreću, zemlja je bila smršla i meda je izdržala. Blizu mene je bio i počeo da puže i Branko Jarić, ali odjednom je zastao i klonuo glavom.

- Branko, jesi li živ? - upitao sam osjećajući da je pogoden.
- Živ sam, ali metak me pogodi u oko - odgovorio je Branko.

Rekao sam mu da se malo strpi i primiri dok se ne ugasi raketa, a potoni da puže nazad. Uspio je da se izvuče. Vidio sam da su uspjeli da se izvuku još dvojica ranjenih iz našeg voda.

Bili smo prikovani za zemlju, pa ni naprijed, ni nazad. Ručne bombe nismo mogli da dobacimo do bunkera, a svaki korak naprijed mogao je da bude smrtonosan, jer nije bilo zaklona, a ustaše su stalno osvjetljavale teren i tukle po nama. Čuli smo i njihove uzvike:

- Došli ste gdje treba. Nećete ga majci živ nijedan!

Počela je borba svukuda oko grada. Čuli smo paljbu i/a nas, ali to je bilo gore na Pošti, gdje su napadale Prva i Druga četa. Tada nam je preko vaze stiglo naredenje: »Drugi i Treći vod otpočeće napad desno i lijevo. Kada oni privuku vatru na sebe, koristite njihovu zaštitu i lagano se izvlačite do vazine njihovih položaja.«

Koristeći zaštitu koju su nam pružali Drugi i Treći vod. Prvi vod se izvukao u međuprostor, u stvari prema kuci pored koje smo prošli. Neprijatelj je primijetio ovo naše izvlačenje pa je i ovaj prostor počeo tući žestokom vatrom ne samo iz mitraljeza već i protivtrenkovskim topovima. Ranjene smo izvukli, ali nije bilo mogućnosti da izvučemo i poginule. Preskačući onaj potok, nedaleko od kuće, pao je smrtno pogoden, Milan Slijepac, iz naše desetine. Metak mu je prošao kroz glavu.

Ponovo smo zauzeli položaj, ali nepogodan. Ipak, bilo je mogućnosti da se uzme kakav-takav zaklon. Uskoro su pristigle Prva i Druga četa. Preko veze dobili smo obavještenje: »Svi položaji neprijatelja na Pošti likvidirani su. Artiljerija je zaplijenjena, posada zarobljena. Pale su nam u ruke ogromne količine municije. Vršiti se priprema i čitav bataljon će odmah krenuti u napad.«

Naša, Treća četa nastupala je istim pravcem kao i ranije, ali nešto vaze udesno, da bi mimoišja onu zaravan i bunkere na njuj i udarila ih sa boka. Brzo smo stigli do vazine položaja gdje smo bili malo ranije. Zemljište je bilo strmo i krajnje nepodesno za naše nastupanje i korištenje zaklona. Bilo je nešto žbunja i poneko drvo. Uza sve nezgode, prostor je bio sužen i morali smo da budemo gusto zbijeni.

Neprijatelj je dobro procijenio situaciju na ovom pravcu i odmah je dovukao pojačanje. Na našu snažnu vatru odgovorio je istom mjerom. Pojavila su se oklopna vozila i čule se komande na njemačkom jeziku. Opet smo bili prisiljeni da se zaustavimo. Unakolo sve je vaze ilo. Poslije kraćeg zadržavanja ponovo smo krenuli u napad i pomakli se neznatno naprijed, jer nas je počela tući i artiljerija većeg kalibra. Iako u mraku, oni su dobro znali dokle smo mi dostigli i granate su eksplodirale blizu nas, a mnoge su udarale po samom našem streljačkom stroju. Poslije jedne eksplozije sasvim blizu, ali nešto ulijevo ud mjesta gdje sam seja nalazio, došlo je preko vaze naredenje da odmah dođem. Imao sam kod sebe u rancu dva rezervna šatorska krila, sašivena i namijenjana za nosila, pa sam odmah znao o čemu se radi.

Na mjestu gdje je. nekoliko trenutaka ranije, eksplodirala granala, ležala su dvojica mrtvih, Dušan Knežević i Dušan Babic, i jedan teško ranjen, Bogdan Babić. Bogdan je bio iz naše desetine. Njemu je bila odsječena lijeva noga nešto vaze iznad stopala koje se držalo samo na malo kože široke nekoliko santimetara.

Bolničarka je bila zauzeta kod drugih ranjenika, pa sam ja morao tla Bogdana previjem. On me je molio da nožem presiječem ono malo kože što je držala njegovo stopalo, koje je on pridržavao rukom, ali to ja nisam mogao da uradim. Krvario je, aja nisam imao čime da mu podvežem nogu iznad koljena. Kako sam mogao i umio, u mraku i pod stalnom vatrom neprijatelja, zavio sam nogu Bog-

danu. Onaj donji dio, koji je visiu, samo sam presavio i naslonio uz zavijenu cjevanicu.

Bogdan nije jaukao, samo me molio kao svog starog druga i zemljaka da ga ne oslav im. Komandir voda, Miloš Zec. odredio je mene i još trojicu drugova da odnesemo ranjenog Bogdana u brigadno previjalište koje se tada nalazilo n selu Ceranima ispod Čadavice. Znao sam daje to daleko i da nam je svaki trenutak dragocjen, pa smo ranjenika nosili koliko smo brže mogli. Pravo je čudo kako smo uspjeli, bez smjene i odmora, da ga odnesemo na onoliku daljinu.

Stajao sam uz Bogdana dok mu je doktor obrađivao ranu. Držao nie za ruku i stezao je, ali glasa od sebe nije dao. Odmah po obradi rane smjestili smo ga u kola za transport. Na rastanku me zamolio da i/ njegovog džepa izvadim čakiju i da je čuvam, pa ako ostanem živ i ako je sačuvam, da je predam njegovima za uspomenu na njega i da im isporučim njegov pozdrav.

Još dok sam sc pozdravljao sa Bogdanom i dok sam ga pokrivao da ne ozehc. stiglo je još nekoliko ranjenika. 1 među njima bila su dvojica i/ naše čete: Milan Đukanovic, zamjenik komandira čete. i Savo Đukić, borac iz naše desetine, rodod iz sela Jugovaca. Savo je bio ranjen u ruku, a Miloš sav izlomljen od eksplozije granale. Prije nego što su ga unijeli u previjalište, Milan mi je, onako sa nosila, rekao:

Druže Košta, pozdravi sve drugove u četi i reci ini da mene živog v iše neće vidjeli. Žao mi je sto ce moja žena i djeca ostati bez mene. Da mi je bar sad da ili v idim.

Na ovome se zavisio naš razgovor, jer Milana su unijeli u previjalište, a ja sam se sa drugovima, koji su sa mnom donijeli Bogdana, vratio u četu, na položaj.

Kad sam stigao u četu, bilo je već svanulo. Saznao sam da je napad ponovljen, ali bez uspjeha. Jos neki su poginuli i ranjeni. Osim onih koje sam već pomenuo, poginuo je i mitraljczac Ilija Drljača, rodod od Bos. Krupe. Dobro se sjećam ila je u toku tih borbi iz naše čete bilo sedamnaest mrtvih i ranjenih.

Treća četa nije uspjela da u cjelini izvrši zadatak onako kako joj je postavljen. Znam ila je to ispitivano i analizirano. Ja sam tada bio borac i nisu mi bile dovoljno poznate sve okolnosti pod kojima smo napadali Bos. Novi. Nisam rail ni sada ila o lome dajem nikakav svoj cjelovit sud. Ipak, moram ovdje tla istaknem jedan momenat. \ismo uspjeli da se neopaženo probijemo u sam grad, ali smo uspjeli ila se neopaženo provučemo kroz neprijateljske položaje na Pošli i ila se nademo neprijatelju iza leda. Početak borbe blizu samog grada, a iza leda neprijatelja, nije mogao da ostane bez uticaja na njegov moral, i svakako je doprinio bržoj likvidaciji njegovih snaga na tim položajima.

Ti i dana kasnije v ratio se drug koji je otpratio ranjenog Bogdana Babica sa još nekoliko leških ranjenika. On mi je odmah rekao da je Bogdan umro u putu, i to istog dana. i sahranjen je kod crkve u Rujiškoj.

Bogdanovu čakiju nisam uspio da sačuvam do kraja rata. Rano izjutra, 16. maja 1944, godine, ispala mi je iz džepa na bluzi i upala u rijeku Uvac koji smo pregazili loga jutra. Da mi se ne bi skvasila odjeća, obuća i oružje, svukao sam se i sve lo nosio iznad glave. Iz džepa na bluzi ispala je Bogdanova čakija i još neke moje silnice A Bogdanov posljednji pozdrav prenio sam, u maju 1946. godine, njegovom ocu Risii koji je živio u selu Dulićanu kod Glamoča i jedini je ostao živ oil bliže Bogdanove rodbine.

Kasta Kovačevu"

UZALUDNI NAPADI I ŽRTVE

Druga četa Trećeg bataljuna imala je u napadu na Bosanski Novi delikatan zadatak. Trebalo je da se ubaci u grad i dejstvom i/ neprijateljske pozadine olakša zadatak jedinicama koje su napadale s fronta.

U ovim višednevnim borbama, koje su počele u noći između 26. i 27. novembra 1942. godine, učestvovalo je više naših većih jedinica. Prva krajiška brigada je napadala na pravcu Pošta - Jablanica - Bosanski Novi. Desno od nas. dolinom Sane, napadala je Druga krajiška, a od pravca Kozare Peta kozaračka brigada. S lijeve strane Une na Bosanski Novi i Dvor na Uni napadale su ličke i banijske jedinice.

Pred sam početak napada komandant bataljona Borku Arsenić je detaljnije objasnio zadatke pojedinih četa, a našoj, koja samo šio je bila stigla i/ Bihaća. skrenuo je pažnju na neprijateljske utvrđene tačke Velkića brdo. Poštu i kosu Jablanicu. kao i na tenkove i oklopni voz u samom gradu. - Računamo da ćete se i ovog puta pokazati kao u borbama za Bihać i kazniti i ovdje palikuće sa Kozare, Grmcča i Banije« - rekao je komandant bataljona, obraćajući se našoj četi.

Poslije toga smo se izdvojili i komandir naše čete Đuro Trikić je detaljnije izložio pojedinosti zadatka koji nam predstoji:

- Dobili smo vrlo složen i odgovoran zadatak, ali ja sam uvjeren da ćemo ga u potpunosti izvršiti. Imamo vodiča koji dobro poznaje ovaj kraj i-sam Bosanski Novi. U grad ćemo se ubaciti između Pošte i Velkića brda, potokom Vidorija. U tom pokretu ne smije se čuti ni najmanji šum. Sve stvari treba dobro spakovati i pritegnuti. Kada uđemo u neprijateljsku pozadinu, moramo brzim dejstvom prema gradu i brdu Jablanici obczbijediti prođoi naših jedinica i uništiti neprijateljske tenkove i oklopni voz Ukoliko u toku pokreta naidemo na neprijatelja, moramo ga munjevito likvidirati, a ako se to ne može tako brzo, onda ga zaobilazimo i nastavljamo dalje...

Krenuli smo u koloni po jedan. Na čelu je išao vodič, za njim nas komandir Đuro Trikić, a onda vodovi, po redosljedu. Mrak i kiša su nam otežavali pokret, ali i pripomagali u provlačenju između neprijateljskih uporišta. Vodič je, odista, znao svaku stopu. Vodio nas je bez greške. Neopaženo smo prošli preko prve linije neprijateljskih rovova. Po svom starom običaju, domobrani na straži svaki čas su pucali razgoneći strah. Ali. mi smo na to bili odavno navikli i nismo obraćali pažnju ni kad puška iznenada opali na stotinak metara od nas. Lako smo sišli i niz potok Vidoriju. Baš kada smo bili pri njegovom kraju, naše jedinice s fronta otpočele su napad. Odjednom se oko Bosanskog Novog razlegla paklena vatra. Jedino je bilo tiho s lijeve strane Une, u visini Ličkog brda i Matijevića brda, a taj pravac je za nas bio i najinteresantniji.

Samo što se začelje naše kolone odvojilo od potoka Vidorije i zaputilo ka sjevernim padinama Jablanice, iza leđa začusmo topot cokula. Odmah smo obavijestili komandira čete i on naredi da Treći vod, koji je bio na začelju kolone, zaposjedne položaje i ispita o čemu je riječ. Brzo smo postavili zasjedu i u njoj se za lili čas našlo nekoliko neprijateljskih vojnika. Ubrzo naide i nova grupa od pet-šest neprijateljskih vojnika, a onda u kratkim razmacima još nekoliko. Nisu nam davali otpor, ali su svi bili zbunjeni našim prisustvom u njihovoj pozadini. Ispostavilo se da su svi bježali s položaja koje su napadale naše jedinice.

Ubrzo je čelo naše čete otpočeo žestoku borbu i zarobilo desetak neprijateljskih vojnika. I oni su priključeni onima koji su upali u zasjedu Trećeg voda. Tako se u grupi našlo između 30 i 40 zarobljenika, za čije je čuvanje u jednom potociću određena Treća desetina Trećeg voda. dok su ostale snage čete upale u prve kuće Bosanskog Novog. Naše prisustvo je već bilo otkriveno i počela je

žestoka borba s Nijemcima. Da bismo dali znak našim jedinicama gdje se nalazimo, upalili smo jednu šupu. Obasula nas je vatra. Po nama je tukla neprijateljska pješadija i topovi iz pet tenkova i iz oklopnog voza. Naprijed nismo mogli, ali smo zaposjednute položaje čvrsto držali i čekali da nam bar malo pomognu jedinice koje napadaju s fronta, ili one koje su imale zadatak da napadnu s druge strane Une. A \ vrijeme je brzo praticalo. Oko četiri sata 27. novembra, komandir čete naredio je Trećoj desetini Trećeg voda da grupu zarobljenika sprovede u štab bataljona.

Tek što se razdanilo, neprijatelj je krenuo u protivnapad na položaje naše čete. Sa streljačkim strojem pješadije na nas su pošla i dva tenka, a preostala tri su i dalje vatrom iz mjesta zasipala kuće koje smo držali. Brzo su nas odbacili na sjeverne padine Jablanice. Centralni i južni dio ovog utvrdenog brda neprijatelj je još držao, jet Prvi bataljon naše brigade nije uspio da ga potisne. Zaposjeli smo napuštene rovove, preko kojih smo se minule noći, dok ih je još neprijatelj držao, neopaženo provukli u grad. Dva njemačka tenka su zaobišla naše desno krilo i otišla na Jablanicu. u pomoć svojim jedinicama. Mi smo zadržavali pješadiju i nanijeli joj Osjetne gubitke. Pri tom smo zaplijenili jedan »šarac« i nešto opreme.

Ali, neprijatelj je organizovao novi napad na naše položaje. Na nas su krenula i ona tri tenka što su bila ostala u gradu. I oklopni voz je zauzeo novi položaj da bi nas preciznije gađali. Poslije nekoliko uzastopnih napada, oko devet časova neprijatelju polazi za rukom da nas odbaci uz potok Vidoriju. U ovim okršajima su poginuli komandir čete Đuro Trikić i komandir voda Dušan Cevo Medić, a ranjeno je pet boraca. Oko podne četa se sakupila kod Velkića brda, dok je dio Trećeg voda ostao na položaju, jer je te noći bio manje angažovan u borbama zbog sprovođenja zarobljenika.

Naredne noći, između 27. i 28. novembra, naš bataljon je izveo novi napad na Bosanski Novi. Naša Druga četa sada je napadala pored Une i sa sjevernih padina Velikića brda preko potoka Vidorije. Dok smo pripremali napad, naša artiljerija iz rejona Pošte tukla je po nama, umjesto po neprijatelju. Morali smo da mijenjamo položaj. Sreća je što nisu sve granate eksplodirale, a i zemlja je bila raskvašena i meka, pa nismo trpjeli gubitke. Napad je trajao cijelu noć, ali bez uspjeha.

I dvije naredne večeri napadi su se ponavljali. I oni su bili bez uspjeha. Svake večeri smo imali po nekoliko mrtvih i ranjenih, što se negativno odražavalo na moral u četi.

Još smo desetak narednih dana ostali na položajima na Velikića brdu, koje se pruža između rijeke Une i potoka Vidorije. Svakog dana su nas tukle artiljerija i avijacija. Napade pješadije i tenkova smo odbijali.

U ovim borbama [Druga četa Trećeg bataljona je imala šest mrtvih. Svi su bili starješine: uz komandira čete, poginuli su jedan komandir voda, jedan politički delegat voda i tri desetara. Ranjeno je 14 boraca, među njima ijedna drugarica. Vrijeme je bilo loše - hladno, sa kišom i maglom, a mi smo stalno, bez smjene, bili na položajima. U kratkim predasima danju smo u uvalama ložili vatru i na smjenu sušili odjeću. Prozeblim borcima koji su stizali s položaja događalo se da ne osjete toplotu sve dok se na njima ne upali odjeća. Tako su nagorjeli šinjeli desetak boraca. Hrane smo imali u izobilju, ali je bila neslana.

Nije teško objasniti zbog čega nisu uspjeli naši napadi na Bos. Novi.

Neprijatelj se bio veoma dobra pripremio i organizovao za odbranu i pojačao tenkovima i oklopnim vozom. Sem toga, u Bosanskom Novom su se našle na okupu najokorjelije ustaše koje su uspjele da nam umaknu iz Bihaća, Bosan-

ske Krupe, Cazina, Velike Kladuše i drugih mjesta koja smo upravo bili zauzeli, a u pomoć su im, neposredno prije našeg napada, stigle i njemačke jedinice. Uza sve to, mi smo dosta slabo organizovali prethodna izviđanja, koja nisu ni izdaleka bila onako pažljiva i potpuna kao prilikom organizovanja napada na Bihać, u kome je tako reci svaki borac znao svoj zadatak.

Duro Kneževa

N A M J E S T U P O S L J E D N J E K O M A N D E

Dmitar Skrbić, rodom iz sela Prekaje kod Drvara, bio je desetar naše Prve desetine Prvog voda u Prvoj četi Prvog bataljona. Sa Pošte na NoVskoj planini krenuli smo u napad na Bosanski Novi 26. novembra 1942. godine. Naš Prvi bataljon je bio na glavnom pravcu udara. Napadao je niz Vidorijsku kosu. Zadatak nam je bio da se probijemo preko tunela i zauzmemo centar grada.

Već prve večeri ovladali smo jednim dijelom neprijateljskih položaja, ali smo morali da se povučemo. Bilo je veoma hladno, a mi mokri. Sjedeći kraj vatre, Skrbić je nekim drugovima upućivao prijekore i zamjerke što nisu izvršili zadatak. Uio se kraj nas nade u Stevo Rauš, zamjenik komandanta brigade, koji primijeti:

- Ne sekirajte se, drugovi. Noćas smo naišli na jačeg i utvrđenog neprijatelja, ali savladaćemo mi i to!

Ove riječi našeg starješine obistinile se već naredne večeri. Desetina Dmitra Skrbića izvršila je svoj zadatak u prvom naletu. Upali smo u rovove i razoružali posadu koja je obezbjeđivala i posluživala topove. Uprkos jakoj artiljerijskoj vatri sa Cakmaka i mitraljeskim rafalima sa druge strane, iz muslimanskog groblja, izbili smo u jednom naletu na Vidoriju. Tu, u muslimanskom groblju, razvi se ogorčena borba. Razdani se, ali neprijatelj ne popušta. Poče da nas nadlijeće i neprijateljski avion, ali brzo nestade, čim naši puškomitraljesci otvoriše na njega vatru.

Ponovnim jurišom uspjeli smo da neprijatelja potisnemo iz groblja i naša desetina izbi nad sami tunel. Bili smo na uzvišenju koje dominira centrom grada. Ali, tu, nadomak cilja, stiže naredenje da se povlačimo. U tom trenutku, čini mi se, uz jedan nišan stajao je desetar Dmitar. Samo što mi reče da se povlačim - presamiti se i pade. Pritrčah mu i spazih da mu iz grudi lipti krv. Još je živ. zaključih i htjedoh da ga ponesem, ali, onako nejačak, ne mogoh da ga podignem. Ne ostade mi drugo do da ga vučem. Poslije pedesetak metara vidim: mrtav je. Okolo nije bilo nikoga da mi pomogne i ne osta drugo do da ga položim u jednu oveću, svježe iskopanu rupu, vjerovatno za nečiji grob. Na brzinu rukama nabacah tanak sloj zemlje preko njegova tjela, a povrh gomilu granja, koje su neprijateljske granate pokidale sa okolnog drveća. Tako se rastadoh sa mojim hrabrim desetarom.

Kraj mjesta sa kojeg je izdao svoju posljednju komandu desetini sada je zajednička grobnica pavih boraca.

Slavko Milešević

SAMO BEZ PANIKE

Čini mi se da je i sad tu. kraj mene. Kao da mi nešto šapuće on. Đuro Trikić. momak rođen u selu Dražici kraj Drvara, 1915. godine.

Bio je lugar. Želio je da život posveti lom po/ivu. Čim je završio školu, dobio je službu u Olovu, kod Sarajeva.

Životno opredjeljenje nije mu mnogo vrijedilo 1941. Čim je zemlja okupirana, Đuro Trikić se odaziva pozvu Komunističke partije Jugoslavije i učestvuje u borbama za oslobođenje Drvara, Petrovca i Grahova. Zapazili su ga brzo kao neustrašivog borca, pa ga početkom 1942. godine određuju za komandira Udar-nog voda, a uzbriho zatim i za komandira čete. Zadatak mu je bio da lik\ idira neprijatelje u garnizonima Drvar, Grahovo, Glamoč i sjeverno od Knina, kao i njihove saradnike.

Neprijatelji su ga znali po imenu i prezimenu. A i on njih. Pamtio im sva zlodjela. Kod Plivskih Podova htio je i da ga zapamte. Zaplijenio im je topove, a onda je, zahvaljujući znanju predratnog artiljerea, naredio drugovima:

- Gadaćemo ih njihovim oružjem!

Topovi su pogadali cilj.

A Đuro Trikić je ulazio u narodne priče, zasnovane ria onome sto se odista zbilo: »Đuro bije po domobranima!« »Bije naš Đuro početnicima!« »Po svakom zlu bije Đuro!«

Borbe su potrajali- i Đuro se iskazivao iz bitke u bitku. I sada se pamti kako je u borbama za Glamoč, kada je gradić bio blokiran, Đuro Trikić donio zadatak da sa svojom četom po svaku cijenu zauzme »kulerinu«. Ta stara tvrđava je dominirala gradom i okolinom. Ratnik je znao sta valja činiti. Nije se zanosio time da je »kulerinu« lako osvojiti. Poslije kraćeg promišljanja pozvao je nišandžiju teškog mitraljeza, Milana Sabljčića, i rekao mu:

- Milane, uperi »bredu« u »kulerinu«. Drugog mitraljeza nemamo, ali kaži Stevi Đakoviću, Milanu Vještici i Đuri Mariću da svoje puškomitraljeze upere u isti cilj. Ali, nećete pucati odmah, Čekajte moj znak!

A da bi dao znak, Đuro je morao prethodno da odredi grupu bombaša, koji će prići utvrđenju i iz neposredne blizine učiniti ono što mitraljeska i puškomitraljeska zrna nisu mogla. Predvodniku bombaša, Dani Bosnicu Kobecu, izdao je kratko naređenje:

Kobec, rekao sam ti šta valja činiti. Ili ćeš onespособiti to utvrđenje, ili će Glamoč ostati u rukama neprijatelja!

Kobec je s drugovima jurišao na masivno zdanje, u kojem se neprijatelj bio utvrdio. Jednom, dvaput, triput... Više se niko ne sjeća koliko je bilo tih juriša. Glamoč je bio oslobođen poslije 11 dana.

Đuro Trikić se odista kalio u bitkama. Iza njega su već bile borbe za Kupres. Mrkonjić-Grad i Jajce. Ime komandira Druge čete Trećeg bataljona Prve krajiške proleterske udarne brigade izgovaralo se s poštovanjem.

U borbama na Manjači, četa Đure Ti ikića je zarobila grupu domobrana i us-tasa. Ali, dok su mu pretpostavljeni udavali priznanje za uspješan ishod ove bitke. Đuro Trikić je mrgodno cutao. Tek ce se kasnije saznati da je teško prebolio sto su mu u tim akcijama poginuli vodnik Đuro Marie i puškomitraljezac Milan Vještica, a borci Milan Sabot Rogonjica, Đoko Rokvić i Uroš Malbašić zadobili teške rane. Đuro Trikić kao da je bolovao njihove rane. Negdje duboko, u svom srcu.

Ali, valjalo je ići naprijed. U nove bitke je ulazio sa novim žarom. Kao da se time oduživao za sve one što je nametao svojim drugovima.

U borbama za Bihać njegova četa je vodila teške ulične borbe. Ali, ni tada ga nije iznevjerila njegova ljudska priroda:

- K() god so proda naš je zarobljenik. A sa zarobljenicima valja vojnički postupati. Sve ili privodite u komandu!

I borci su slušali. Bez pogovora. Mladici iz Ti ubat a, Velikog i Malog (vet-niea, Osredaka, Boboljusaka. iz cijele Drvarske doline. Toj četi jo kasnije pridodata i grupa od osam Dalmatinaca, kojima je Duro Trikić bio idol.

Znao je kako sa svakim valja postupati. Strog u komandi i poštovanju discipline, nije dozvoljavao da se pravi razlika između muškaraca i žena boraca.

Drugarice .lola Rokvić, Stajka Backonja, Danica Sarać. Joja Bosnić, Milka Dobrijević i sve naše drugarice, i sve naše partizanke, ravno su svakom partizanu. To hoću da uvijek imate na umu!

Za Đuru Trikića su zaista svi borci bili jednaki. Kuvarima je govorio:

- Kad iz kazana dijelite hranu, hoću da no dižete glav u! Nikom da ne gledate u oči! Svima se mora davati jednako!

Slušali su ga. I znali da je Đuro Trikić posljednji koji će prici kazanu. Svi su morali to učiniti prije njega.

Znao je kako) se čuva autoritet partizana. Jednom prilikom je poslije podužeg marša naredio da se borci odmore u šljiviku. Bilo je to u blizini Mrkonjić-Grada. Svi su bili gladni, ali je Duro Trikić naredio svojoj četi:

- Da niko nije podigao ruku i bez moje dozvole ubrao šljivu!

Borci su se odmarali gotovo cijeli sat. a onda je došao vlasnik šljivika. moleći ih:

- Gledam, djeco, iz kuće da li će neko potegnuti rukom za šljivu. Vidim ko ste. Hvala vam. Molim vas bratski: jedite koliko god možete, i ponesite koliko god možete. Sve je vaše!

Ali, ni tada se nijedna ruka nije pomjerala. Svi su čekali naredenje svog komandira Đure Trikića.

Ceta ga je slušala bez pogovora. On je znao i kada valja zapjevati. Čim bi osjetio da je borcima teško, naređivao je skojevcima:

- Momci, počnite »drvarski bećarac!«

Iz grla skojevaca Mile Košpica, Drage Sredića, Velimira Kukulja, Stove Đakovića. Laze Rodica, Bojana Bosnića i mnogih drugih zaorila bi se vesela momačka melodija, koju je četa gromoglasno prihvatila.

U napadu na Bosanski Novi. poslije orogčene borbe četa Đuro Trikića je u predvečerje zauzela neprijateljske rovove. Iznureni borci su pokušali da se u njima utvrde. U zoru su protivničke snage izvršile protiv napad. Đuro Trikić je ocijenio da bi borba bila uzaludna i naredio je četi da se povuče.

Mislim da je to bila njegova posljednja komanda i da je ovako glasila:

- Jedan po jedan, samo bez panike! Stilićomo vas!

Kad je gotovo cijela četa izmakla neprijatelju, i kada je puškomitraljezac desetar Lazar Knežević uvidio daje i njemu vrijeme da se povuče, zastao je kod posljednjeg rova. Tu. na samoj ivici bezbjednosne zone, ugledao je mrtve vodnika Dušana Medica Čevu i svog komandira Đuru Trikića. Puškomitraljezac Lazar Knežević je, sa suzama u očima, požurio da izvjesti četu:

- Ostadosmo bez našeg Đure!

Tako je hrabro i vojnički iz života otišao čovjek koji je svojim patizanskim bitisanjem zaslužio da uđe u isloriju.

Milan \1. Kovačević

SVI SU BILI NA FRONTU

Nismo se dugu zadržali u oslobođenom Bihaću. Već poslije dva-tri dana naša Prva krajiška brigada je krenula u pravcu Bosanskog Novug. U toku pokreta naš Drugi bataljon je dijelom snaga vodio borbu i čistio teren u rejonu Cakmaka, a potom produžio pokret na desnom krilu brigade i 26. novembra 1942. godine stigao u rejon Novska planina Velkića brdo - Piramida. Tu smo došli u borbeni kontakt s neprijateljem koji je bio duboku isturio prednje dijelove svojih snaga, do same sjeverne ivice Novske planine.

Dok je bataljon organizovao polazne položaje za napad, neprijatelj je, uz jaku artiljerijsku podršku, pokušao da odbaci snage našeg bataljona. U ovoj borbi odbili smo neprijateljski juriš. Tom prilikom teže su ranjeni Dragutin Stanić, komandant Drugog bataljona, koji nije napustio položaj sve dok neprijatelj nije odstupio, i Dušan Karan, politički komesar Treće čete.

Sljedeće noći, između 27. i 28. novembra 1942. godine, izvršili smo napad pravcem Piramide - Velkića brdo - Jablanica. U početnim dejstvima jedinice Drugog bataljona imale su uspjeha. U prvom našem naletu ovladali smo Velkića brdom i neprijatelj je bio odbačen na samu ivicu grada, na liniju Jablanica - Vidorijska. Dalje je imao utvrđene položaje i jače snage za prihvatanje njegovih prednjih dijelova. U žestokoj borbi koja je uslijedila zauzeli smo neprijateljski artiljerijski položaj i zaplijenili cijelu bateriju topova i dosta drugog materijala i municije, koje neprijatelj nije imao vremena da povuče. Sve to je trebalo što prije izvući iza linije fronta, jer su neprijatelju pristizala pojačanja.

Glavnu ulogu u izvlačenju i iznošenju plijena imala je omladina, koja je pomagala da se što prije iznesu ranjeni drugovi i zaplijenjeni materijal. Sjećam se omladinki koje su većinom bile u SKOJ-u: Dušanka Mazalica, Vukice Vujatović, Rose Ličine, Mare Čeran, Ljube Vujatović. Stanke Ličine i Milke Došen. One su hrabro iznosile ranjene drugove, municiju i materijal.

Ove i mnoge druge djevojke su od večeri do jutra borcima na položaju donosile i hranu, kao i pletene čarape, rublje i odjeću i davale borcima koji su bili slabo odjeveni. Ovo nije bila samo dobra saradnja fronta i pozadine. Svako je, u stvari, prema svojim mogućnostima, direktno bio na frontu. Tu se u potpunosti ostvarila ona parola: »Svi na front, sve za front«. Ovo jedinstvo pozadine i fronta imalo je pozitivan uticaj na moral boraca, koji su zaista hrabro jurišali u želji da oslobode Bosanski Novi uporište koje je imalo veliki značaj za neprijatelja, ali i za nas, jer je to bila saobraćajna raskrsnica koja je razdvajala dva slobodna područja - Podgrmeč od Kozare.

U ovoj borbi, u kojoj smo u početku imali dosta uspjeha, ipak nam se nije ostvarila želja, jer nismo uspjeli da oslobodimo Bosanski Novi. Naše snage su se morale povući na polazne položaje. Za vrijeme borbe i povlačenja iz naše čete su poginuli: Jovan Glištra, Milan Radić, Grujo Majkic iz Kršalja, Dušan Blagujević iz Vedovice i Đorđo Đokin Vujinović iz Male Rujiške.

Dragan Bokuti

PRODOR U BOSANSKI NOVI

Samo smo jedan dan ostali u oslobođenom Bihaću i pošli na odmor u selo Zavalje. Ali, vrijeme nije bilo za duži odmor. Trebalo je iskoristiti uspjeh i proširili slobodnu teritoriju.

Brigada je brzo krenula za Bosansku Krupu, odakle je Prvi bataljon upućen za Cazin. Tu smo samo prenoćili, jer se pokazalo da u Bužimu još nema naših jedinica, pa smo odmah krenuli tamo.

Tek poslije nekoliko dana mogli smo malo da se odmorimo u selu Vedovici. Međutim, za to vrijeme se na obližnjoj Novskoj planini vodila teška borba između Pete krajiške brigade i neprijateljskih snaga koje su odatle štatile prilaze Bosanskom Novom.

Mi smo na tim položajima smijenili Petu krajišku. Bilo je to, koliko se sjećam, 25. ili 26. novembra 1942. godine. Već prve noći smo izveli napad i likvidirali utvrđenje koje su branile ustaše i domobrani. Bježeći ispred nas, neprijatelj je na položaju Jablanica ostavio bateriju topova i dosta artiljerijske municije.

Pred zoru smo uspjeli da prodremo i u Bosanski Novi. Cijeli dan smo vodili borbe, a za to vrijeme omladina i narod iz susjednih sela iznosili su municiju i opremu zaplijenjenu u neprijateljskim uporištima koja smo bili osvojili.

Ali, Bosanski Novi nismo uspjeli da zauzmemo. Nijemci, ustaše i domobrani grčevito su branili ovu važnu željezničku raskrslu. Morali smo napustiti i dio grada koji je bio u našim rukama. Zaposjeli smo položaje oko grada i nekoliko večeri preduzimali napade na neprijatelja. On ih je uzvrćao danju. U jednom od tih juriša, borca koji se zadesio kraj mene neprijateljsko zrno je pogodilo usred usta. Nije mi bio poznat, pa inu ne znam ime, ali se sjećam da su ga drugovi i iz njegove jedinice mnogo žalili. Čuo sam od njih daje bio među najboljim borcima u svojoj jedinici.

Poslije nekoliko dana na položajima nas je smijenila Peta krajiška brigada.

Branko Jerković

N E Z A B O R A V N A N O Ć

Cijevi naših pušaka i mitraljeza još se nisu bile ohladile od danonoćnih bitaka za Bihać, a Prva krajiška je dobila rievne borbene zadatke.

Iz Bihaća smo krenuli 5. novembra 1942. godine dolinom Une. Oslobodili smo na tom maršu prvo Cazin, potom Bužin i obreli se pred Bosanskim Novim. Njegovim osvajanjem uvećali bismo značajan vojnički i politički uspjeh postignut oslobađanjem Bihaća.

Napad na Bosanski Novi počeli smo u noći između 26. i 27. novembra. Bataljoni Prve krajiške su te noći kidisali na spoljni dio odbrane, čija je prva linija išla visovima i obroncima Novske planine, sve do ušća Sane u Unu.

Treći bataljon je napadao na lijevom krilu brigade, a naša druga četa je držala lijevo krilo bataljona. Lijevo od nas, dakle, nije bilo naših jedinica. Imali smo zadatak da likvidiramo uporište neprijatelja na Veljkića brdu, neposredno iznad komunikacije Bihać - Bosanski Novi. Sa tog položaja neprijatelj je, kružnom odbranom i dobro utvrđenim rovovima i tranšejama, kontrolisao sve prilaze gradu.

Koliko so sjećam, trebalo je da napad počne nešto prije ponoći. Na polazne položaje smo stigli na vrijeme i LI streljačkom stroju krenuli ka kosi na kojoj je bio neprijatelj. Imali smo već bogato iskustvo da se privučemo neopaženi i tako iznenadimo naprijatelja. 1 ovog puta smo u tome uspjeli, iako smo se kretali rijetko pošumljenom strminom. Kada je komandir čete. Duro Trikie. procijenio da smo se privukli dosta blizu - dao je znak za juris. Istog trena otvorena je vatra iz svih oružja, a odmah zatim začuo se poklič: »Ura-a-a-a! Počeo je smjesta juriš, praćen ehom ovog pokliča. Neprijatelj je bio toliko iznenađen da je bez otpora pobjegao u grad. Upali smo u njegove rovove i odatle vatrom pratili neprijateljske vojnike sve dok nisu zamakli u grad.

Time je naša četa u potpunosti izvršila svoj bliži zadatak. Dalje tada nismo mogli, jer se na visovima desno od nas vodila žestoka borba. Po jačini vatre bilo je jasno da će duže potrajati, pa srno se u rovov ima spremili za eventualnu odbranu. Raspored čete je bio sljedeći: na desnom krilu Prvi vod. u sredini Drugi, a na lijevom krilu naš Treći vod. četa je držala položaj 11 vidu potkovice, jer je to diktiralo zemljište. U tom rasporedu, koji ističem da bi se jasnije shvatilo ono što će ubrzo uslijediti, moja desetina je bila najisturenija prema neprijatelju, a ja, kao puškomitraljezac, prvi na udaru.

Noć je odmicala, a desno od nas borba nije jenjavala. U sam osv it nazresmo da se kroz šljiv ik u uvali ka nama kreće streljački stroj. Neprijatelj nije gubio \ rije: preduzeo je protivnapad. Otvorismo vatru, ali neprijateljski streljački stroj sakri blaga padina ispred naših položaja. Ne prođe mnogo i obasu nas žestokom vatrom. Odgovorimo istom mjerom. Ubrzo me napipāše i vrh grudobrana ispred mene zasuše kuršumi. Zasu me zemlja po licu, povukoh se u rov i promijenili vatreni položaj. Ponovo otvorih vatru i u tom zanosu nije mi ni nakraj pameti bilo da se osvrćem lijevo i desno. Ali, trgoše me eksplozije ručnih bombi na desnom krilu, gdje je bio Prvi vod. Zar se neprijatelj toliko primakao da ga odbijamo bombama!« - pomislih i mahinalno pogledah u tom pravcu. Imao sam šta i vidjeti: kao munja me ušinu saznanje da se četa povukla, a ja sam ostao na položaju. »Neću im, vala, živ u ruke!« - zakleh se sebi, spontano zgrabih puškomitraljez i pustih kraći rafal. Odmah zatim odšrafih dvije bombe i bacili ili ispred sebe, lijevo i desno. A ilok sam to činio, grozničavo sam razmišljao kuda tla se povlačim: kroz rovove, ili da iskočim i pretrčim jednu čistinu? Kako u takvim trenucima misao brzo radi: odmah ini je bilo jasno da povlačenje kroz rovove nosi opasnost da mi neprijateljski vojnici prepriječe put; pravac preko čistine, pak. pruža mogućnost neprijatelju da me zaspe vatrom. Od dva zla izabrali ono koje mi se učini manjim: uzeli puškomitraljez i pognut krenuh kroz rovove. Kad stigoh do mjesta gdje su se maločas začule eksplozije ručnih bombi, ugledah mi - tvog komandira Prvog voda Dušana Medica, rodom iz okoline Drv ara. Nekoliko metara dalje pogled mi pade i na komandira naše čete Đuru Trikića, iz Drvara. 1 on je bio mrtav. Ubrzo stigoh do kraja tranšeje. iskočili brzo i kratkim skokom nadoh se u zaklonu. Bio sam na strmini, kojom smo se pred ponoć prikradali za napad, u bezbjednosti,

Krenuh za četom pravcem kojim smo sinoć stigli u obratnom smjeru. Da sam na dobrom putu uvjerio sam se pouzdano, jer naidoh na jednu torbicu punu municije i saržera za puškomitraljez. Prepoznali je: bila je to torbica od mog puškomitraljeza. Uzeli je, naravno. Bio sam ozaren srećom što sam izvukao živu glavu i više mi ništa nije bilo teško.

Kad stigoh četu na jednom zastanku. počeh odmah da se raspitujem kako je došlo do loga da se čela povuče, a da mene niko ne obavijesti o lome. Niko

nije mogao da mi to objasni, čak ni moj pomoćnik, koji mi je bio najbliži, Obrecnuh se na njega: »Nisi znao da me obavijestiš u povlačenju, a znao si da uz put bez potrebe baciš torbicu punu municije! Kako se tu dogodilo?«

Odgovor na to pitanje izgubio se u opštoj radosti boraca sto sam ja ostao živ i što sam ili stigao.

Tu noć neću nikad zaboravili.

Lazara D. Knežević

NEOSTVARENA ŽELJA

Poslije višednevnih priprema napali sinu Bosanski Novi u noći između 26. i 27. novembra 1942. godine.

Da nam neprijatelj ovdje priprema žestok otpor mogli smo naslutiti nekoliko dana ranije. Još 25. novembra, duk smo zaposjedali polazne položaje za napad, neprijatelj je naš Drugi bataljon zasuo jakom artiljerijskom vatrom. Tom prilikom je teže ranjeno više naših drugova, među kojima i komandant bataljona Dragan Stanić, politički komesar naše Treće čete Dudati Karan, omladinac bordo Kapetanović, koji je kasnije podlegao ranama, i jus nekoliko boraca. Komandu nad našim bataljonom tada je preuzeo Cvijo Mazalica.

Naša četa je bila posebno dobro pripremljena za ovaj napad. Prctežan dio njenih boraca bio je upravo iz okoline Bosanskog Novog. Dakle, dobro sino znali da se snalazimo na ovom terenu, a uz to smo bili i motivisani više od svili ostalih da ova akcija uspije. Imali smo zadatak da napadamo pravcem Pošta - Piramida - Jablanica - centar grada. Početak napada je na cijelom frontu bio silovit, pa i naša četa uspjela da razbije prednju liniju neprijateljeve odbrane i izbije na kosu Jablanice. Ovo utvrđeno brdo neprijatelj je branio sistemom kružne odbrane. Trpjeli smo velike gubitke, ali je još u toku noći u naše ruke pala neprijateljska baterija sa četiri topa i dosta granata. Tom prilikom smo zarobili i nekoliko neprijateljskih vojnika.

Ovaj početni uspjeh ulio nam je novu snagu, pa smo preduzimali juriti za jurišem i postepeno prodirali u dubinu neprijateljske odbrane. Međutim, i neprijatelj je bio svjestan činjenice da se na Jablanici rješava sudbina Bosanskog Novog. Padom ove utvrđene tačke srušio bi se i čitav njegov sistem odbrane. Zato je davao ogorčen otpor, a sem toga mi smo, prodirući u dubinu njegove odbrane, nailazili na sve teže prepreke i na sve jaču vatru.

Kako je vrijeme odmicalo, borbe su se vodile na sve kraćem odstojanju, često i prsa u prsa, lako da su ishode pojedinih okršaja rješavale ručne bombe. Desetina Gojka Damjanića, u kojoj sam bio i ja, uspjela je da zauzme položaje na groblju, kraj puta za grad, kojim su manevrisala neprijateljska oklopna kola. Postojala je opasnost da desetina bude odsječena, pa je Damjanić naredio da pripremimo ručne bombe i na njegov znak sručimo ih na prva borna kola koja naiđu. Kada su zapraštale naše bombe, neprijatelj je shvatio što ga čeka i borna kola su povučena u grad. A ini smo stekli još jedno borbeno iskustvo i shvatili da su i borna kola nemoćna kada se na njih koncentriše grupna i jedinstvena vatra.

Dan je uveliko odmicao, a neprijatelj je još držao mnoge utvrđene tačke na Jablanici. Borbe nisu prestajale, i naša omladina došla je na položaj da pomogne u izvlačenju ranjenika i prenošenju zaplijenjenih neprijateljskih topova i municije.

I naredne večeri smo obnovili napad, ali Bosanski Novi nije oslobođen. Poslije nekoliko dana morali smo da se povlačimo.

U ovim borbama poginulo je više boraca iz naše stare Prve novske čete: komandir odjeljenja Mirko Glištra i borci Dušan Blagojčević, iz Vedovice, Đorđo Đokin Vujnović, i/ Male Rujiške, Jovo Joja Glištra, iz Kršlje, a teže je ranjen Nikola Paden, koji je ubrzo podlegao ranama.

Nije im se ostvarila žarka želja: da i njihovi Novi bude oslobođen.

Ilija Radenović